શ્રીગણેશાય નમઃ

શ્રીજાનકીવલ્લભો વિજયતે

શ્રીરામચરિતમાનસ

સપ્તમ સોપાન

ઉત્તરકાંડ

શ્લોક

કેકીકણ્ઠાભનીલં સુરવરવિલસદ્વિપ્રપાદાબ્જચિહ્નં
શોભાઢ્યં પીતવસ્ત્રં સરસિજનયનં સર્વદા સુપ્રસન્નમ્ ।
પાણૌ નારાચચાપં કપિનિકરયુતં બન્ધુના સેવ્યમાનં
નૌમીડ્યં જાનકીશં રઘુવરમનિશં પુષ્પકારૂઢરામમ્ ॥ ૧॥

મોરના કંઠની આભા સમાન (હરિતાભ) નીલવર્ણ, દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ, બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ(ભૃગુજી)ના ચરમકમળના ચિહ્નથી સુશોભિત, શોભાથી પૂર્ણ, પીતામ્બરધારી, કમળનેત્ર, સદા પરમ પ્રસન્ન, હાથોમાં બાણ અને ધનુષ ધારણ કરેલા, વાનરસમૂહથી યુક્ત, ભાઈ લક્ષ્મણજી દ્વારા સેવિત, સ્તુતિને યોગ્ય, શ્રીજાનકીજીના પતિ, રઘુકુળશ્રેષ્ઠ, પુષ્પક વિમાન પર આરુઢ શ્રીરામચન્દ્રજીને હું નિરંતર નમસ્કાર કરું છું. ॥૧॥

કોસલેન્દ્રપદકઞ્જમઞ્જુલૌ કોમલાવજમહેશવન્દિતૌ ।
જાનકીકરસરોજલાલિતૌ ચિન્તકસ્ય મનભૃઙ્ગસઙ્ગિનૌ ॥ ૨॥

કૌશલપુરીના સ્વામી શ્રીરામચન્દ્રજીનાં સુંદર અને કોમળ બંને ચરણકમળ બ્રહ્માજી અને શિવજી દ્વારા વંદિત છે, શ્રી જાનકીજીના કરકમળો દ્વારા લાડ લડાવેલાં છે અને ચિંતન કરનારાના મનરૂપી ભમરાના નિત્ય સોબતી (સંગી) છે, અર્થાત્ ચિંતન કરનારાનો મનરૂપી ભ્રમર સદાય તે ચરણકમળોમાં વસેલો રહે છે. ॥૨॥

કુન્દઈન્દુદરગૌરસુન્દરં અંબિકાપતિમભીષ્ટસિદ્ધિદમ્ ।
કારુણીકકલકઞ્જલોચનં નૌમિ શઙ્કરમનઙ્ગમોચનમ્ ॥ ૩॥

મોગરાનાં ફૂલ, ચન્દ્રમા અને શંખ સમાન સુંદર ગૌરવર્ણ, જગતજનની શ્રીપાર્વતીજીના પતિ, ઇચ્છિત ફળને આપનારા, [દુઃખીઓ પર સદા] દયા કરનારા, સુંદર કમળ સમાન નેત્રોવાળા, કામદેવથી છોડાવનારા, [કલ્યાણકારી] શ્રીશંકરજીને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૩॥

VISIT…

LANZAROTE Caliente.COM

દો૦ – રહા એક દિન અવધિ કર અતિ આરત પુર લોગ।
જહઁ તહઁ સોચહિં નારિ નર કૃસ તન રામ બિયોગ॥

[શ્રીરામજીના પાછા આવવાની] અવધિનો એક જ દિવસ બાકી રહ્યો હતો, એટલે નગરના લોકો ઘણા આતુર (અધીર) થઈ રહ્યા છે. રામના વિયોગમાં દૂબળાં થયેલાં સ્ત્રી-પુરુષ આમ-તેમ શોક (વિચાર) કરી રહ્યા છે [કે શું વાત છે, શ્રીરામજી કેમ ન આવ્યા?].

સગુન હોહિં સુંદર સકલ મન પ્રસન્ન સબ કેર।
પ્રભુ આગવન જનાવ જનુ નગર રમ્ય ચહુઁ ફેર॥

એટલામાં જ સર્વે સુંદર શુકન થવા લાગ્યાં અને સર્વેનાં મન પ્રસન્ન થઈ ગયાં. નગર પણ ચારેય-કોરથી રમણીય થઈ ગયું, જાણે એ સર્વેસર્વ ચિહ્ન પ્રભુના [શુભ] આગમનને જણાવી રહ્યાં છે.

કૌસલ્યાદિ માતુ સબ મન અનંદ અસ હોઇ।
આયઉ પ્રભુ શ્રી અનુજજુત કહન ચહત અબ કોઇ॥

કૌશલ્યા આદિ સર્વે માતાઓના મનમાં એવો આનંદ થઈ રહ્યો છે, જેમ અત્યારે કોઈ કહેવા જ માગે છે કે સીતાજી અને લક્ષ્મણજીસહિત પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજી આવી ગયા.

ભરત નયન ભુજ દચ્છિન ફરકત બારહિં બાર।
જાનિ સગુન મન હરષ અતિ લાગે કરન બિચાર॥

ભરતજીની જમણી આંખ અને ભુજા વારંવાર ફરકી રહી છે. આને શુભ શુકન જાણીને તેમના મનમાં અત્યંત હર્ષ થયો અને તે વિચાર કરવા લાગ્યા -

ચૌ૦ – રહેઉ એક દિન અવધિ અધારા। સમુઝત મન દુખ ભયઉ અપારા॥
કારન કવન નાથ નહિં આયઉ। જાનિ કુટિલ કિધૌં મોહિ બિસરાયઉ॥ ૧॥

પ્રાણોને આધારરૂપ અવધિનો એક જ દિવસ શેષ રહી ગયો ! આ વિચારતાં જ ભરતજીના મનમાં અપાર દુઃખ થયું. શું કારણ બન્યું કે નાથ ન આવ્યા? પ્રભુએ કુટિલ જાણીને મને ક્યાંક ભુલાવી તો નથી દીધો? ॥ ૧॥

અહહ ધન્ય લછિમન બડ઼ભાગી। રામ પદારબિંદુ અનુરાગી॥
કપટી કુટિલ મોહિ પ્રભુ ચીન્હા। તાતે નાથ સંગ નહિ લીન્હા॥ ૨॥

અહાહા! લક્ષ્મણ ધન્ય અને મહાભાગ્યશાળી છે, જે શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણારવિંદના પ્રેમી છે (અર્થાત્ એનાથી અલગ નથી થયા). મને તો પ્રભુએ કપટી અને કુટિલ તરીકે ઓળખી લીધો, એટલે જ નાથે મને સાથે નથી લીધો! ॥ ૨॥

જૌં કરની સમુઝૈ પ્રભુ મોરી। નહિં નિસ્તાર કલપ સત કોરી॥
જન અવગુન પ્રભુ માન ન કાઊ। દીન બંધુ અતિ મૃદુલ સુભાઊ॥ ૩॥

[વાત પણ ઠીક જ છે, કેમકે] જો પ્રભુ મારી કરણી પર ધ્યાન આપે, તો સો કરોડ કલ્પો સુધીય મારો ઉદ્ધાર ન થઈ શકે. [પરંતુ આશા એટલી જ છે કે] પ્રભુ સેવકના અવગુણ ક્યારેય નથી જોતા. તેઓ દીનબંધુ છે અને અત્યંત કોમળ સ્વભાવના છે. ॥૩॥

મોરે જિયઁ ભરોસ દૃઢ઼ સોઈ। મિલિહહિં રામ સગુન સુભ હોઈ॥
બીતેં અવધિ રહહિં જૌં પ્રાના। અધમ કવન જગ મોહિ સમાના॥૪॥

એટલે મારા હૃદયમાં એવો પાકો ભરોસો છે કે શ્રીરામજી અવશ્ય મળશે, [કેમકે] મને શુકન ઘણાં શુભ થઈ રહ્યાં છે. પરંતુ અવધિ વીતી ગયા પછી જો મારા પ્રાણ રહી જાય તો જગતમાં મારા સમાન નીચ કોણ હશે! ॥૪॥

દો૦ – રામ બિરહ સાગર મહઁ ભરત મગન મન હોત।
બિપ્ર રૂપ ધરિ પવનસુત આઇ ગયઉ જનુ પોત॥૧ (ક)॥

શ્રીરામજીના વિરહ-સમુદ્રમાં ભરતજીનું મન ડૂબી રહ્યું હતું, તે જ સમયે પવનપુત્ર હનુમાનજી બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરીને એ રીતે આવી ગયા, જાણે [તેમને ડૂબતાં બચાવવા માટે] નૌકા આવી ગઈ હોય. ॥૧ (ક)॥

બૈઠે દેખિ કુસાસન જટા મુકુટ કૃસ ગાત।
રામ રામ રઘુપતિ જપત સ્રવત નયન જલજાત॥૧ (ખ)॥

હનુમાનજીએ દુર્બળ શરીરવાળા ભરતજીને જટાઓનો મુગટ બનાવી, રામ! રામ! રઘુપતિ! જપતાં અને કમળનાં સમાન નેત્રોથી [પ્રેમાશ્રુઓનું] જળ વહાવતાં કુશના આસન પર બેઠેલા જોયા. ॥૧ (ખ)॥

ચૌ૦ – દેખત હનૂમાન અતિ હરષેઉ। પુલક ગાત લોચન જલ બરષેઉ॥
મન મહઁ બહુત ભાઁતિ સુખ માની। બોલેઉ શ્રવન સુધા સમ બાની॥૧॥

તેમને જોતાં જ હનુમાનજી અત્યંત હર્ષિત થયા. તેમનું શરીર પુલકિત થઈ ગયું, નેત્રોમાંથી [પ્રેમાશ્રુઓનું] જળ વરસવા લાગ્યું. મનમાં અનેક પ્રકારે સુખ માનીને તે કાનો માટે અમૃત સમાન વાણી બોલ્યા - ॥૧॥

જાસુ બિરહઁ સોચહુ દિન રાતી। રટહુ નિરંતર ગુન ગન પાઁતી॥
રઘુકુલ તિલક સુજન સુખદાતા। આયઉ કુસલ દેવ મુનિ ત્રાતા॥૨॥

જેમના વિરહમાં આપ દિવસ-રાત શોક કરતાં રહો છો અને જેમના ગુણ-સમૂહોની પંક્તિઓને આપ નિરંતર રટતાં રહો છો, તે જ રઘુકુળના તિલક, સજ્જનોને સુખ આપનારા અને દેવતાઓ તથા મુનિઓના રક્ષક શ્રીરામજી સકુશળ આવી ગયા. ॥૨॥

રિપુ રન જીતિ સુજસ સુર ગાવત। સીતા સહિત અનુજ પ્રભુ આવત॥
સુનત બચન બિસરે સબ દૂખા। તૃષાવંત જિમિ પાઈ પિયૂષા॥૩॥

શત્રુને રણમાં જીતીને સીતાજી અને લક્ષ્મણજીસહિત પ્રભુ આવી રહ્યા છે; દેવો તેમનો સુંદર યશ ગાઈ રહ્યા છે. તે વચન સાંભળતાં જ [ભરતજીને] સમસ્ત દુઃખ ભુલાઈ ગયાં, જેમ તરસ્યો માણસ અમૃત પામીને તરસના દુઃખને ભૂલી જાય. ॥૩॥

કો તુમ્હ તાત કહાઁ તે આએ। મોહિ પરમ પ્રિય બચન સુનાએ॥
મારુત સુત મૈં કપિ હનુમાના। નામુ મોર સુનુ કૃપાનિધાના॥૪॥

[ભરતજીએ પૂછ્યું -] હે તાત! તમે કોણ છો? ક્યાંથી આવ્યા છો? [જે] તમે મને [આ] પરમ પ્રિય (અત્યંત આનંદ આપનારા) વચન સંભળાવ્યાં. [હનુમાનજીએ કહ્યું –] હે કૃપાનિધાન! સાંભળો, હું પવનનો પુત્ર અને જાતિનો વાનર છું; મારું નામ હનુમાન છે. ॥૪॥

દીનબંધુ રઘુપતિ કર કિંકર। સુનત ભરત ભેંટેઉ ઉઠિ સાદર॥
મિલત પ્રેમ નહિં હૃદયઁ સમાતા। નયન સ્રવત જલ પુલકિત ગાતા॥૫॥

હું દીનોના બંધુ શ્રીરઘુનાથજીનો દાસ છું. આ સાંભળતાં જ ભરતજી ઊઠીને આદરપૂર્વક હનુમાનજીને ગળે મળીને ભેટ્યા. ભેટતા સમયે પ્રેમ હૃદયમાં સમાતો નથી. નેત્રોમાંથી આનંદ અને પ્રેમનાં આંસુઓનું જળ વહેવા લાગ્યું અને શરીર પુલકિત થઈ ગયું. ॥૫॥

કપિ તવ દરસ સકલ દુખ બીતે। મિલે આજુ મોહિ રામ પિરીતે॥
બાર બાર બૂઝી કુસલાતા। તો કહુઁ દેઉઁ કાહ સુનુ ભ્રાતા॥૬॥

[ભરતજીએ કહ્યું -] હે હનુમાન! તમારાં દર્શનથી મારાં સમસ્ત દુઃખ સમાપ્ત થઈ ગયાં. [તમારા રૂપમાં] આજે મને પ્રિય રામજી પોતે મળી ગયા. ભરતજીએ વારંવાર કુશળ પૂછ્યા [અને કહ્યું -] હે ભાઈ! સાંભળો, [આ શુભ સંવાદના બદલામાં] તમને શું આપું? ॥૬॥

એહિ સંદેસ સરિસ જગ માહીં। કરિ બિચાર દેખેઉઁ કછુ નાહીં॥
નાહિન તાત ઉરિન મૈં તોહી। અબ પ્રભુ ચરિત સુનાવહુ મોહી॥૭॥

આ સંદેશ સમાન જગતમાં કંઈ પણ નથી, મેં વિચાર કરીને જોઈ લીધું. હે તાત! હું તમારાથી કોઈ પણ પ્રકારેય ઉઋણ નથી થઈ શકતો. હવે મને પ્રભુનું ચરિત્ર (હાલ) સંભળાવો. ॥૭॥

તબ હનુમંત નાઇ પદ માથા। કહે સકલ રઘુપતિ ગુન ગાથા॥
કહુ કપિ કબહુઁ કૃપાલ ગોસાઈં। સુમિરહિં મોહિ દાસ કી નાઈં॥૮॥

ત્યારે હનુમાનજીએ ભરતજીના ચરણોમાં શીશ નમાવીને શ્રીરઘુનાથજીની સઘળી ગુણગાથા કહી સંભળાવી. [ભરતજીએ પૂછ્યું -] હે હનુમાન! કહો, કૃપાળુ સ્વામી શ્રીરામચન્દ્રજી ક્યારેય મને પોતાના દાસની જેમ યાદ કરે છે ખરા? ॥૮॥

છં૦ – નિજ દાસ જ્યોં રઘુબંસભૂષન કબહુઁ મમ સુમિરન કર્યો।
સુનિ ભરત બચન બિનીત અતિ કપિ પુલકિ તન ચરનન્હિ પર્યો॥
રઘુબીર નિજ મુખ જાસુ ગુન ગન કહત અગ જગ નાથ જો।
કાહે ન હોઈ બિનીત પરમ પુનીત સદગુન સિંધુ સો॥

રઘુવંશના ભૂષણ શ્રીરામજી શું ક્યારેક પોતાના દાસની જેમ મારું સ્મરણ કરતાં રહ્યા છે? ભરતજીનાં અત્યંત નમ્ર વચન સાંભળીને હનુમાનજી પુલકિત થઈને એમના ચરણોમાં નમી પડ્યા [અને મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે] જે ચરાચરના સ્વામી છે તે શ્રીરઘુવીર પોતાના શ્રીમુખથી જેમના ગુણસમૂહોનું વર્ણન કરે છે, તે ભરતજી આવા વિનમ્ર, પરમ પવિત્ર અને સદ્‌ગુણોના સમુદ્ર કેમ ન હોય!

દો૦ – રામ પ્રાન પ્રિય નાથ તુમ્હ સત્ય બચન મમ તાત।
પુનિ પુનિ મિલત ભરત સુનિ હરષ ન હૃદયઁ સમાત॥ ૨ (ક)॥

[હનુમાનજીએ કહ્યું -] હે નાથ! આપ શ્રીરામજીને પ્રાણોસમાન પ્રિય છો, હે તાત! મારું વચન સત્ય છે. આ સાંભળીને ભરતજી વારંવાર ભેટે છે, હૃદયમાં હર્ષ સમાતો નથી. ॥ ૨ (ક)॥

સો૦ – ભરત ચરન સિરુ નાઈ તુરિત ગયઉ કપિ રામ પહિં।
કહી કુસલ સબ જાઈ હરષિ ચલેઉ પ્રભુ જાન ચઢ઼િ॥ ૨ (ખ)॥

પછી ભરતજીના ચરણોમાં શીશ નમાવીને હનુમાનજી તરત જ શ્રીરામજીની પાસે [પાછા] ગયા અને જઈને તેમણે સર્વે કુશળ કહ્યા. ત્યારે પ્રભુ હર્ષિત થઈને વિમાન પર આરુઢ થઈને ચાલ્યા. ॥ ૨ (ખ)॥

ચૌ૦ – હરષિ ભરત કોસલપુર આએ। સમાચાર સબ ગુરહિ સુનાએ॥
પુનિ મંદિર મહઁ બાત જનાઈ। આવત નગર કુસલ રઘુરાઈ॥ ૧॥

અહીં ભરતજી પણ હર્ષિત થઈને અયોધ્યાપુરીમાં આવ્યા અને ગુરુજીને સર્વે સમાચાર સંભળાવ્યા. પછી રાજમહેલમાં ખબર જણાવ્યા કે શ્રીરઘુનાથજી કુશળપૂર્વક નગરમાં આવી રહ્યા છે. ॥ ૧॥

સુનત સકલ જનનીં ઉઠિ ધાઈં। કહિ પ્રભુ કુસલ ભરત સમુઝાઈં॥
સમાચાર પુરબાસિન્હ પાએ। નર અરુ નારિ હરષિ સબ ધાએ॥ ૨॥

ખબર સાંભળતાં જ સર્વે માતાઓ ઊઠીને દોડી. ભરતજીએ પ્રભુના કુશળ કહીને સર્વેને સમજાવ્યાં. નગરનિવાસીઓને આ સમાચાર મળ્યા, તો સ્ત્રી-પુરુષ સર્વે હર્ષિત થઈને દોડ્યાં. ॥ ૨॥

દધિ દુર્બા રોચન ફલ ફૂલા। નવ તુલસી દલ મંગલ મૂલા॥
ભરિ ભરિ હેમ થાર ભામિની। ગાવત ચલિં સિંધુરગામિની॥ ૩॥

[શ્રીરામજીના સ્વાગત માટે] દહીં, ધરો, ગોરોચન, ફળ, ફૂલ અને મંગળના મૂળ નવીન (તાજાં) તુલસીદળ આદિ વસ્તુઓ સોનાના થાળોમાં ભરી-ભરીને સૌભાગ્યવતી સુંદરીઓ ગાતાં ગાતાં ચાલી. ॥ ૩॥

જે જૈસેહિં તૈસેહિં ઉઠિ ધાવહિં । બાલ બૃદ્ધ કહઁ સંગ ન લાવહિં ॥
એક એકન્હ કહઁ બૂઝહિં ભાઈ । તુમ્હ દેખે દયાલ રઘુરાઈ ॥૪॥

જે જ્યાં જે દશામાં છે તે તેવા જ ઊઠીને દોડે છે. [મોડું થઈ જવાના ભયથી] બાળકો અને વૃદ્ધોને કોઈ સાથે નથી લાવતા. એકબીજાને પૂછે છે - ભાઈ! તમે દયાળુ શ્રીરઘુનાથજીને જોયા છે? ॥૪॥

અવધપુરી પ્રભુ આવત જાની । ભઈ સકલ સોભા કૈ ખાની ॥
બહઈ સુહાવન ત્રિબિધ સમીરા । ભઈ સરજૂ અતિ નિર્મલ નીરા ॥૫॥

પ્રભુને આવતાં જાણીને અવધપુરી સંપૂર્ણ શોભાઓની ખાણ થઈ ગઈ. ત્રણેય પ્રકારનો સુંદર વાયુ વહેવા લાગ્યો. સરયૂજી અતિ નિર્મળ જળવાળા થઈ ગયાં (અર્થાત્ સરયૂજીનું જળ અત્યંત નિર્મળ થઈ ગયું). ॥૫॥

દો૦ – હરષિત ગુર પરિજન અનુજ ભૂસુર બૃંદ સમેત ।
ચલે ભરત મન પ્રેમ અતિ સન્મુખ કૃપાનિકેત ॥ ૩ (ક) ॥

ગુરુ વસિષ્ઠજી, કુટુંબી, નાના ભાઈ શત્રુઘ્ન તથા બ્રાહ્મણોના સમૂહની સાથે હર્ષિત થઈને ભરતજી અત્યંત પ્રેમપૂર્ણ મનથી કૃપાધામ શ્રીરામજીના સામૈયા માટે ચાલ્યા. ॥ ૩ (ક)॥

બહુતક ચઢ઼ીં અટારિન્હ નિરખહિં ગગન બિમાન ।
દેખિ મધુર સુર હરષિત કરહિં સુમંગલ ગાન ॥ ૩ (ખ) ॥

ઘણી જ સ્ત્રીઓ અટ્ટાલિકાઓ પર ચઢીને આકાશમાં વિમાન જોઈ રહી છે અને હર્ષિત થઈને મીઠા સ્વરે સુંદર મંગળગીતો ગાઈ રહી છે. ॥ ૩ (ખ)॥

રાકા સસિ રઘુપતિ પુર સિંધુ દેખિ હરષાન ।
બઢ઼્યો કોલાહલ કરત જનુ નારિ તરંગ સમાન ॥ ૩ (ગ) ॥

શ્રીરઘુનાથજી પૂર્ણિમાના ચન્દ્રમા છે, તથા અવધપુર સમુદ્ર છે. જે એ પૂર્ણચન્દ્રને જોઈને હર્ષિત થઈ રહ્યો છે અને શોરબકોર કરતો આગળ વધી રહ્યો છે. [આમ તેમ દોડતી] સ્ત્રીઓ તેની લહેરો સમાન લાગે છે. ॥ ૩ (ગ)॥

ચૌ૦ – ઈહાઁ ભાનુકુલ કમલ દિવાકર । કપિન્હ દેખાવત નગર મનોહર ॥
સુનુ કપીસ અંગદ લંકેસા । પાવન પુરી રુચિર યહ દેસા ॥૧॥

અહીં (વિમાન ઉપરથી) સૂર્યકુળરૂપી કમળને પ્રફુલ્લિત કરનારા સૂર્ય શ્રીરામજી વાનરોને મનોહર નગર બતાવી રહ્યા છે. [તેઓ કહે છે -] હે સુગ્રીવ! હે અંગદ! હે લંકાપતિ વિભીષણ! સાંભળો, આ પુરી પવિત્ર છે અને આ દેશ સુંદર છે. ॥૧॥

જદ્યપિ સબ બૈકુંઠ બખાના । બેદ પુરાન બિદિત જગુ જાના ॥
અવધપુરી સમ પ્રિય નહિં સોઊ । યહ પ્રસંગ જાનઈ કોઉ કોઊ ॥૨॥

જોકે સર્વેએ વૈકુંઠનો મહિમા ગાયો છે - એ વેદ પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે અને જગત જાણે છે, પરંતુ અવધપુરી જેવું મને તે પણ પ્રિય નથી. આ વાત કોઈ કોઈ (વિરલા જ) જાણે છે. ॥ ૨॥

જન્મભૂમિ મમ પુરી સુહાવનિ। ઉત્તર દિસિ બહ સરજૂ પાવનિ॥
જા મજ્જન તે બિનહિં પ્રયાસા। મમ સમીપ નર પાવહિં બાસા॥ ૩॥

આ રમણીય પુરી મારી જન્મભૂમિ છે. એની ઉત્તર દિશામાં (જીવોને) પવિત્ર કરનારી સરયૂ નદી વહે છે, જેમાં સ્નાન કરવાથી મનુષ્ય વિનાપરિશ્રમે મારા સમીપે નિવાસ (સામીપ્ય મુક્તિ) પામી જાય છે.

અતિ પ્રિય મોહિ ઇહાઁ કે બાસીં। મમ ધામદા પુરી સુખ રાસી॥
હરષે સબ કપિ સુનિ પ્રભુ બાની। ધન્ય અવધ જો રામ બખાની॥ ૪॥

અહીંના નિવાસી મને ઘણા જ પ્રિય છે. આ પુરી સુખનો ભંડાર અને મારા પરમધામને આપનારી છે. પ્રભુની વાણી સાંભળીને સર્વે વાનર હર્ષિત થયા [અને કહેવા લાગ્યા કે] જે અવધની સ્વયં રામજીએ પ્રશંસા કરી છે, તે [અવશ્ય જ] ધન્ય છે. ॥ ૪॥

દો૦ – આવત દેખિ લોગ સબ કૃપાસિંધુ ભગવાન।
નગર નિકટ પ્રભુ પ્રેરેઉ ઉતરેઉ ભૂમિ બિમાન॥ ૪ (ક)॥

કૃપાસાગર ભગવાન શ્રીરામચન્દ્રજીએ સર્વે લોકોને આવતા જોયા, તો પ્રભુએ વિમાનને નગરની સમીપ ઊતરવાની પ્રેરણા કરી. ત્યારે તે પૃથ્વી પર ઊતર્યું. ॥ ૪ (ક)॥

ઉતરિ કહેઉ પ્રભુ પુષ્પકહિ તુમ્હ કુબેર પહિં જાહુ।
પ્રેરિત રામ ચલેઉ સો હરષુ બિરહુ અતિ તાહુ॥ ૪ (ખ)॥

વિમાનથી ઊતરીને પ્રભુએ પુષ્પક વિમાનને કહ્યું કે તમે હવે કુબેરની પાસે જાઓ. શ્રીરામજીની પ્રેરણાથી તે ચાલ્યું; તેને [પોતાના સ્વામીની પાસે જવાનો] હર્ષ છે અને પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીથી વિખૂટા પડવાનું અત્યંત દુઃખ પણ છે. ॥ ૪ (ખ)॥

ચૌ૦ – આએ ભરત સંગ સબ લોગા। કૃસ તન શ્રીરઘુબીર બિયોગા॥
બામદેવ બસિષ્ટ મુનિનાયક। દેખે પ્રભુ મહિ ધરિ ધનુ સાયક॥ ૧॥

ભરતજીની સાથે સર્વે લોકો આવ્યા. શ્રીરઘુવીરના વિયોગથી સર્વેનાં શરીર દૂબળાં થઈ રહ્યાં છે. પ્રભુએ વામદેવ, વસિષ્ઠ આદિ મુનિશ્રેષ્ઠોને જોયા, તો તેમણે ધનુષ-બાણ પૃથ્વી પર મૂકીને- ॥ ૧॥

ધાઈ ધરે ગુર ચરન સરોરુહ। અનુજ સહિત અતિ પુલક તનોરુહ॥
ભેંટિ કુસલ બૂઝી મુનિરાયા। હમરેં કુસલ તુમ્હારિહિં દાયા॥ ૨॥

નાના ભાઈ લક્ષ્મણજીસહિત દોડીને ગુરુજીનાં ચરણકમળ પકડી લીધાં; તેમના રોમેરોમ અત્યંત પુલકિત થઈ રહ્યાં છે. મુનિરાજ વસિષ્ઠજીએ [ઉઠાવીને] તેમને ગળે લગાવીને કુશળ પૂછ્યા. [પ્રભુએ કહ્યું -] આપની દયામાં જ અમારી કુશળતા છે. ॥ ૨॥

સકલ દ્વિજન્હ મિલિ નાયઉ માથા। ધર્મ ધુરંધર રઘુકુલનાથા॥
ગહે ભરત પુનિ પ્રભુ પદ પંકજ। નમત જિન્હહિ સુર મુનિ સંકર અજ॥૩॥

ધર્મની ધુરા ધારણ કરનારા રઘુકુળના સ્વામી શ્રીરામજીએ સર્વે બ્રાહ્મણોને ભેટીને તેમને શીશ નમાવ્યું. પછી ભરતજીએ પ્રભુનાં ચરણકમળ પકડી લીધાં જેને દેવો, મુનિ, શંકરજી અને બ્રહ્માજી [પણ] નમસ્કાર કરે છે. ॥૩॥

પરે ભૂમિ નહિં ઉઠત ઉઠાએ। બર કરિ કૃપાસિંધુ ઉર લાએ॥
સ્યામલ ગાત રોમ ભએ ઠાઢ઼े। નવ રાજીવ નયન જલ બાઢ઼े॥૪॥

ભરતજી પૃથ્વી પર (દંડવત્) પડ્યા છે, ઉઠાડ્યા ઊઠતા નથી. ત્યારે કૃપાસિંધુ શ્રીરામજીએ એમને જબરજસ્તી ઉઠાવીને હૃદયે ચાંપી દીધા. [તેમના] શ્યામ શરીરે રુવાંટા ઊભાં થઈ ગયાં. નવીન કમળસમાન નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુઓના જળનું પૂર આવી ગયું. ॥૪॥

છં૦ – રાજીવ લોચન સ્રવત જલ તન લલિત પુલકાવલિ બની।
અતિ પ્રેમ હૃદયઁ લગાઇ અનુજહિ મિલે પ્રભુ ત્રિભુઅન ધની॥
પ્રભુ મિલત અનુજહિ સોહ મો પહિં જાતિ નહિં ઉપમા કહી।
જનુ પ્રેમ અરુ સિંગાર તનુ ધરિ મિલે બર સુષમા લહી॥૧॥

કમળસમાન નેત્રોમાંથી જળ વહી રહ્યું છે. સુંદર શરીરમાં પુલકાવવી [અત્યંત] શોભા આપી રહી છે. ત્રિલોકીના સ્વામી પ્રભુ શ્રીરામજી નાના ભાઈ ભરતજીને અત્યંત પ્રેમથી હૃદય સરસા ચાંપીને ભેટ્યા. ભાઈને ભેટતી વખતે પ્રભુ એવા શોભાયમાન થઈ રહ્યા છે કે તેની ઉપમા મારાથી કહેવાતી નથી, જાણે પ્રેમ અને શૃંગાર શરીર ધારણ કરીને ભેટ્યા અને શ્રેષ્ઠ શોભાને પ્રાપ્ત થયા. ॥૧॥

બૂઝત કૃપાનિધિ કુસલ ભરતહિ બચન બેગિ ન આવઈ।
સુનુ સિવા સો સુખ બચન મન તે ભિન્ન જાન જો પાવઈ॥
અબ કુસલ કૌસલનાથ આરત જાનિ જન દરસન દિયો।
બૂડ઼ત બિરહ બારીસ કૃપાનિધાન મોહિ કર ગહિ લિયો॥૨॥

કૃપાનિધાન શ્રીરામજી ભરતજીને કુશળ પૂછે છે; પરંતુ આનંદવશ ભરતજીના મુખમાંથી વચન શીઘ્ર નથી નીકળતાં. [શિવજીએ કહ્યું -] હે પાર્વતી! સાંભળો, તે સુખ (જે ભરતજીને તે સમયે મળી રહ્યું હતું) વચન અને મનથી પર છે; તેને એ જ જાણે છે, જે તેને પામે છે. [ભરતજીએ કહ્યું -] હે કૌશલનાથ! આપે આર્ત (દુઃખી) જાણીને દાસને દર્શન આપ્યાં, આથી હવે કુશળ છે. વિરહસમુદ્રમાં ડૂબી રહેલા મને કૃપાનિધાને હાથ પકડીને ઉગારી લીધો! ॥૨॥

દો૦ – પુનિ પ્રભુ હરષિ સત્રુહન ભેંટે હૃદયઁ લગાઇ।
લછિમન ભરત મિલે તબ પરમ પ્રેમ દોઉ ભાઇ॥૫॥

પછી પ્રભુ હર્ષિત થઈને શત્રુઘ્નજીને હૃદય સરસા ચાંપીને ભેટ્યા. ત્યારે લક્ષ્મણજી અને ભરતજી બંને ભાઈ પરમ પ્રેમથી ભેટ્યા. ॥૫॥

ચૌ૦ – ભરતાનુજ લછિમન પુનિ ભેંટે। દુસહ બિરહ સંભવ દુખ મેટે॥
સીતા ચરન ભરત સિરુ નાવા। અનુજ સમેત પરમ સુખ પાવા॥૧॥

પછી લક્ષ્મણજી શત્રુઘ્નજીને ગળે મળીને ભેટ્યા અને આ પ્રમાણે વિરહથી ઉત્પન્ન દુઃસહ્ય દુઃખનો નાશ કર્યો. પછી ભાઈ શત્રુઘ્નજીસહિત ભરતજીએ સીતાજીના ચરણોમાં શીશ નમાવ્યું અને પરમ સુખ પ્રાપ્ત કર્યું. ॥૧॥

પ્રભુ બિલોકિ હરષે પુરબાસી। જનિત બિયોગ બિપતિ સબ નાસી॥
પ્રેમાતુર સબ લોગ નિહારી। કૌતુક કીન્હ કૃપાલ ખરારી॥૨॥

પ્રભુને જોઈને અયોધ્યાવાસી સર્વે હર્ષિત થયા. વિયોગથી ઉત્પન્ન સર્વે દુઃખ નષ્ટ થઈ ગયાં. સર્વે લોકોને પ્રેમવિહ્વળ [અને ભેટવા માટે અત્યંત આતુર] જોઈને ખરના શત્રુ કૃપાળુ શ્રીરામજીએ એક કૌતુક કર્યું. ॥૨॥

અમિત રૂપ પ્રગટે તેહિ કાલા। જથા જોગ મિલે સબહિ કૃપાલા॥
કૃપાદૃષ્ટિ રઘુબીર બિલોકી। કિએ સકલ નર નારિ બિસોકી॥૩॥

તે જ સમયે કૃપાળુ શ્રીરામજી અસંખ્ય રૂપોમાં પ્રગટ થઈ ગયા અને સર્વેને [એક જ સાથે] યથાયોગ્ય ભેટ્યા. શ્રીરઘુવીરે કૃપાની દૃષ્ટિથી જોઈને સર્વે નર-નારીઓને શોકરહિત કરી દીધાં ॥૩॥

છન મહિં સબહિ મિલે ભગવાના। ઉમા મરમ યહ કાહુઁ ન જાના॥
એહિ બિધિ સબહિ સુખી કરિ રામા। આગેં ચલે સીલ ગુન ધામા॥૪॥
કૌસલ્યાદિ માતુ સબ ધાઈ। નિરખિ બચ્છ જનુ ધેનુ લવાઈ॥૫॥

ભગવાને પળવારમાં સર્વેને મળી લીધું. હે ઉમા! આ રહસ્ય કોઈએ ન જાણ્યું. (સર્વે લોકો એમ જ વિચારે છે કે પ્રભુ સર્વપ્રથમ મને જ મળ્યા.) આ પ્રમાણે શીલ અને ગુણોના ધામ શ્રીરામજી સર્વેને સુખી કરીને આગળ વધ્યા. કૌશલ્યા આદિ માતાઓ એવી દોડી પડી, જાણે તરતની વિયાયેલી ગાયો પોતાનાં વાછરડાંઓને જોઈને દોડી હોય. ॥૪-૫॥

છં૦ – જનુ ધેનુ બાલક બચ્છ તજિ ગૃહઁ ચરન બન પરબસ ગઈં।
દિન અંત પુર રુખ સ્રવત થન હુંકાર કરિ ધાવત ભઈં॥
અતિ પ્રેમ પ્રભુ સબ માતુ ભેટીં બચન મૃદુ બહુબિધિ કહે।
ગઇ બિષમ બિપતિ બિયોગભવ તિન્હ હરષ સુખ અગનિત લહે॥

જાણે તરતની વિયાયેલી ગાયો પોતાનાં વાછરડાંઓ ઘેર મૂકીને પરવશ થઈ વનમાં ચરવા ગઈ હોય અને દિવસનો અંત થયે [વાછરડાંઓને મળવા માટે] હુંકાર કરીને આંચળોમાંથી દૂધ વરસાવતી નગરની સામે દોડી હોય. પ્રભુએ અત્યંત પ્રેમથી સર્વે માતાઓને ભેટીને તેમને

અનેક પ્રકારનાં કોમળ વચન કહ્યાં. વિયોગથી ઉત્પન્ન ભયાનક વિપત્તિ દૂર થઈ ગઈ અને સૌએ [ભગવાનને ભેટીને અને તેમનાં વચન સાંભળીને] અગણિત સુખ અને હર્ષ પ્રાપ્ત કર્યાં.

દો૦ – ભેટેઉ તનય સુમિત્રાઁ રામ ચરન રતિ જાનિ।
રામહિ મિલત કૈકઈ હૃદયઁ બહુત સકુચાનિ ॥ ૬ (ક) ॥

સુમિત્રાજી પોતાના પુત્ર લક્ષ્મણજીની શ્રીરામજીના ચરણોમાં પ્રીતિ જાણીને તેમને ભેટ્યાં. શ્રીરામજીને મળતી વખતે કૈકેયીજી હૃદયમાં ઘણા સંકોચાયાં. ॥ ૬ (ક)॥

લછિમન સબ માતન્હ મિલિ હરષે આસિષ પાઈ।
કૈકઈ કહુઁ પુનિ પુનિ મિલે મન કર છોભુ ન જાઈ ॥ ૬ (ખ) ॥

લક્ષ્મણજી પણ સર્વે માતાઓને ભેટીને અને આશીર્વાદ પામીને હર્ષિત થયા. તે કૈકેયીજીને વારંવાર ભેટ્યા, પરંતુ તેમના મનનો ક્ષોભ (સંકોચ) ટળતો નથી. ॥ ૬ (ખ)॥

ચૌ૦ – સાસુન્હ સબનિ મિલી બૈદેહી। ચરનન્હિ લાગિ હરષુ અતિ તેહી ॥
દેહિં અસીસ બૂઝિ કુસલાતા। હોઈ અચલ તુમ્હાર અહિવાતા ॥ ૧॥

જાનકીજી સર્વે સાસુઓને ભેટ્યાં અને એમના ચરણોમાં પડીને તેમને અત્યંત હર્ષ થયો. સાસુઓ કુશળ પૂછીને આશિષ આપી રહી છે કે તમારું સૌભાગ્ય અચળ (અખંડ) થાવો. ॥ ૧॥

સબ રઘુપતિ મુખ કમલ બિલોકહિં। મંગલ જાનિ નયન જલ રોકહિં ॥
કનક થાર આરતી ઉતારહિં। બાર બાર પ્રભુ ગાત નિહારહિં ॥ ૨॥

સર્વે માતાઓ શ્રીરઘુનાથજીના કમળ જેવા મુખડાને જોઈ રહી છે. [નેત્રોમાંથી પ્રેમનાં આંસુ ઊભરાઈ આવે છે, પરંતુ] મંગળનો સમય જાણીને તેઓ આંસુઓના જળને નેત્રોમાં જ રોકી રાખે છે. સોનાના થાળથી આરતી ઉતારે છે અને વારંવાર પ્રભુનાં શ્રીઅંગોની સામે જુએ છે. ॥ ૨॥

નાના ભાઁતિ નિછાવરિ કરહીં। પરમાનંદ હરષ ઉર ભરહીં ॥
કૌસલ્યા પુનિ પુનિ રઘુબીરહિ। ચિતવતિ કૃપાસિંધુ રનધીરહિ ॥ ૩॥

અનેક પ્રકારના ન્યોછાવર કરે છે અને હૃદયમાં પરમાનંદ તથા હર્ષ ભરી રહી છે. કૌશલ્યાજી વારંવાર કૃપાના સમુદ્ર અને રણધીર શ્રીરઘુવીરને જોઈ રહ્યાં છે. ॥ ૩॥

હૃદયઁ બિચારતિ બારહિં બારા। કવન ભાઁતિ લંકાપતિ મારા ॥
અતિ સુકુમાર જુગલ મેરે બારે। નિસિચર સુભટ મહાબલ ભારે ॥ ૪॥

તેઓ હૃદયમાં વારંવાર વિચારે છે કે આમણે લંકાપતિ રાવણને કેવી રીતે માર્યો? મારા આ બંને બાળકો ઘણા જ સુકુમાર છે અને રાક્ષસ તો મોટા ભારે યોદ્ધા અને મહાબળવાન હતા. ॥ ૪॥

દો૦ – લછિમન અરુ સીતા સહિત પ્રભુહિ બિલોકતિ માતુ।
પરમાનંદ મગન મન પુનિ પુનિ પુલકિત ગાતુ ॥ ૭॥

લક્ષ્મણજી અને સીતાજીસહિત પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીને માતા જોઈ રહ્યાં છે. તેમનું મન પરમાનંદમાં મગ્ન છે અને શરીર વારંવાર પુલકિત થઈ રહ્યું છે. ॥૭॥

ચૌ૦ – લંકાપતિ કપીસ નલ નીલા । જામવંત અંગદ સુભસીલા ॥
હનુમદાદિ સબ બાનર બીરા । ધરે મનોહર મનુજ સરીરા ॥૧॥

લંકાપતિ વિભીષણ, વાનરરાજ સુગ્રીવ, નલ, નીલ, જામ્બવાન અને અંગદ તથા હનુમાનજી આદિ સર્વે ઉત્તમ સ્વભાવવાળા વીર વાનરોએ મનુષ્યોનાં મનોહર શરીર ધારણ કરી લીધાં ॥૧॥

ભરત સનેહ સીલ બ્રત નેમા । સાદર સબ બરનહિં અતિ પ્રેમા ॥
દેખિ નગરબાસિન્હ કૈ રીતી । સકલ સરાહહિં પ્રભુ પદ પ્રીતી ॥૨॥

તે સર્વે ભરતજીના પ્રેમ, સુંદર સ્વભાવ, [ત્યાગના] વ્રત અને નિયમોની અત્યંત પ્રેમથી આદરપૂર્વક પ્રશંસા કરી રહ્યા છે. અને નગરનિવાસીઓની [પ્રેમ, શીલ અને વિનયથી પૂર્ણ] રીતિ જોઈને તે સર્વે પ્રભુના ચરણોમાં એમના પ્રેમની પ્રશંસા કરી રહ્યા છે. ॥૨॥

પુનિ રઘુપતિ સબ સખા બોલાએ । મુનિ પદ લાગહુ સકલ સિખાએ ॥
ગુર બસિષ્ટ કુલપૂજ્ય હમારે । ઈન્હ કી કૃપાઁ દનુજ રન મારે ॥૩॥

પછી શ્રીરઘુનાથજીએ સર્વે સખાઓને બોલાવ્યા અને સર્વેને શિખવાડ્યું કે મુનિના ચરણોમાં પડો (નમો). ગુરુ વશિષ્ઠજી અમારા કુળ આખાયના પૂજ્ય છે. એમની જ કૃપાથી રણમાં રાક્ષસ માર્યા ગયા છે. ॥૩॥

એ સબ સખા સુનહુ મુનિ મેરે । ભએ સમર સાગર કહઁ બેરે ॥
મમ હિત લાગિ જન્મ ઈન્હ હારે । ભરતહુ તે મોહિ અધિક પિઆરે ॥૪॥
સુનિ પ્રભુ બચન મગન સબ ભએ । નિમિષ નિમિષ ઉપજત સુખ નએ ॥૫॥

[પછી શ્રીરામજીએ ગુરુજીને કહ્યું -] હે મુનિ! સાંભળો! આ સર્વે મારા સખા છે. એ સંગ્રામ-રૂપી સમુદ્રમાં મારા માટે બેડા (વહાણ) સમાન થયા. મારા હિતને માટે આ સૌ પોતાનો જન્મસુદ્ધા હારી ગયા(પોતાના પ્રાણસુદ્ધાને હોમી દીધા). એ મને ભરતથી પણ અધિક પ્રિય છે. પ્રભુનાં વચન સાંભળીને સૌ પ્રેમ અને આનંદમાં મગ્ન થઈ ગયા. આ પ્રમાણે પળેપળે તેમને નવાં નવાં સુખ ઉત્પન્ન થઈ રહ્યાં છે. ॥૪-૫॥

દો૦ – કૌસલ્યા કે ચરનન્હિ પુનિ તિન્હ નાયઉ માથ ।
આસિષ દીન્હે હરષિ તુમ્હ પ્રિય મમ જિમિ રઘુનાથ ॥૮ (ક)॥

પછી તે લોકોએ કૌશલ્યાજીના ચરણોમાં શીશ નમાવ્યાં. કૌશલ્યાજીએ હર્ષિત થઈને આશિષ આપ્યાં [અને કહ્યું -] તમે સૌ મને રઘુનાથ સમાન પ્રિય છો. ॥૮ (ક)॥

સુમન બૃષ્ટિ નભ સંકુલ ભવન ચલે સુખકંદ ।
ચઢ़ી અટારિન્હ દેખહિં નગર નારિ નર બૃંદ ॥૮ (ખ)॥

આનંદકંદ શ્રીરામજી પોતાના મહેલે ચાલ્યા, આકાશ ફૂલોની વૃષ્ટિથી છવાઈ ગયું. નગરનાં સ્ત્રી-પુરુષોના સમૂહ અટ્ટાલિકાઓ પર ચઢીને તેમનાં દર્શન કરી રહ્યા છે. ॥ ૮ (ખ)॥

ચૌ૦ – કંચન કલસ બિચિત્ર સઁવારે । સબહિં ધરે સજિ નિજ નિજ દ્વારે ॥
બંદનવાર પતાકા કેતૂ । સબન્હિ બનાએ મંગલ હેતૂ ॥ ૧॥

સોનાના કળશોને ચિત્ર-વિચિત્ર પ્રકારે [મણિ-રત્નાદિથી] અલંકૃત કરીને અને સજાવીને સર્વે લોકોએ પોતપોતાના દરવાજાઓ પર મૂકી દીધા. સૌ લોકોએ મંગળ માટે તોરણદ્વાર, ધજાઓ અને પતાકાઓ લગાવી. ॥ ૧॥

બીથીં સકલ સુગંધ સિંચાઈં । ગજમનિ રચિ બહુ ચૌક પુરાઈં ॥
નાના ભાઁતિ સુમંગલ સાજે । હરષિ નગર નિસાન બહુ બાજે ॥ ૨॥

સર્વે શેરીઓ સુગંધિત દ્રવ્યોથી સિંચાવામાં આવી. ગજમુક્તાઓથી રચીને ઘણા ચોક પુરાવાયા. અનેક પ્રકારનાં સુંદર મંગળ-સાજ સજાવવામાં આવ્યાં અને હર્ષપૂર્વક નગરમાં ઘણા જ ડંકા વાગવા લાગ્યા. ॥ ૨॥

જહઁ તહઁ નારિ નિછાવરિ કરહીં । દેહિં અસીસ હરષ ઉર ભરહીં ॥
કંચન થાર આરતીં નાના । જુબતીં સજેં કરહિં સુભ ગાના ॥ ૩॥

સ્ત્રીઓ ચારેકોર ન્યોછાવર કરી રહી છે, અને હૃદયમાં હર્ષિત થઈને આશીર્વાદ આપે છે. સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ સોનાના થાળોમાં અનેક પ્રકારની આરતી તૈયાર કરીને મંગળગાન કરી રહી છે. ॥ ૩॥

કરહિં આરતી આરતિહર કેં । રઘુકુલ કમલ બિપિન દિનકર કેં ॥
પુર સોભા સંપતિ કલ્યાના । નિગમ સેષ સારદા બખાના ॥ ૪॥
તેઉ યહ ચરિત દેખિ ઠગિ રહહીં । ઉમા તાસુ ગુન નર કિમિ કહહીં ॥ ૫॥

તેઓ આર્તિહર (દુઃખોને હરનારા) અને સૂર્યકુળરૂપી કમળવનને પ્રફુલ્લિત કરનારા સૂર્ય શ્રીરામજીની આરતી કરી રહી છે. નગરની શોભા, સંપત્તિ અને કલ્યાણનું વર્ણન વેદ, શેષજી અને સરસ્વતીજી કરે છે - પરંતુ તે પણ આ ચરિત્ર નિહાળીને ઠગાયેલા જેવા રહી જાય છે(સ્તબ્ધિત થઈ રહે છે). [શિવજી કહે છે -] હે ઉમા! ત્યારે મનુષ્ય ભલા તેમના ગુણોને કેવી રીતે કહી શકે છે! ॥ ૪-૫॥

દો૦ – નારિ કુમુદિનીં અવધ સર રઘુપતિ બિરહ દિનેસ ।
અસ્ત ભએઁ બિગસત ભઈં નિરખિ રામ રાકેસ ॥ ૯ (ક) ॥

સ્ત્રીઓ કુમુદિની છે, અયોધ્યા સરોવર છે અને શ્રીરઘુનાથજીનો વિરહ સૂર્ય છે [આ વિરહ-સૂર્યના તાપથી તેઓ કરમાઈ ગઈ હતી.] હવે વિરહરૂપી સૂર્યના અસ્ત થવાથી શ્રીરામરૂપી પૂર્ણચન્દ્રને નિરખીને તેઓ ખીલી ઊઠી. ॥ ૯ (ક)॥

હોહિં સગુન સુભ બિબિધ બિધિ બાજહિં ગગન નિસાન ।
પુર નર નારિ સનાથ કરિ ભવન ચલે ભગવાન ॥ ૯ (ખ) ॥

અનેક પ્રકારનાં શુભ શુકન થઈ રહ્યાં છે, આકાશમાં નગારાં વાગી રહ્યાં છે. નગરનાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓને સનાથ (દર્શન દ્વારા કૃતાર્થ) કરીને ભગવાન શ્રીરામચન્દ્રજી મહેલે ચાલ્યા. ॥ ૯ (ખ)॥

ચૌ૦ – પ્રભુ જાની કૈકઈ લજાની । પ્રથમ તાસુ ગૃહ ગએ ભવાની ॥
તાહિ પ્રબોધિ બહુત સુખ દીન્હા । પુનિ નિજ ભવન ગવન હરિ કીન્હા ॥ ૧॥

[શિવજી કહે છે -] હે ભવાની! પ્રભુએ જાણી લીધું કે માતા કૈકેયી લજ્જા પામી રહ્યાં છે. [માટે] પહેલા તેમના જ મહેલમાં ગયા અને તેમને સમજાવી-બુજાવીને ઘણું જ સુખ આપ્યું. પછી શ્રીહરિએ પોતાના મહેલે પ્રસ્થાન કર્યું. ॥ ૧॥

કૃપાસિંધુ જબ મંદિર ગએ । પુર નર નારિ સુખી સબ ભએ ॥
ગુર બસિષ્ટ દ્વિજ લિએ બુલાઈ । આજુ સુઘરી સુદિન સમુદાઈ ॥ ૨॥

કૃપાના સાગર શ્રીરામજી જ્યારે પોતાના મહેલે ગયા ત્યારે નગરનાં સ્ત્રી-પુરુષો સૌ સુખી થયાં. ગુરુ વશિષ્ઠજીએ બ્રાહ્મણોને બોલાવી લીધા [અને કહ્યું -] આજે શુભ ઘડી, સુંદર દિવસ વગેરે સર્વે શુભ યોગ છે. ॥ ૨॥

સબ દ્વિજ દેહુ હરષિ અનુસાસન । રામચંદ્ર બૈઠહિં સિંઘાસન ॥
મુનિ બસિષ્ટ કે બચન સુહાએ । સુનત સકલ બિપ્રન્હ અતિ ભાએ ॥ ૩॥

આપ સર્વે બ્રાહ્મણ હર્ષિત થઈને આજ્ઞા આપો; જેથી શ્રીરામચન્દ્રજી સિંહાસન પર વિરાજમાન થાય. વશિષ્ઠ મુનિનાં સોહામણાં વચન સાંભળતાં જ સર્વે બ્રાહ્મણોને ઘણાં જ ગમ્યાં. ॥ ૩॥

કહહિં બચન મૃદુ બિપ્ર અનેકા । જગ અભિરામ રામ અભિષેકા ॥
અબ મુનિબર બિલંબ નહિં કીજૈ । મહારાજ કહઁ તિલક કરીજૈ ॥ ૪॥

તે સર્વે અનેક બ્રાહ્મણ કોમળ વચન કહેવા લાગ્યા કે શ્રીરામજીનો રાજ્યાભિષેક સંપૂર્ણ જગતને આનંદ આપનારો છે. હે મુનિશ્રેષ્ઠ! હવે વિલંબ ન કરો અને મહારાજને શીઘ્ર તિલક કરો. ॥ ૪॥

દો૦ – તબ મુનિ કહેઉ સુમંત્ર સન સુનત ચલેઉ હરષાઈ ।
રથ અનેક બહુ બાજિ ગજ તુરત સઁવારે જાઈ ॥ ૧૦ (ક) ॥

ત્યારે મુનિએ સુમંત્રજીને કહ્યું, તે સાંભળતાં જ હર્ષિત થઈને ચાલ્યા. તેમણે તુરત જ જઈને અનેક રથ, ઘોડા અને હાથી સજાવ્યા; ॥ ૧૦ (ક)॥

જહઁ તહઁ ધાવન પઠઇ પુનિ મંગલ દ્રબ્ય મગાઈ ।
હરષ સમેત બસિષ્ટ પદ પુનિ સિરુ નાયઉ આઈ ॥ ૧૦ (ખ) ॥

અને ચારે બાજુ [સૂચના આપનારા] દૂતોને મોકલીને માંગલિક વસ્તુઓ મગાવીને પછી હર્ષની સાથે આવીને વશિષ્ઠજીના ચરણોમાં શીશ નમાવ્યું. ॥ ૧૦ (ખ)॥

નવાહ્ન પારાયણ, આઠમો વિશ્રામ

ચૌ૦ – અવધપુરી અતિ રુચિર બનાઈ। દેવન્હ સુમન બૃષ્ટિ ઝરિ લાઈ॥
રામ કહા સેવકન્હ બુલાઈ। પ્રથમ સખન્હ અન્હવાવહુ જાઈ॥૧॥

અવધપુરી ઘણી જ સુંદર સજાવવામાં આવી. દેવતાઓએ પુષ્પોના વરસાદની ઝડી વરસાવી દીધી. શ્રીરામચન્દ્રજીએ સેવકોને બોલાવીને કહ્યું કે તમે લોકો જઈને પહેલા મારા સખાઓને સ્નાન કરાવો. ॥ ૧॥

સુનત બચન જહઁ તહઁ જન ધાએ। સુગ્રીવાદિ તુરત અન્હવાએ॥
પુનિ કરુનાનિધિ ભરતુ હઁકારે। નિજ કર રામ જટા નિરુઆરે॥૨॥

ભગવાનનાં વચન સાંભળતાં જ સેવકો આમ-તેમ દોડ્યા અને તુરંત જ તેમણે સુગ્રીવાદિને સ્નાન કરાવ્યું. પછી કરુણાનિધાન શ્રીરામજીએ ભરતજીને બોલાવ્યા અને તેમની જટાઓને પોતાના હાથેથી ઉકેલી. ॥ ૨॥

અન્હવાએ પ્રભુ તીનિઉ ભાઈ। ભગત બછલ કૃપાલ રઘુરાઈ॥
ભરત ભાગ્ય પ્રભુ કોમલતાઈ। સેષ કોટિ સત સકહિં ન ગાઈ॥૩॥

તત્પશ્ચાત્ ભક્તવત્સલ કૃપાળુ પ્રભુ શ્રીરઘુનાથજીએ ત્રણેય ભાઈઓને સ્નાન કરાવ્યું. ભરતજીનાં ભાગ્ય અને પ્રભુની કોમળતાનું વર્ણન અબજો શેષજી પણ નથી કરી શકતા. ॥ ૩॥

પુનિ નિજ જટા રામ બિબરાએ। ગુર અનુસાસન માગિ નહાએ॥
કરિ મજ્જન પ્રભુ ભૂષન સાજે। અંગ અનંગ દેખિ સત લાજે॥૪॥

પછી શ્રીરામજીએ પોતાની જટાઓ ખોલી અને ગુરુજીની આજ્ઞા માગીને સ્નાન કર્યું. સ્નાન કરીને પ્રભુએ આભૂષણ ધારણ કર્યાં. એમનાં [સુશોભિત] અંગોને જોઈને સેંકડો (અસંખ્ય) કામદેવ લજાઈ ગયા. ॥ ૪॥

દો૦ – સાસુન્હ સાદર જાનકિહિ મજ્જન તુરત કરાઈ।
દિબ્ય બસન બર ભૂષન અઁગ અઁગ સજે બનાઈ॥૧૧ (ક)॥

સાસુઓએ જાનકીજીને આદર સાથે તુરત જ સ્નાન કરાવીને એમના અંગે-અંગમાં દિવ્ય વસ્ત્ર અને શ્રેષ્ઠ આભૂષણ સારી રીતે સજાવી દીધાં (પહેરાવી દીધાં) ॥ ૧૧ (ક)॥

રામ બામ દિસિ સોભતિ રમા રૂપ ગુન ખાનિ।
દેખિ માતુ સબ હરષીં જન્મ સુફલ નિજ જાનિ॥૧૧ (ખ)॥

શ્રીરામની ડાબી બાજુ રૂપ અને ગુણોની ખાણ રમા (શ્રીજાનકીજી) શોભિત થઈ રહ્યાં છે. તેમને જોઈને સર્વે માતાઓ પોતાનો જન્મ સફળ સમજીને હર્ષિત થઈ. ॥ ૧૧ (ખ)॥

સુનુ ખગેસ તેહિ અવસર બ્રહ્મા સિવ મુનિ બૃંદ।
ચઢ़િ બિમાન આએ સબ સુર દેખન સુખકંદ॥૧૧ (ગ)॥

[કાકભુશુંડિજી કહે છે -] હે પક્ષીરાજ ગરુડજી! સાંભળો! તે વખતે બ્રહ્માજી, શિવજી અને મુનિઓના સમૂહ તથા વિમાનો પર આરુઢ થઈને સર્વે દેવો આનંદકદ ભગવાનનાં દર્શન કરવા માટે આવ્યા. ॥ ૧૧ (ગ)॥

ચૌ૦ – પ્રભુ બિલોકિ મુનિ મન અનુરાગા। તુરત દિબ્ય સિંઘાસન માગા॥
રબિ સમ તેજ સો બરનિ ન જાઈ। બૈઠે રામ દ્વિજન્હ સિરુ નાઈ॥૧॥

પ્રભુને જોઈને મુનિ વશિષ્ઠજીના મનમાં પ્રેમ ભરાઈ આવ્યો. તેમણે તુરત જ દિવ્ય સિંહાસન મંગાવ્યું, જેનું તેજ સૂર્ય સમાન હતું. તેનું સૌંદર્ય વર્ણવી શકાતું નથી. બ્રાહ્મણોને શીશ નમાવીને શ્રીરામચન્દ્રજી એની ઉપર બિરાજમાન થયા. ॥૧॥

જનકસુતા સમેત રઘુરાઈ। પેખિ પ્રહરષે મુનિ સમુદાઈ॥
બેદ મંત્ર તબ દ્વિજન્હ ઉચારે। નભ સુર મુનિ જય જયતિ પુકારે॥૨॥

શ્રીજાનકીજીસહિત શ્રીરઘુનાથજીને જોઈને મુનિઓનો સમુદાય અત્યંત હર્ષિત થયો. પછી બ્રાહ્મણોએ વેદમંત્રોનું ઉચ્ચારણ કર્યું. આકાશમાં દેવો અને મુનિઓ 'જય હો, જય હો' એવો પોકાર કરવા લાગ્યા. ॥૨॥

પ્રથમ તિલક બસિષ્ટ મુનિ કીન્હા। પુનિ સબ બિપ્રન્હ આયસુ દીન્હા॥
સુત બિલોકિ હરષીં મહતારી। બાર બાર આરતી ઉતારી॥૩॥

[સૌથી] પહેલા મુનિ વશિષ્ઠજીએ તિલક કર્યું. પછી તેમણે બધા બ્રાહ્મણોને [તિલક કરવાની] આજ્ઞા આપી. પુત્રને રાજસિંહાસન ઉપર જોઈને માતાઓ હર્ષિત થઈ અને તેમણે વારંવાર આરતી ઉતારી. ॥૩॥

બિપ્રન્હ દાન બિબિધ બિધિ દીન્હે। જાચક સકલ અજાચક કીન્હે॥
સિંઘાસન પર ત્રિભુઅન સાઈં। દેખિ સુરન્હ દુંદુભીં બજાઈં॥૪॥

તેમણે બ્રાહ્મણોને અનેક પ્રકારનાં દાન આપ્યાં અને સમસ્ત યાચકોને અયાચક બનાવી દીધા (માલામાલ કરી દીધા). ત્રિભુવનના સ્વામી શ્રીરામચન્દ્રજીને અયોધ્યાના સિંહાસને બિરાજિત થયેલા જોઈને દેવતાઓએ નગારાં વગાડ્યાં. ॥૪॥

છં૦ – નભ દુંદુભીં બાજહિં બિપુલ ગંધર્બ કિંનર ગાવહીં।
નાચહિં અપછરા બૃંદ પરમાનંદ સુર મુનિ પાવહીં॥
ભરતાદિ અનુજ બિભીષનાંગદ હનુમદાદિ સમેત તે।
ગહેં છત્ર ચામર બ્યજન ધનુ અસિ ચર્મ સક્તિ બિરાજતે॥૧॥

આકાશમાં ઘણા જ નગારાં વાગી રહ્યાં છે. ગંધર્વ અને કિન્નર ગાઈ રહ્યા છે. અપ્સરાઓનાં ટોળેટોળાં નાચી રહ્યાં છે. દેવો અને મુનિઓ પરમાનંદ પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે. ભાઈઓ ભરત, લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્નજી, તથા વિભીષણ, અંગદ, હનુમાન અને સુગ્રીવ સહિત ક્રમાનુસાર છત્ર, ચામર, પંખો, ધનુષ, તલવાર, ઢાલ અને શક્તિ ધારણ કરીને સુશોભિત થયા છે. ॥૧॥

શ્રી સહિત દિનકર બંસ ભૂષન કામ બહુ છબિ સોહઈ।
નવ અંબુધર બર ગાત અંબર પીત સુર મન મોહઈ॥
મુકુટાંગદાદિ બિચિત્ર ભૂષન અંગ અંગન્હિ પ્રતિ સજે।
અંભોજ નયન બિસાલ ઉર ભુજ ધન્ય નર નિરખંતિ જે॥૨॥

શ્રીસીતાજીસહિત સૂર્યવંશના વિભૂષણ શ્રીરામજીના શરીરમાં અનેક કામદેવોની આભા શોભા આપી રહી છે. નવીન જળયુક્ત મેઘો સમાન સુંદર શ્યામ શરીર ઉપર પીતામ્બર દેવતાઓના મનને પણ મોહિત કરી રહ્યું છે. મુગટ, બાજુબંધ આદિ વિચિત્ર આભૂષણ અંગેઅંગમાં સજાવેલાં છે. કમળ સમાન વિશાળ નેત્ર છે, પહોળી છાતી છે અને લાંબી ભુજાઓ છે, જેઓ તેમનાં દર્શન કરે છે તે મનુષ્યો ધન્ય છે. ॥૨॥

દો૦ – વહ સોભા સમાજ સુખ કહત ન બનઈ ખગેસ।
બરનહિં સારદ સેષ શ્રુતિ સો રસ જાન મહેસ ॥૧૨ (ક)॥

હે પક્ષીરાજ ગરુડજી! તે શોભા, તે સમાજ અને તે સુખ મારાથી કહી શકાતું નથી. સરસ્વતીજી, શેષજી અને વેદ નિરંતર તેનું વર્ણન કરે છે, અને એનો રસ (આનંદ) મહાદેવજી જ જાણે છે. ॥૧૨ (ક)॥

ભિન્ન ભિન્ન અસ્તુતિ કરિ ગએ સુર નિજ નિજ ધામ।
બંદી બેષ બેદ તબ આએ જહઁ શ્રીરામ ॥૧૨ (ખ)॥

સર્વે દેવતા જુદી જુદી સ્તુતિ કરીને પોતપોતાના લોકમાં ચાલ્યા ગયા. ત્યારે ભાટોનાં રૂપ ધારણ કરીને ચારેય વેદ ત્યાં આવ્યા જ્યાં શ્રીરામજી હતા. ॥૧૨ (ખ)॥

પ્રભુ સર્બગ્ય કીન્હ અતિ આદર કૃપાનિધાન।
લખેઉ ન કાહૂઁ મરમ કછુ લગે કરન ગુન ગાન ॥૧૨ (ગ)॥

કૃપાનિધાન સર્વજ્ઞ પ્રભુએ [તિમને ઓળખીને] તેમનો ઘણો જ આદર કર્યો. આનો ભેદ કોઈએ કંઈ પણ ન જાણ્યો. વેદ ગુણગાન કરવા લાગ્યા. ॥૧૨ (ગ)॥

છં૦ – જય સગુન નિર્ગુન રૂપ રૂપ અનૂપ ભૂપ સિરોમને।
દસકંધરાદિ પ્રચંડ નિસિચર પ્રબલ ખલ ભુજબલ હને॥
અવતાર નર સંસાર ભાર બિભંજિ દારુન દુખ દહે।
જય પ્રનતપાલ દયાલ પ્રભુ સંજુક્ત સક્તિ નમામહે ॥૧॥

હે સગુણ અને નિર્ગુણરૂપ! હે અનુપમ રૂપ-લાવણ્યશીલ! હે રાજાઓના શિરોમણિ! આપનો જય હો. આપે રાવણ આદિ પ્રચંડ, પ્રબળ અને દુષ્ટ નિશાચરોને પોતાની ભુજાઓના બળે મારી નાખ્યા. આપે મનુષ્ય-અવતાર લઈને સંસારના ભારને નષ્ટ કરીને અત્યંત કઠોર દુઃખોને ભસ્મ કરી નાખ્યાં. હે દયાળુ! હે શરણાગતની રક્ષા કરનારા પ્રભો! આપનો જય હો. શક્તિ (સીતાજી) સહિત શક્તિમાન આપને, અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. ॥૧॥

તવ બિષમ માયા બસ સુરાસુર નાગ નર અગ જગ હરે।
ભવ પંથ ભ્રમત અમિત દિવસ નિસિ કાલ કર્મ ગુનનિ ભરે॥
જે નાથ કરિ કરુના બિલોકે ત્રિબિધિ દુખ તે નિર્બહે।
ભવ ખેદ છેદન દચ્છ હમ કહુઁ રચ્છ રામ નમામહે ॥૨॥

હે હરે! આપની દુસ્તર માયાને વશીભૂત થવાને કારણે દેવતા, રાક્ષસ, નાગ, મનુષ્ય અને ચર, અચર સર્વે કાળ, કર્મ અને ગુણોથી ભરેલા (તેમને વશીભૂત થયેલા) દિવસ-રાત અનંત ભવના માર્ગમાં ભટકી રહ્યા છે. હે નાથ! એમનામાંથી જેમને આપે કૃપા કરીને (કૃપાદૃષ્ટિથી) જોઈ લીધા, તે [માયા-જનિત] ત્રણેય પ્રકારનાં દુઃખોથી છુટકારો પામી ગયા. હે જન્મ-મરણના શ્રમને કાપવામાં કુશળ શ્રીરામજી! અમારી રક્ષા કરો. અમે આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. ॥ ૨॥

જે ગ્યાન માન બિમત્ત તવ ભવ હરનિ ભક્તિ ન આદરી।
તે પાઈ સુર દુર્લભ પદાદપિ પરત હમ દેખત હરી॥
બિસ્વાસ કરિ સબ આસ પરિહરિ દાસ તવ જે હોઈ રહે।
જપિ નામ તવ બિનુ શ્રમ તરહિં ભવ નાથ સો સમરામહે॥ ૩॥

જેમણે મિથ્યા જ્ઞાનના અભિમાનમાં વિશેષરૂપે ચકચૂર થઈને જન્મ-મૃત્યુ[ના ભય]ને હરનારી આપની ભક્તિનો આદર નથી કર્યો, હે હરિ! તેમને દેવ-દુર્લભ (દેવતાઓનેય ઘણી મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત થનારા બ્રહ્મા આદિના) પદને પામ્યા છતાંય તે પદથી નીચે પડતા જોઈએ છીએ. [પરંતુ] જે સર્વે આશાઓને છોડીને આપ પર વિશ્વાસ મૂકીને આપના દાસ બની રહે છે તે કેવળ આપનું નામ જ જપીને પરિશ્રમ વિનાય ભવસાગરને તરી જાય છે. હે નાથ! એવા આપનું અમો સ્મરણ કરીએ છીએ. ॥ ૩॥

જે ચરન સિવ અજ પૂજ્ય રજ સુભ પરસિ મુનિપતિની તરી।
નખ નિર્ગતા મુનિ બંદિતા ત્રૈલોક પાવનિ સુરસરી॥
ધ્વજ કુલિસ અંકુસ કંજ જુત બન ફિરત કંટક કિન લહે।
પદ કંજ દ્વંદ મુકુંદ રામ રમેસ નિત્ય ભજામહે॥ ૪॥

જે ચરણ શિવજી અને બ્રહ્માજી દ્વારા પૂજ્ય છે. તથા જે ચરણોની કલ્યાણમયી રજનો સ્પર્શ પામીને [શિલા બનેલાં] ગૌતમઋષિનાં પત્ની અહલ્યા તરી ગયાં, જેમના ચરણોના નખથી મુનિઓ દ્વારા વંદિત ત્રૈલોક્યને પવિત્ર કરનારાં દેવનદી ગંગાજી નીકળ્યાં અને ધ્વજા, વજ્ર, અંકુશ અને કમળ - આ ચિહ્નોથી યુક્ત જે ચરણોમાં વનમાં ફરતી વખતે કાંટા ભોંકાવાથી આંટણ (નિશાન) પડી ગયા છે; હે મુકુંદ(મુક્તિદાતા કે પ્રેમદાતા)! હે રામ! હે રમાપતિ! અમે આપના એ જ બંને ચરણકમળોને નિત્ય ભજતા રહીએ છીએ. ॥ ૪॥

અવ્યક્તમૂલમનાદિ તરુ ત્વચ ચારિ નિગમાગમ ભને।
ષટ કંધ સાખા પંચ બીસ અનેક પર્ન સુમન ઘને॥
ફલ જુગલ બિધિ કટુ મધુર બેલિ અકેલિ જેહિ આશ્રિત રહે।
પલ્લવત ફૂલત નવલ નિત સંસાર બિટપ નમામહે॥ ૫॥

વેદ-શાસ્ત્રોએ કહ્યું છે કે જેનું મૂળ અવ્યક્ત (પ્રકૃતિ) છે; જે [પ્રવાહરૂપે] અનાદિ છે; જેને ચાર ત્વચાઓ, છ થડ, પચ્ચીસ શાખાઓ અને અનેક પાંદડાં અને ઘણાં જ ફૂલો છે;

જેમાં કડવાં અને મીઠાં બંને પ્રકારનાં ફળ લાગે છે; જેની પર એક જ વેલ છે, જે એના જ આશ્રયે રહે છે; જેમાં નિત્ય નવાં (તાજાં) પાંદડાં અને ફૂલ ફૂટતાં (આવતાં) રહે છે; એવા સંસારવૃક્ષસ્વરૂપ (વિશ્વરૂપે પ્રકટ) આપને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. ॥૫॥

જે બ્રહ્મ અજમદ્વૈતમનુભવગમ્ય મન પર ધ્યાવહીં।
તે કહહુઁ જાનહુઁ નાથ હમ તવ સગુન જસ નિત ગાવહીં॥
કરુનાયતન પ્રભુ સદગુનાકર દેવ યહ બર માગહીં।
મન બચન કર્મ બિકાર તજિ તવ ચરન હમ અનુરાગહીં॥૬॥

બ્રહ્મ અજન્મા છે, અદ્વૈત છે, કેવળ અનુભવથી જ ઓળખી શકાય છે અને મનથી પર છે - જેઓ [આ પ્રમાણે કહીને તે] બ્રહ્મનું ધ્યાન કરે છે, તે આવું કહ્યા કરે અને જાણ્યા કરે, પરંતુ હે નાથ! અમે તો નિત્ય આપનો સગુણ યશ જ ગાઈએ છીએ. હે કરુણાના ધામ પ્રભો! હે સદ્‌ગુણોની ખાણ! હે દેવ! અમે આ વર માગીએ છીએ કે મન, વચન અને કર્મથી વિકારોનો ત્યાગ કરીને આપના ચરણોમાં જ પ્રેમ કરીએ. ॥૬॥

દો૦ – સબ કે દેખત બેદન્હ બિનતી કીન્હિ ઉદાર।
અંતર્ધાન ભએ પુનિ ગએ બ્રહ્મ આગાર॥૧૩ (ક)॥

વેદોએ સૌના દેખતાં જ આ શ્રેષ્ઠ વિનંતી કરી. પછી તે અંતર્ધાન થઈ ગયા અને બ્રહ્મલોકમાં ચાલ્યા ગયા. ॥૧૩ (ક)॥

બૈનતેય સુનુ સંભુ તબ આએ જહઁ રઘુબીર।
બિનય કરત ગદગદ ગિરા પૂરિત પુલક સરીર॥૧૩ (ખ)॥

[કાકભુશુંડિજી કહે છે -] હે ગરુડજી! સાંભળો, પછી શિવજી ત્યાં આવ્યા જ્યાં શ્રીરઘુવીર હતા અને ગદ્‌ગદ વાણીથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. તેમનું શરીર પુલકાવલીથી પૂર્ણ (રોમાંચિત) થઈ ગયું - ॥૧૩ (ખ)॥

છં૦ – જય રામ રમારમનં સમનં। ભવતાપ ભયાકુલ પાહિ જનં॥
અવધેસ સુરેસ રમેસ બિભો। સરનાગત માગત પાહિ પ્રભો॥૧॥

હે રામ! હે રમારમણ (લક્ષ્મીકાંત)! હે જન્મમરણના સંતાપનો નાશ કરનારા! આપનો જય હો; આવાગમનના ભયથી વ્યાકુળ આ સેવકની રક્ષા કરો. હે અવધપતિ! હે દેવતાઓના સ્વામી! હે રમાપતિ! હે વિભો! હું શરણાગત, એટલું જ માગું છું કે હે પ્રભો! મારી રક્ષા કરો. ॥૧॥

દસસીસ બિનાસન બીસ ભુજા। કૃત દૂરિ મહા મહિ ભૂરિ રુજા॥
રજનીચર બૃંદ પતંગ રહે। સર પાવક તેજ પ્રચંડ દહે॥૨॥

હે દસ માથાં અને વીસ ભુજાઓવાળા રાવણનો વિનાશ કરીને પૃથ્વીના સર્વે મહાન રોગો(કષ્ટો)ને દૂર કરનારા શ્રીરામજી! રાક્ષસસમૂહરૂપી જે પતંગિયાં હતાં, તે સર્વે આપના બાણરૂપી અગ્નિના પ્રચંડ તેજથી ભસ્મ થઈ ગયાં. ॥૨॥

મહિ મંડલ મંડન ચારુતરં। ધૃત સાયક ચાપ નિષંગ બરં॥
મદ મોહ મહા મમતા રજની। તમ પુંજ દિવાકર તેજ અની॥૩॥

આપ પૃથ્વીમંડળના અત્યંત સુંદર આભૂષણ છો; આપ શ્રેષ્ઠ બાણ, ધનુષ અને ભાથો ધારણ કરેલા છો. મહાન મદ, મોહ અને મમતારૂપી રાત્રિના અંધકારસમૂહને નાશ કરવા માટે આપ સૂર્યના તેજોમય કિરણસમૂહ છો. ॥૩॥

મનજાત કિરાત નિપાત કિએ। મૃગ લોગ કુભોગ સરેન હિએ॥
હતિ નાથ અનાથનિ પાહિ હરે। બિષયા બન પાવઁર ભૂલિ પરે॥૪॥

કામદેવરૂપી ભીલે મનુષ્યરૂપી હરણોના હૃદયમાં કુભોગરૂપી બાણ મારીને તેમને પાડી દીધાં છે. હે નાથ! હે [પાપ-તાપનું હરણ કરનારા] હરે! તેને મારીને વિષયરૂપી વનમાં ભૂલા પડેલા આ પામર અનાથ જીવોની રક્ષા કરો. ॥૪॥

બહુ રોગ બિયોગન્હિ લોગ હએ। ભવદંઘ્રિ નિરાદર કે ફલ એ॥
ભવ સિંધુ અગાધ પરે નર તે। પદ પંકજ પ્રેમ ન જે કરતે॥૫॥

લોકો ઘણા જ રોગો અને વિયોગો(દુ:ખો)થી માર ખાધેલા છે. તે સર્વ આપના ચરણોના નિરાદરનું ફળ છે. જે મનુષ્ય આપના ચરણકમળોમાં પ્રેમ નથી કરતા, તે અગાધ ભવસાગરમાં પડ્યા છે. ॥૫॥

અતિ દીન મલીન દુખી નિતહીં। જિન્હ કેં પદ પંકજ પ્રીતિ નહીં॥
અવલંબ ભવંત કથા જિન્હ કેં। પ્રિય સંત અનંત સદા તિન્હ કેં॥૬॥

જેને આપના ચરણકમળોમાં પ્રીતિ નથી તે નિત્ય અત્યંત દીન, મલિન (ઉદાસ) અને દુ:ખી રહે છે. અને જેને આપની લીલા કથાનો આધાર છે, તેમને સંત અને ભગવાન સદાય પ્રિય લાગવા માંડે છે. ॥૬॥

નહિં રાગ ન લોભ ન માન મદા। તિન્હ કેં સમ બૈભવ વા બિપદા॥
એહિ તે તવ સેવક હોત મુદા। મુનિ ત્યાગત જોગ ભરોસ સદા॥૭॥

તેમને ન રાગ (આસક્તિ) છે, ન લોભ; માન નથી અને મદ પણ નથી. તેમને સંપત્તિ (સુખ) અને વિપત્તિ (દુ:ખ) સમાન છે. આથી જ મુનિલોકો યોગ(સાધન)નો ભરોસો સદાને માટે ત્યજી દે છે અને પ્રસન્નતાની સાથે આપના સેવક બની જાય છે. ॥૭॥

કરિ પ્રેમ નિરંતર નેમ લિએઁ। પદ પંકજ સેવત સુદ્ધ હિએઁ॥
સમ માનિ નિરાદર આદરહી। સબ સંત સુખી બિચરંતિ મહી॥૮॥

તેઓ પ્રેમપૂર્વક નિયમ લઈને નિરંતર શુદ્ધ હૃદયથી આપના ચરણકમળોની સેવા કરતાં રહે છે અને નિરાદર અને આદરને સમાન જાણીને તે સર્વે સંત સુખી થઈને પૃથ્વી પર વિચરે છે. ॥૮॥

મુનિ માનસ પંકજ ભૃંગ ભજે। રઘુબીર મહા રનધીર અજે ॥
તવ નામ જપામિ નમામિ હરી। ભવ રોગ મહાગદ માન અરી ॥૯॥

હે મુનિઓના મનરૂપી કમળના ભ્રમર! હે મહારણધીર! હે અજેય શ્રીરઘુવીર! હું આપને ભજું છું (આપની શરણ ગ્રહણ કરું છું). હે હરિ! આપનું નામ જપું છું અને આપને નમસ્કાર કરું છું. આપ જન્મ-મરણરૂપી રોગનું મહાન ઔષધ અને અભિમાનના શત્રુ છો. ॥૯॥

ગુન સીલ કૃપા પરમાયતનં। પ્રનમામિ નિરંતર શ્રીરમનં ॥
રઘુનંદ નિકંદય દ્વંદ્વઘનં। મહિપાલ બિલોકય દીનજનં ॥૧૦॥

આપ ગુણ, શીલ અને કૃપાના પરમ સ્થાન છો. આપ લક્ષ્મીપતિ છો, હું આપને નિરંતર પ્રણામ કરું છું. હે રઘુનંદન! [આપ જન્મ-મરણ, સુખ-દુઃખ, રાગ-દ્વેષાદિ] દ્વન્દ્વ સમૂહોનો નાશ કરો. હે પૃથ્વીનું પાલન [પોષણ] કરનારા રાજન્! આ દીન જન સામે પણ દૃષ્ટિ કરો. ॥૧૦॥

દો૦ – બાર બાર બર માગઉઁ હરષિ દેહુ શ્રીરંગ।
પદ સરોજ અનપાયની ભગતિ સદા સતસંગ ॥૧૪ (ક)॥

હું આપથી વારંવાર એ જ વરદાન માગું છું કે મને આપના ચરણકમળોની અચળ ભક્તિ અને આપના ભક્તોનો સત્સંગ સદાય પ્રાપ્ત થાય. હે લક્ષ્મીપતિ! હર્ષિત થઈને મને આ જ આપો. ॥૧૪ (ક)॥

બરનિ ઉમાપતિ રામ ગુન હરષિ ગએ કૈલાસ।
તબ પ્રભુ કપિન્હ દિવાએ સબ બિધિ સુખપ્રદ બાસ ॥૧૪ (ખ)॥

શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણોનું વર્ણન કરીને ઉમાપતિ મહાદેવજી હરખાઈને કૈલાસમાં ચાલ્યા ગયા. પછી પ્રભુએ વાનરોને સર્વે પ્રકારે સુખ આપનારા ઉતારા અપાવ્યા ॥૧૪ (ખ)॥

ચૌ૦ – સુનુ ખગપતિ યહ કથા પાવની। ત્રિબિધ તાપ ભવ ભય દાવની ॥
મહારાજ કર સુભ અભિષેકા। સુનત લહહિં ન બિરતિ બિબેકા ॥૧॥

હે ગરુડજી! સાંભળો, આ કથા [સર્વેને] પવિત્ર કરનારી છે, [દૈહિક, દૈવિક, ભૌતિક] ત્રણેય પ્રકારના તાપોનો અને જન્મ-મૃત્યુના ભયનો નાશ કરનારી છે. મહારાજ શ્રીરામચન્દ્રજીના કલ્યાણમય રાજ્યાભિષેકનું ચરિત્ર [નિષ્કામભાવથી] સાંભળીને મનુષ્ય વૈરાગ્ય અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧॥

જે સકામ નર સુનહિં જે ગાવહિં। સુખ સંપતિ નાના બિધિ પાવહિં ॥
સુર દુર્લભ સુખ કરિ જગ માહીં। અંતકાલ રઘુપતિ પુર જાહીં ॥૨॥

અને જે મનુષ્ય સકામભાવથી સાંભળે અને જે ગાય છે, તે અનેક પ્રકારનાં સુખ અને સંપત્તિ પામે છે. તેઓ જગતમાં દેવદુર્લભ સુખોને ભોગવીને અંતકાળે શ્રીરઘુનાથજીના પરમધામમાં જાય છે. ॥૨॥

સુનહિં બિમુક્ત બિરત અરુ બિષઈ। લહહિં ભગતિ ગતિ સંપતિ નઈ ॥
ખગપતિ રામ કથા મૈં બરની। સ્વમતિ બિલાસ ત્રાસ દુખ હરની ॥૩॥

અને જે જીવનમુક્ત, વિરક્ત અને વિષયી સાંભળે છે, તે [ક્રમશઃ] ભક્તિ, મુક્તિ અને નવીન સંપત્તિ (નિત્ય નવા ભોગ) પામે છે. હે પક્ષીરાજ ગરુડજી! મેં પોતાની બુદ્ધિની પહોંચ પ્રમાણે રામકથાનું વર્ણન કર્યું છે, જે [જન્મ-મરણના] ભય અને દુઃખને હરનારી છે. ॥ ૩॥

બિરતિ બિબેક ભગતિ દૃઢ઼ કરની। મોહ નદી કહઁ સુંદર તરની॥
નિત નવ મંગલ કૌસલપુરી। હરષિત રહહિં લોગ સબ કુરી॥ ૪॥

એ વૈરાગ્ય, વિવેક અને ભક્તિને દૃઢ કરનારી છે તથા મોહરૂપી નદીને [પાર કરવાને] માટે સુંદર નૌકા છે. અવધપુરીમાં નિત-નવા મંગળોત્સવ થાય છે. સર્વે વર્ગોના લોકો પ્રસન્નતાપૂર્વક રહે છે. ॥ ૪॥

નિત નઈ પ્રીતિ રામ પદ પંકજ। સબ કેં જિન્હહિ નમત સિવ મુનિ અજ॥
મંગન બહુ પ્રકાર પહિરાએ। દ્વિજન્હ દાન નાના બિધિ પાએ॥ ૫॥

શ્રીરામજીના ચરણકમળોમાં - જેને શ્રીશિવજી, મુનિગણ અને બ્રહ્માજી પણ નમસ્કાર કરે છે - સર્વેની નિત્ય નવીન પ્રીતિ છે. ભિક્ષુકોને અનેક પ્રકારનાં વસ્ત્રાભૂષણ પહેરાવવામાં આવ્યાં અને બ્રાહ્મણો અનેક પ્રકારનાં દાન પામ્યાં. ॥ ૫॥

દો૦ – બ્રહ્માનંદ મગન કપિ સબ કેં પ્રભુ પદ પ્રીતિ।
જાત ન જાને દિવસ તિન્હ ગએ માસ ષટ બીતિ॥ ૧૫॥

વાનરો બધા બ્રહ્માનંદમાં મગ્ન છે. પ્રભુના ચરણોમાં સર્વેનો પ્રેમ છે. તેમણે દિવસ જતાં જાણ્યા જ નહીં અને [વાતો-વાતોમાં] છ મહિના વીતી ગયા. ॥ ૧૫॥

ચૌ૦ – બિસરે ગૃહ સપનેહુઁ સુધિ નાહીં। જિમિ પરદ્રોહ સંત મન માહીં॥
તબ રઘુપતિ સબ સખા બોલાએ। આઈ સબન્હિ સાદર સિરુ નાએ॥ ૧॥

તે લોકોને પોતાનાં ઘર ભુલાઈ ગયાં. [જાગ્રતની વાત તો શું] તેમને સ્વપ્નમાંય ઘરની યાદ આવતી નથી, જેમ સંતોના મનમાં બીજાઓનો દ્રોહ કરવાની વાત ક્યારેય નથી આવતી. પછી શ્રી રઘુનાથજીએ સર્વે સખાઓને બોલાવ્યા. સર્વેએ આવીને આદરસહિત શીશ નમાવ્યું. ॥ ૧॥

પરમ પ્રીતિ સમીપ બૈઠારે। ભગત સુખદ મૃદુ બચન ઉચારે॥
તુમ્હ અતિ કીન્હિ મોરિ સેવકાઈ। મુખ પર કેહિ બિધિ કરૌં બડ઼ાઈ॥ ૨॥

ઘણા જ પ્રેમથી શ્રીરામજીએ તેમને પોતાની પાસે બેસાડ્યા અને ભક્તોને સુખ આપનારાં કોમળ વચન કહ્યાં - તમે લોકોએ મારી ઘણી સેવા કરી છે. મોં ઉપર કઈ રીતે તમારાં વખાણ કરું? ॥ ૨॥

તાતે મોહિ તુમ્હ અતિ પ્રિય લાગે। મમ હિત લાગિ ભવન સુખ ત્યાગે॥
અનુજ રાજ સંપતિ બૈદેહી। દેહ ગેહ પરિવાર સનેહી॥ ૩॥

મારા હિતને માટે તમે લોકોએ ઘરોને તથા સર્વે પ્રકારનાં સુખોને ત્યજી દીધાં. એથી જ તમે મને અત્યંત પ્રિય લાગી રહ્યા છો. નાના ભાઈ, રાજ્ય, સંપત્તિ, જાનકી પોતાનું શરીર, ઘર, કુટુંબ અને મિત્ર - ॥ ૩॥

સબ મમ પ્રિય નહિં તુમ્હહિ સમાના । મૃષા ન કહઉઁ મોર યહ બાના ॥
સબ કેં પ્રિય સેવક યહ નીતી । મોરેં અધિક દાસ પર પ્રીતી ॥૪॥

એ સર્વે મને પ્રિય છે, પરંતુ તમારા સમાન નહીં. હું ખોટું નથી કહેતો, આ મારો સ્વભાવ છે. સેવક સર્વેને પ્રિય લાગે છે, આ નીતિ (નિયમ) છે. [પરંતુ] મારો તો દાસ પર [સ્વાભાવિક જ] વિશેષ પ્રેમ છે. ॥૪॥

દો૦ – અબ ગૃહ જાહુ સખા સબ ભજેહુ મોહિ દૃઢ઼ નેમ ।
સદા સર્બગત સર્બહિત જાનિ કરેહુ અતિ પ્રેમ ॥૧૬॥

હે સખાગણ! હવે સર્વે લોકો ઘેર જાઓ. ત્યાં દૃઢ નિયમથી મને ભજતાં રહેજો. મને સદા સર્વવ્યાપક અને સર્વેનું હિત કરનાર જાણીને અત્યંત પ્રેમ કરજો. ॥૧૬॥

ચૌ૦ – સુનિ પ્રભુ બચન મગન સબ ભએ । કો હમ કહાઁ બિસરિ તન ગએ ॥
એકટક રહે જોરિ કર આગે । સકહિં ન કછુ કહિ અતિ અનુરાગે ॥૧॥

પ્રભુનાં વચન સાંભળીને સર્વેસર્વ પ્રેમમગ્ન થઈ ગયા. અમે કોણ છીએ અને ક્યાં છીએ? આ દેહની સૂધ-બૂધ જ ભૂલી ગયા. તેઓ પ્રભુની સામે હાથ જોડીને એકીટસે જોતા જ રહી ગયા. અત્યંત પ્રેમને કારણે કશું કહી નથી શકતા. ॥૧॥

પરમ પ્રેમ તિન્હ કર પ્રભુ દેખા । કહા બિબિધિ બિધિ ગ્યાન બિસેષા ॥
પ્રભુ સન્મુખ કછુ કહન ન પારહિં । પુનિ પુનિ ચરન સરોજ નિહારહિં ॥૨॥

પ્રભુએ તેમનો અત્યંત પ્રેમ જોયો, [પછી] એમને અનેક પ્રકારે વિશેષ જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપ્યો. પ્રભુની સન્મુખ તે કશું કહી નથી શકતા. વારંવાર પ્રભુનાં ચરણકમળોને જુએ છે. ॥૨॥

તબ પ્રભુ ભૂષન બસન મગાએ । નાના રંગ અનૂપ સુહાએ ॥
સુગ્રીવહિ પ્રથમહિં પહિરાએ । બસન ભરત નિજ હાથ બનાએ ॥૩॥

પછી પ્રભુએ અનેક રંગોના અનુપમ અને સુંદર ઘરેણાં-કપડાં મંગાવ્યાં. સૌથી પહેલા ભરતજીએ પોતાના હાથેથી સરખાં કરીને સુગ્રીવને વસ્ત્રાભૂષણ પહેરાવ્યાં. ॥૩॥

પ્રભુ પ્રેરિત લછિમન પહિરાએ । લંકાપતિ રઘુપતિ મન ભાએ ॥
અંગદ બૈઠ રહા નહિં ડોલા । પ્રીતિ દેખિ પ્રભુ તાહિ ન બોલા ॥૪॥

પછી પ્રભુની પ્રેરણાથી લક્ષ્મણજીએ વિભીષણજીને ઘરેણાં-કપડાં પહેરાવ્યાં, જે શ્રીરઘુનાથજીના મનને ઘણા જ ગમ્યાં. અગંદ બેઠા જ રહ્યા, તેઓ પોતાના સ્થાનેથી હલ્યાય નહીં. તેમનો ઉત્કટ પ્રેમ જોઈને પ્રભુએ એમને બોલાવ્યા નહીં. ॥૪॥

દો૦ – જામવંત નીલાદિ સબ પહિરાએ રઘુનાથ ।
હિયઁ ધરિ રામ રૂપ સબ ચલે નાઈ પદ માથ ॥૧૭(ક)॥

જામ્બવાન્ અને નીલ આદિ સર્વેને શ્રીરઘુનાથજીએ સ્વયં ભૂષણ-વસ્ત્ર પહેરાવ્યાં. તે સૌ પોતાના હૃદયોમાં શ્રીરામચન્દ્રજીના રૂપને ધારણ કરીને તેમના ચરણોમાં શીશ નમાવીને ચાલ્યા. ॥ ૧૭ (ક)॥

તબ અંગદ ઉઠિ નાઈ સિરુ સજલ નયન કર જોરિ।
અતિ બિનીત બોલેઉ બચન મનહુઁ પ્રેમ રસ બોરિ ॥ ૧૭ (ખ) ॥

પછી અંગદ ઊઠીને શીશ નમાવી, નેત્રોમાં જળ ભરીને અને હાથ જોડીને અત્યંત વિનમ્ર તથા જાણે પ્રેમરસમાં તરબોળ મધુર વચન બોલ્યા. ॥ ૧૭ (ખ)॥

ચૌ૦ – સુનુ સર્બગ્ય કૃપા સુખ સિંધો। દીન દયાકર આરત બંધો ॥
મરતી બેર નાથ મોહિ બાલી। ગયઉ તુમ્હારેહિ કોંછેં ઘાલી ॥ ૧॥

હે સર્વજ્ઞ! હે કૃપા અને સુખના સમુદ્ર! હે દીનો પર દયા કરનારા! હે આર્તોના બંધુ! સાંભળો, હે નાથ! મૃત્યુ વેળાએ મારા પિતા વાલિ મને આપના જ ખોળામાં મૂકીને ગયા હતા. ॥ ૧॥

અસરન સરન બિરદુ સંભારી। મોહિ જનિ તજહુ ભગત હિતકારી ॥
મોરેં તુમ્હ પ્રભુ ગુર પિતુ માતા। જાઉઁ કહાઁ તજિ પદ જલજાતા ॥ ૨॥

માટે, હે ભક્તોના હિતકારી! પોતાનું અશરણ-શરણ બિરુદ (પ્રણ) યાદ કરીને મને ત્યજો નહિ. મારા તો સ્વામી, ગુરુ, પિતા અને માતા, સર્વે કંઈ આપ જ છો. આપનાં ચરણકમળોને છોડીને હું ક્યાં જઉં? ॥ ૨॥

તુમ્હહિ બિચારિ કહહુ નરનાહા। પ્રભુ તજિ ભવન કાજ મમ કાહા ॥
બાલક ગ્યાન બુદ્ધિ બલ હીના। રાખહુ સરન નાથ જન દીના ॥ ૩॥

હે મહારાજ! આપ જ વિચારીને કહો, પ્રભુ(આપ)ને ત્યજીને ઘરમાં મારું શું કામ છે? હે નાથ! જ્ઞાન, બુદ્ધિ અને બળમાં હીન આ બાળક તથા દીન સેવકને શરણોમાં રાખો. ॥ ૩॥

નીચિ ટહલ ગૃહ કૈ સબ કરિહઉઁ। પદ પંકજ બિલોકિ ભવ તરિહઉઁ ॥
અસ કહિ ચરન પરેઉ પ્રભુ પાહી। અબ જનિ નાથ કહહુ ગૃહ જાહી ॥ ૪॥

હું ઘરની સર્વે નાની - મોટી કંઈ પણ સેવા કરીશ અને આપનાં ચરણકમળોને જોઈ-જોઈને ભવસાગરને તરી જઈશ. આવું કહીને તે શ્રીરામજીના ચરણોમાં નમી પડ્યા [અને બોલ્યા-] હે પ્રભો! મારી રક્ષા કરો. હે નાથ! હવે એવું ન કહો કે તું ઘેર જા. ॥ ૪॥

દો૦ – અંગદ બચન બિનીત સુનિ રઘુપતિ કરુના સીંવ।
પ્રભુ ઉઠાઈ ઉર લાયઉ સજલ નયન રાજીવ ॥ ૧૮ (ક) ॥

અંગદનાં વિનમ્ર વચન સાંભળીને કરુણાની સીમા પ્રભુ શ્રીરઘુનાથજીએ તેને ઉઠાવીને હૃદય સરસો ચાંપી દીધો. પ્રભુનાં નેત્રકમળોમાં [પ્રેમાશ્રુઓનું] જળ ભરાઈ આવ્યું. ॥ ૧૮ (ક)॥

નિજ ઉર માલ બસન મનિ બાલિતનય પહિરાઇ।
બિદા કીન્હિ ભગવાન તબ બહુ પ્રકાર સમુઝાઇ ॥ ૧૮ (ખ) ॥

પછી ભગવાને પોતાના હૃદયની માળા, વસ્ત્ર અને મણિ (રત્નોનાં આભૂષણ) વાલિપુત્ર અંગદને પહેરાવીને અને અનેક પ્રકારે સમજાવીને તેમને વિદાય આપી. ॥ ૧૮ (ખ)॥

ચૌ૦ – ભરત અનુજ સૌમિત્રિ સમેતા । પઠવન ચલે ભગત કૃત ચેતા ॥
અંગદ હૃદયઁ પ્રેમ નહિં થોરા । ફિરિ ફિરિ ચિતવ રામ કીં ઓરા ॥ ૧॥

ભક્તની કરણીને યાદ કરીને ભરતજી નાના ભાઈ શત્રુઘ્નજી અને લક્ષ્મણજીસહિત તેમને વળાવવા ચાલ્યા. અંગદના હૃદયમાં પ્રેમ ઓછો નથી(અર્થાત્ ઘણો અધિક પ્રેમ છે). તેઓ વળી વળીને શ્રીરામજીની સામે જુએ છે; ॥ ૧॥

બાર બાર કર દંડ પ્રનામા । મન અસ રહન કહહિં મોહિ રામા ॥
રામ બિલોકનિ બોલનિ ચલની । સુમિરિ સુમિરિ સોચત હઁસિ મિલની ॥ ૨॥

અને વારંવાર દંડવત્ પ્રણામ કરે છે. મનમાં એવું થાય છે કે શ્રીરામજી મને રોકાવાનું કહી દે. તેઓ શ્રીરામજીના જોવાની, બોલવાની, ચાલવાની તેમજ હસીને ભેટવાની રીતને યાદ કરી-કરીને વિચારે છે(દુઃખી થાય છે). ॥ ૨॥

પ્રભુ રુખ દેખિ બિનય બહુ ભાષી । ચલેઉ હૃદયઁ પદ પંકજ રાખી ॥
અતિ આદર સબ કપિ પહુઁચાએ । ભાઇન્હ સહિત ભરત પુનિ આએ ॥ ૩॥

પરંતુ પ્રભુની ઈચ્છા જાણીને, બહુ જ વિનમ્ર વચન કહીને તથા હૃદયમાં ચરણકમળોને રાખીને તેઓ ચાલ્યા. અત્યંત આદરની સાથે સર્વે વાનરોને વળાવીને ભાઈઓ સહિત ભરતજી પાછા આવ્યા. ॥ ૩॥

તબ સુગ્રીવ ચરન ગહિ નાના । ભાઁતિ બિનય કીન્હે હનુમાના ॥
દિન દસ કરિ રઘુપતિ પદ સેવા । પુનિ તવ ચરન દેખિહઉઁ દેવા ॥ ૪॥

ત્યારે હનુમાનજીએ સુગ્રીવના ચરણ પકડીને અનેક પ્રકારે વિનંતી કરી અને કહ્યું - હે દેવ! દસ (કેટલાક) દિવસ શ્રીરઘુનાથજીની ચરણસેવા કરીને પછી આવીને હું આપના ચરણોનાં દર્શન કરીશ. ॥ ૪॥

પુન્ય પુંજ તુમ્હ પવનકુમારા । સેવહુ જાઈ કૃપા આગારા ॥
અસ કહિ કપિ સબ ચલે તુરંતા । અંગદ કહઈ સુનહુ હનુમંતા ॥ ૫॥

[સુગ્રીવે કહ્યું -] હે પવનકુમાર! તમે પુણ્યના ભંડાર છો[જે ભગવાને તમને પોતાની સેવામાં રાખી લીધા]. જઈને કૃપાધામ શ્રીરામજીની સેવા કરો. સર્વે વાનર આવું કહીને તુરત જ ચાલી નીકળ્યા. અંગદે કહ્યું - હે હનુમાન! સાંભળો - ॥ ૫॥

દો૦ – કહેહુ દંડવત પ્રભુ સૈં તુમ્હહિ કહઉઁ કર જોરિ ।
બાર બાર રઘુનાયકહિ સુરતિ કરાએહુ મોરિ ॥ ૧૯ (ક) ॥

હું તમને હાથ જોડીને કહું છું, પ્રભુને મારા દંડવત કહેજો. અને શ્રીરઘુનાથજીને વારંવાર મારી યાદ અપાવતા રહેજો. ॥ ૧૯ (ક)॥

અસ કહિ ચલેઉ બાલિસુત ફિરિ આયઉ હનુમંત ।
તાસુ પ્રીતિ પ્રભુ સન કહી મગન ભએ ભગવંત ॥ ૧૯ (ખ) ॥

આવું કહીને વાલિપુત્ર અંગદ ચાલ્યા, પછી હનુમાનજી પાછા વળ્યા અને આવીને એમના પ્રેમનું વર્ણન પ્રભુને કર્યું. તે સાંભળીને ભગવાન પ્રેમમગ્ન થઈ ગયા. ॥ ૧૯ (ખ)॥

કુલિસહુ ચાહિ કઠોર અતિ કોમલ કુસુમહુ ચાહિ ।
ચિત્ત ખગેસ રામ કર સમુઝિ પરઈ કહુ કાહિ ॥ ૧૯ (ગ) ॥

[કાકભુશુંડિજી કહે છે -] હે ગરુડજી! શ્રીરામજીનું ચિત્ત વજ્રથીય અત્યંત કઠોર અને ફૂલથીય અત્યંત કોમળ છે. તો કહો, તે કોની સમજણમાં આવી શકે છે? ॥ ૧૯ (ગ)॥

ચૌ૦ – પુનિ કૃપાલ લિયો બોલિ નિષાદા । દીન્હે ભૂષન બસન પ્રસાદા ॥
જાહુ ભવન મમ સુમિરન કરેહૂ । મન ક્રમ બચન ધર્મ અનુસરેહૂ ॥ ૧॥

પછી કૃપાળુ શ્રીરામજીએ નિષાદરાજને બોલાવી લીધા અને તેને ભૂષણ, વસ્ત્ર પ્રસાદમાં આપ્યાં. [વળી કહ્યું -] હવે, તમે પણ ઘેર જાઓ, ત્યાં મારું સ્મરણ કરતાં રહેજો અને મન, વચન તથા કર્મથી ધર્માનુસાર ચાલજો. ॥ ૧॥

તુમ્હ મમ સખા ભરત સમ ભ્રાતા । સદા રહેહુ પુર આવત જાતા ॥
બચન સુનત ઉપજા સુખ ભારી । પરેઉ ચરન ભરિ લોચન બારી ॥ ૨॥

તમે મારા મિત્ર છો અને ભરત સમાન ભાઈ છો. અયોધ્યામાં સદા આવતા-જતા રહેજો. આ વચન સાંભળતાં જ તેને મોટું ભારે સુખ ઊપજ્યું. નેત્રોમાં [આનંદ અને પ્રેમનાં આંસુઓનું] જળ ભરીને તે ચરણોમાં નમી પડ્યો. ॥ ૨॥

ચરન નલિન ઉર ધરિ ગૃહ આવા । પ્રભુ સુભાઉ પરિજનન્હિ સુનાવા ॥
રઘુપતિ ચરિત દેખિ પુરબાસી । પુનિ પુનિ કહહિં ધન્ય સુખરાસી ॥ ૩॥

પછી ભગવાનના ચરણકમળોને હૃદયમાં રાખીને તે ઘેર આવ્યો અને આવીને પોતાના કુટુંબીઓને પ્રભુનો સ્વભાવ સંભળાવ્યો. શ્રીરઘુનાથજીનું આ ચરિત્ર જોઈને અવધપુરવાસી વારંવાર કહે છે કે સુખના ભંડાર શ્રીરામચન્દ્રજી ધન્ય છે. ॥ ૩॥

રામ રાજ બૈઠેં ત્રૈલોકા । હરષિત ભએ ગએ સબ સોકા ॥
બયરુ ન કર કાહૂ સન કોઈ । રામ પ્રતાપ બિષમતા ખોઈ ॥ ૪॥

શ્રીરામચન્દ્રજીના રાજ્ય ઉપર પ્રતિષ્ઠિત થવાથી ત્રણેય લોક હર્ષિત થઈ ગયા, તેમના સમસ્ત શોક ટળી ગયા. કોઈ કોઈની સાથે વેર નથી કરતું. શ્રીરામચન્દ્રજીના પ્રતાપે બધાયની વિષમતા (આંતરિક ભેદભાવ) ટળી ગઈ. ॥ ૪॥

દો૦ – બરનાશ્રમ નિજ નિજ ધરમ નિરત બેદ પથ લોગ ।
ચલહિં સદા પાવહિં સુખહિ નહિં ભય સોક ન રોગ ॥ ૨૦॥

સર્વે લોકો પોતપોતાના વર્ણ અને આશ્રમને અનુકૂળ ધર્મમાં તત્પર થઈને સદાય વેદ-માર્ગે ચાલે છે અને સુખ પામે છે. તેમને ન કોઈ વાતનો ભય છે, ન શોક છે અને કોઈ રોગ પણ પજવતો નથી. ॥ ૨૦॥

ચૌ૦ – દૈહિક દૈવિક ભૌતિક તાપા। રામ રાજ નહિં કાહુહિ બ્યાપા ॥
સબ નર કરહિં પરસ્પર પ્રીતી। ચલહિં સ્વધર્મ નિરત શ્રુતિ નીતી ॥ ૧॥

'રામ-રાજ્ય'માં દૈહિક, દૈવિક અને ભૌતિક તાપ કોઈનેય વ્યાપતો નથી. સર્વે મનુષ્ય પરસ્પર પ્રેમ કરે છે અને વેદોમાં બતાવેલી નીતિ(મર્યાદા)માં તત્પર રહીને પોતપોતાના ધર્મોનું પાલન કરે છે. ॥ ૧॥

ચારિઉ ચરન ધર્મ જગ માહીં। પૂરિ રહા સપનેહુઁ અઘ નાહીં ॥
રામ ભગતિ રત નર અરુ નારી। સકલ પરમ ગતિ કે અધિકારી ॥ ૨॥

ધર્મ પોતાના ચારેય ચરણ(સત્ય, શૌચ, દયા અને દાન)થી જગતમાં પરિપૂર્ણ થઈ રહ્યો છે; સ્વપ્નમાંય ક્યાંય પાપ નથી. પુરુષ અને સ્ત્રી સર્વે રામભક્તિપરાયણ છે અને સર્વે પરમગતિ(મોક્ષ)ના અધિકારી છે. ॥ ૨॥

અલ્પમૃત્યુ નહિં કવનિઉ પીરા। સબ સુંદર સબ બિરુજ સરીરા ॥
નહિં દરિદ્ર કોઉ દુખી ન દીના। નહિં કોઉ અબુધ ન લચ્છન હીના ॥ ૩॥

નાની અવસ્થામાં મૃત્યુ થતું નથી, નથી કોઈને કોઈ પીડા થતી. સર્વેનાં શરીર સુંદર અને નીરોગી છે. ન કોઈ દરિદ્ર છે, ન દુઃખી છે અને દીન પણ નથી. ન કોઈ મૂર્ખ છે અને કોઈ શુભલક્ષણોથી હીન પણ નથી. ॥ ૩॥

સબ નિર્દંભ ધર્મરત પુની। નર અરુ નારિ ચતુર સબ ગુની ॥
સબ ગુનગ્ય પંડિત સબ ગ્યાની। સબ કૃતગ્ય નહિં કપટ સયાની ॥ ૪॥

સર્વે દંભરહિત છે, ધર્મપરાયણ છે અને પુણ્યાત્માઓ છે. પુરુષ અને સ્ત્રી સર્વે ચતુર અને ગુણવાન છે. બધાય ગુણોના આદર કરનારા અને પંડિત છે, તથા બધાય જ્ઞાની છે. બધાય કૃતજ્ઞ (બીજાએ કરેલા ઉપકારને માનનારા) છે. કપટ-ચતુરાઈ (ધૂર્તતા) કોઈનામાં નથી. ॥ ૪॥

દો૦ – રામ રાજ નભગેસ સુનુ સચરાચર જગ માહિં।
કાલ કર્મ સુભાવ ગુન કૃત દુખ કાહુહિ નાહિં ॥ ૨૧॥

[કાકભુશુંડિજી કહે છે-] હે પક્ષીરાજ ગરુડજી! સાંભળો, શ્રીરામના રાજ્યમાં જડ, ચેતન સમસ્ત જગતમાં કાળ, કર્મ, સ્વભાવ અને ગુણોથી ઉત્પન્ન થયેલાં દુઃખ કોઈનેય નથી થતાં (અર્થાત્ એમના બંધનમાં કોઈ નથી). ॥ ૨૧॥

ચૌ૦ – ભૂમિ સપ્ત સાગર મેખલા। એક ભૂપ રઘુપતિ કોસલા ॥
ભુઅન અનેક રોમ પ્રતિ જાસૂ। યહ પ્રભુતા કછુ બહુત ન તાસૂ ॥ ૧॥

અયોધ્યામાં શ્રીરઘુનાથજી સાત સમુદ્રોની મેખલાવાળી પૃથ્વીના એકછત્ર રાજા છે. જેના એક-એક રોમમાં અનેકો બ્રહ્માંડ છે, તેમને માટે સાત દ્વીપોની આ પ્રભુતા કંઈ વધુ નથી ॥ ૧॥

સો મહિમા સમુઝત પ્રભુ કેરી । યહ બરનત હીનતા ઘનેરી ॥
સોઉ મહિમા ખગેસ જિન્હ જાની । ફિરિ એહિં ચરિત તિન્હહુઁ રતિ માની ॥ ૨॥

બલકે પ્રભુના તે મહિમાને સમજી લીધા પછી તો આ કહેવામાં [કિ તેઓ સાત સમુદ્રોથી ઘેરાયેલી સપ્તદ્વીપમયી પૃથ્વીના એકછત્ર સમ્રાટ છે] તેમની મોટી હીનતા થાય છે. પરંતુ હે ગરુડજી! જેમણે તે મહિમાને જાણી લીધો છે, તેઓ પણ પાછા આ લીલામાં મોટો પ્રેમ માને છે. ॥ ૨॥

સોઉ જાને કર ફલ યહ લીલા । કહહિં મહા મુનિબર દમસીલા ॥
રામ રાજ કર સુખ સંપદા । બરનિ ન સકઈ ફનીસ સારદા ॥ ૩॥

કેમકે તે મહિમાને પણ જાણવાનું ફળ આ લીલા (આ લીલાનો અનુભવ) જ છે, ઇન્દ્રિયોનું દમન કરનારા શ્રેષ્ઠ મહામુનિ આવું કહે છે. રામરાજ્યની સુખસંપત્તિનું વર્ણન શેષજી અને સરસ્વતીજી પણ નથી કરી શકતાં. ॥ ૩॥

સબ ઉદાર સબ પર ઉપકારી । બિપ્ર ચરન સેવક નર નારી ॥
એકનારિ બ્રત રત સબ ઝારી । તે મન બચ ક્રમ પતિ હિતકારી ॥ ૪॥

બધાંય નર-નારી ઉદાર છે, બધાં પરોપકારી છે અને બધાંય બ્રાહ્મણોના ચરણોના સેવક છે. બધાય પુરુષમાત્ર એકપત્નીવ્રતી છે. આ જ રીતે સ્ત્રીઓ પણ મન, વચન અને કર્મથી પતિનું હિત કરનારી છે. ॥ ૪॥

દો૦ – દંડ જતિન્હ કર ભેદ જહઁ નર્તક નૃત્ય સમાજ ।
જીતહુ મનહિ સુનિઅ અસ રામચંદ્ર કેં રાજ ॥ ૨૨॥

શ્રીરામચન્દ્રજીના રાજ્યમાં દંડ કેવળ સંન્યાસીઓના હાથોમાં છે, અને ભેદ નાચનારાઓના નૃત્યસમાજમાં છે અને 'જીતો' શબ્દ કેવળ મનને જીતવા માટે જ સંભળાઈ જાય છે (અર્થાત્ રાજનીતિમાં શત્રુઓને જીતવા તથા ચોર-ડાકૂઓ આદિને દમન કરવા માટે સામ, દાન, દંડ અને ભેદ - આ ચાર ઉપાય કરવામાં આવે છે. રામરાજ્યમાં કોઈ શત્રુ છે જ નહીં, માટે 'જીતો' શબ્દ કેવળ મનને જીતવા માટે કહેવામાં આવે છે. કોઈ અપરાધ કરતું જ નથી, માટે દંડ કોઈને થતો નથી. દંડ શબ્દ માત્ર સંન્યાસીઓના હાથમાં રહેનારા દંડને માટે જ રહી ગયો છે. તથા સર્વે અનુકૂળ હોવાના કારણે ભેદનીતિની આવશ્યક્તા જ નથી રહી; 'ભેદ' શબ્દ કેવળ સુર-તાલના ભેદ માટે જ કામમાં આવે છે). ॥ ૨૨॥

ચૌ૦ – ફૂલહિં ફરહિં સદા તરુ કાનન । રહહિં એક સઁગ ગજ પંચાનન ॥
ખગ મૃગ સહજ બયરુ બિસરાઈ । સબન્હિ પરસ્પર પ્રીતિ બઢ઼ાઈ ॥ ૧॥

વનોમાં વૃક્ષ સદાય ફૂલે અને ફાલે છે. હાથી અને સિંહ [વેર ભૂલીને] એક સાથે રહે છે. પક્ષી અને પશુ સર્વેએ સ્વાભાવિક વેર ભુલાવીને પરસ્પર પ્રેમ વધાર્યો છે. ॥ ૧॥

કૂજહિં ખગ મૃગ નાના બૃંદા। અભય ચરહિં બન કરહિં અનંદા॥
સીતલ સુરભિ પવન બહ મંદા। ગુંજત અલિ લૈ ચલિ મકરંદા॥૨॥

પક્ષીઓ કુંજે છે, ભાતભાતનાં પશુઓના સમૂહ વનમાં નિર્ભય વિચરે અને આનંદ કરે છે. શીતળ, મંદ, સુગંધિત પવન વહેતો રહે છે. ભમરા પુષ્પોનો રસ પીને ગુંજારવ કરતાં જાય છે. ॥ ૨॥

લતા બિટપ માગેં મધુ ચવહીં। મનભાવતો ધેનુ પય સ્રવહીં॥
સસિ સંપન્ન સદા રહ ધરની। ત્રેતાઁ ભઇ કૃતજુગ કૈ કરની॥૩॥

વેલો અને વૃક્ષ માગવાથી જ મધુ (મકરંદ) ટપકાવી દે છે. ગાયો મનમાગ્યું દૂધ આપે છે. ધરતી સદા પાક(ખેતી)થી ભરાયેલી રહે છે. ત્રેતામાં સત્યયુગની કરણી (સ્થિતિ) થઈ ગઈ. ॥ ૩॥

પ્રગટીં ગિરિન્હ બિબિધિ મનિ ખાની। જગદાતમા ભૂપ જગ જાની॥
સરિતા સકલ બહહિં બર બારી। સીતલ અમલ સ્વાદ સુખકારી॥૪॥

સમસ્ત જગતના આત્મા ભગવાનને જગતના રાજા જાણીને પર્વતોએ અનેક મણિઓની ખાણો પ્રગટ કરી દીધી. સર્વે નદીઓ શ્રેષ્ઠ શીતળ, નિર્મળ અને સુખપ્રદ સ્વાદિષ્ટ જળ વહેવડાવા લાગી. ॥ ૪॥

સાગર નિજ મરજાદાઁ રહહીં। ડારહિં રત્ન તટન્હિ નર લહહીં॥
સરસિજ સંકુલ સકલ તડ઼ાગા। અતિ પ્રસન્ન દસ દિસા બિભાગા॥૫॥

સમુદ્રો પોતાની મર્યાદામાં રહે છે; તેઓ લહેરો દ્વારા કિનારા પર રત્નો મૂકી દે છે, જેને મનુષ્યો પામી જાય છે. સર્વે સરોવરો કમળોથી પરિપૂર્ણ છે. દસે દિશાઓના વિભાગ (અર્થાત્ સર્વે પ્રદેશો) અત્યંત પ્રસન્ન છે. ॥ ૫॥

દો૦ – બિધુ મહિ પૂર મયૂખન્હિ રબિ તપ જેતનેહિ કાજ।
માગેં બારિદ દેહિં જલ રામચંદ્ર કેં રાજ॥૨૩॥

શ્રીરામચન્દ્રજીના રાજ્યમાં ચન્દ્રમા પોતાનાં [અમૃતમય] કિરણોથી પૃથ્વીને પૂર્ણ કરી દે છે. સૂર્ય એટલો જ તપે છે જેટલાની જરૂરત હોય છે અને મેઘ માગવાથી [જ્યારે જ્યાં જેટલું જોઈએ એટલું જ] જળ આપે છે. ॥ ૨૩॥

ચૌ૦ – કોટિન્હ બાજિમેધ પ્રભુ કીન્હે। દાન અનેક દ્વિજન્હ કહઁ દીન્હે॥
શ્રુતિ પથ પાલક ધર્મ ધુરંધર। ગુનાતીત અરુ ભોગ પુરંદર॥૧॥

પ્રભુ શ્રીરામજીએ કરોડો અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યા અને બ્રાહ્મણોને અનેક દાન આપ્યાં. શ્રી રામચન્દ્રજી વેદમાર્ગને પાળનારા, ધર્મની ધુરાને ધારણ કરનારા, [પ્રકૃતિજન્ય સત્ત્વ, રજ અને તમ] ત્રણેય ગુણોથી અતીત અને ભોગો(ઐશ્વર્ય)માં ઈન્દ્ર સમાન છે. ॥ ૧॥

પતિ અનુકૂલ સદા રહ સીતા। સોભા ખાનિ સુસીલ બિનીતા॥
જાનતિ કૃપાસિંધુ પ્રભુતાઈ। સેવતિ ચરન કમલ મન લાઈ॥૨॥

શોભાની ખાણ, સુશીલ અને વિનમ્ર સીતાજી સદાય પતિને અનુકૂળ રહે છે. તેઓ કૃપાસાગર શ્રીરામજીના મહિમાને જાણે છે અને મન દઈને તેમના ચરણકમળોની સેવા કરે છે. ॥ ૨॥

જદ્યપિ ગૃહઁ સેવક સેવકિની । બિપુલ સદા સેવા બિધિ ગુની ॥
નિજ કર ગૃહ પરિચરજા કરઈ । રામચંદ્ર આયસુ અનુસરઈ ॥ ૩॥

જોકે ઘરમાં ઘણાં જ દાસ - દાસીઓ છે અને તે સઘળાં સેવાની વિધિઓમાં કુશળ છે, તો પણ [સ્વામીની સેવાનું મહત્ત્વ જાણનારાં] શ્રીસીતાજી ઘરની બધી સેવા સ્વહસ્તે જ કરે છે અને શ્રીરામચન્દ્રજીની આજ્ઞાનું અનુસરણ કરે છે. ॥ ૩॥

જેહિ બિધિ કૃપાસિંધુ સુખ માનઈ । સોઈ કર શ્રી સેવા બિધિ જાનઈ ॥
કૌસલ્યાદિ સાસુ ગૃહ માહીં । સેવઈ સબન્હિ માન મદ નાહીં ॥ ૪॥
ઉમા રમા બ્રહ્માદિ બંદિતા । જગદંબા સંતતમનિંદિતા ॥ ૫॥

કૃપાસાગર શ્રીરામચન્દ્રજી જે રીતે સુખ માને, શ્રીજી એ જ કરે છે; કારણ કે તેઓ સેવાની વિધિઓને જાણનારાં છે. ઘરમાં કૌસલ્યા આદિ સર્વે સાસુજીઓની સીતાજી સેવા કરે છે, તેમને કોઈ વાતનું અભિમાન અને મદ નથી. ઉમા, રમા અને બ્રહ્માણી આદિ શક્તિઓ તેમજ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ આદિ દેવતાઓ દ્વારા સીતાજી વંદિત છે, અને જગતજનની છે તેમજ સદા અનિંદિત (સર્વગુણ સંપન્ન) છે. ॥ ૪-૫॥

દો૦ – જાસુ કૃપા કટાચ્છુ સુર ચાહત ચિતવ ન સોઈ ।
રામ પદારબિંદ રતિ કરતિ સુભાવહિ ખોઈ ॥ ૨૪॥

દેવો જેમનો કૃપાકટાક્ષ ઇચ્છે છે, પરંતુ તેમની સામે તેઓ જોતાં પણ નથી, તે જ લક્ષ્મીજી (જાનકીજી) પોતાના [મહામહિમ] સ્વભાવને ત્યજીને શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણારવિંદમાં પ્રીતિ કરે છે. ॥ ૨૪॥

ચૌ૦ – સેવહિં સાનકૂલ સબ ભાઈ । રામ ચરન રતિ અતિ અધિકાઈ ॥
પ્રભુ મુખ કમલ બિલોકત રહહીં । કબહુઁ કૃપાલ હમહિ કછુ કહહીં ॥ ૧॥

બધા ભાઈ અનુકૂળ રહીને તેમની સેવા કરે છે. શ્રીરામજીના ચરણોમાં તેમની અત્યંત અધિક પ્રીતિ છે. તેઓ સદાય પ્રભુનું મુખારવિંદ જ જોતાં રહે છે કે કૃપાળુ શ્રીરામજી ક્યારેક અમને કંઈ સેવા કરવાનું કહે. ॥ ૧॥

રામ કરહિં ભ્રાતન્હ પર પ્રીતી । નાના ભાઁતિ સિખાવહિં નીતી ॥
હરષિત રહહિં નગર કે લોગા । કરહિં સકલ સુર દુર્લભ ભોગા ॥ ૨॥

શ્રીરામચન્દ્રજી પણ ભાઈઓ પર પ્રેમ રાખે છે અને એમને અનેક પ્રકારની નીતિઓ શિખવાડે છે. નગરના લોકો હરખાયેલા રહે છે અને સર્વે પ્રકારનાં દેવદુર્લભ ભોગ ભોગવે છે. ॥ ૨॥

અહનિસિ બિધિહિ મનાવત રહહીં । શ્રીરઘુબીર ચરન રતિ ચહહીં ॥
દુઈ સુત સુંદર સીતાઁ જાએ । લવ કુસ બેદ પુરાનન્હ ગાએ ॥ ૩॥

તેઓ દિવસ-રાત બ્રહ્માજીને પ્રાર્થના કરતા રહે છે અને (તેમના થકી) શ્રીરઘુવીરના ચરણોમાં પ્રીતિ ઇચ્છે છે. સીતાજીને લવ અને કુશ એમ બે પુત્ર ઉત્પન્ન થયા, જેમનું વેદ-પુરાણોએ વર્ણન કર્યું છે. ॥ ૩॥

દોઉ બિજઈ બિનઈ ગુન મંદિર । હરિ પ્રતિબિંબ મનહુઁ અતિ સુંદર ॥
દુઈ દુઈ સુત સબ ભ્રાતન્હ કેરે । ભએ રૂપ ગુન સીલ ઘનેરે ॥ ૪॥

તે બંનેય વિજયી (વિખ્યાત યોદ્ધા), નમ્ર અને ગુણોના ધામ છે અને અત્યંત સુંદર છે, જાણે શ્રીહરિના પ્રતિબિંબ જ હોય. બબે-બબે પુત્ર સર્વે ભાઈઓને થયા, જે ઘણા જ સુંદર, ગુણવાન અને સુશીલ હતા. ॥ ૪॥

દો૦ – ગ્યાન ગિરા ગોતીત અજ માયા મન ગુન પાર ।
સોઇ સચ્ચિદાનંદ ઘન કર નર ચરિત ઉદાર ॥ ૨૫॥

જે [બૌદ્ધિક] જ્ઞાન, વાણી અને ઇન્દ્રિયોથી પર અને અજન્મા છે તથા માયા, મન અને ગુણોથી પર છે, એ જ સચ્ચિદાનંદઘન ભગવાન શ્રેષ્ઠ નર-લીલા કરે છે. ॥ ૨૫॥

ચૌ૦ – પ્રાતકાલ સરઊ કરિ મજ્જન । બૈઠહિં સભાઁ સંગ દ્વિજ સજ્જન ॥
બેદ પુરાન બસિષ્ટ બખાનહિં । સુનહિં રામ જદ્યપિ સબ જાનહિં ॥ ૧॥

પ્રાતઃકાળે સરયૂજીમાં સ્નાન કરીને બ્રાહ્મણો અને સજ્જનોની સાથે સભામાં બેસે છે. વશિષ્ઠજી વેદ અને પુરાણોની કથાઓનું વર્ણન કરે છે અને શ્રીરામજી સાંભળે છે, જોકે તેઓ સર્વે જાણે જ છે. ॥ ૧॥

અનુજન્હ સંજુત ભોજન કરહીં । દેખિ સકલ જનનીં સુખ ભરહીં ॥
ભરત સત્રુહન દોનઉ ભાઈ । સહિત પવનસુત ઉપબન જાઈ ॥ ૨॥

તેઓ ભાઈઓને સાથે લઈને ભોજન કરે છે. તેમને જોઈને સર્વે માતાઓ આનંદથી ઊભરાઈ જાય છે. ભરતજી અને શત્રુઘ્નજી બંને ભાઈ હનુમાનજીસહિત ઉપવનોમાં જઈને; ॥ ૨॥

બૂઝહિં બૈઠિ રામ ગુન ગાહા । કહ હનુમાન સુમતિ અવગાહા ॥
સુનત બિમલ ગુન અતિ સુખ પાવહિં । બહુરિ બહુરિ કરિ બિનય કહાવહિં ॥ ૩॥

ત્યાં બેસીને શ્રીરામજીના ગુણોની કથાઓ પૂછે છે અને હનુમાનજી પોતાની સુંદર બુદ્ધિથી તે ગુણોમાં ડૂબકી લગાવી (ધ્યાન ધરી) તેમનું વર્ણન કરે છે. શ્રીરામચન્દ્રજીના નિર્મળ ગુણોને સાંભળીને બંને ભાઈ અત્યંત સુખ પામે છે અને વિનય કરીને વારંવાર કહેવડાવે છે. ॥ ૩॥

સબ કેં ગૃહ ગૃહ હોહિં પુરાના । રામ ચરિત પાવન બિધિ નાના ॥
નર અરુ નારિ રામ ગુન ગાનહિં । કરહિં દિવસ નિસિ જાત ન જાનહિં ॥ ૪॥

બધાને ત્યાં ઘેર ઘેર પુરાણો અને અનેક પ્રકારનાં પવિત્ર રામચરિત્રોની કથા થાય છે. પુરુષ અને સ્ત્રી સર્વે શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણગાન કરે છે અને આ આનંદમાં દિવસ-રાતનું વીતવું પણ નથી જાણી શકતાં. ॥ ૪॥

દો૦ – અવધપુરી બાસિન્હ કર સુખ સંપદા સમાજ ।
સહસ સેષ નહિં કહિ સકહિં જહઁ નૃપ રામ બિરાજ ॥ ૨૬॥

જ્યાં ભગવાન શ્રીરામચન્દ્રજી સ્વયં રાજા થઈને વિરાજમાન છે, તે અવધપુરીના નિવાસીઓનાં સુખ-સંપત્તિના સમુદાયનું વર્ણન હજારો શેષજી પણ નથી કરી શકતા. ॥ ૨૬॥

ચૌ૦ – નારદાદિ સનકાદિ મુનીસા । દરસન લાગિ કોસલાધીસા ॥
દિન પ્રતિ સકલ અજોધ્યા આવહિં । દેખિ નગરુ બિરાગુ બિસરાવહિં ॥ ૧॥

નારદ આદિ અને સનક આદિ મુનીશ્વર સર્વે કૌશલરાજ શ્રીરામજીનાં દર્શનને માટે દિન-પ્રતિદિન અયોધ્યા આવે છે અને તે [દિવ્ય] નગરને જોઈને વૈરાગ્ય ભુલાવી દે છે. ॥ ૧॥

જાતરૂપ મનિ રચિત અટારીં । નાના રંગ રુચિર ગચ ઢારીં ॥
પુર ચહુઁ પાસ કોટ અતિ સુંદર । રચે કઁગૂરા રંગ રંગ બર ॥ ૨॥

[દિવ્ય] સ્વર્ણ અને રત્નોથી બનેલી અટ્ટાલિકાઓ છે. તેમાં [મણિ-રત્નોની] અનેક રંગોની સુંદર ઢાળેલી ફરસો છે. નગરના ચારેય કોર અત્યંત સુંદર કોટ બનેલો છે, જેની ઉપર સુંદર રંગ-બેરંગી બુરજ (કાંગરા) બનેલા છે. ॥ ૨॥

નવ ગ્રહ નિકર અનીક બનાઈ । જનુ ઘેરી અમરાવતિ આઈ ॥
મહિ બહુ રંગ રચિત ગચ કાઁચા । જો બિલોકિ મુનિબર મન નાચા ॥ ૩॥

જાણે નવગ્રહોએ મોટી ભારે સેના બનાવીને અમરાવતીને આવીને ઘેરી લીધી હોય. પૃથ્વી (સડકો) પર અનેક રંગના (દિવ્ય) કાચ(રત્ન)ની પાકી ફરસ ઢાળવામાં આવી છે, જેને જોઈને શ્રેષ્ઠ મુનિઓનાય મન નાચી ઊઠે છે. ॥ ૩॥

ધવલ ધામ ઊપર નભ ચુંબત । કલસ મનહુઁ રબિ સસિ દુતિ નિંદત ॥
બહુ મનિ રચિત ઝરોખા ભ્રાજહિં । ગૃહ ગૃહ પ્રતિ મનિ દીપ બિરાજહિં ॥ ૪॥

ઉજ્જ્વળ મહેલ ઉપર આકાશને ચૂમી રહ્યા છે. મહેલો પર કળશ [પોતાના દિવ્ય પ્રકાશથી] જાણે સૂર્ય, ચન્દ્રમાના પ્રકાશની પણ નિંદા (તિરસ્કાર) કરે છે. [મહેલોમાં] ઘણા જ મણિઓમાંથી રચેલા ઝરોખા શોભાયમાન છે અને ઘેરેઘેર મણિઓના દીપક શોભા પામી રહ્યા છે. ॥ ૪॥

છં૦ – મનિ દીપ રાજહિં ભવન ભ્રાજહિં દેહરીં બિદ્રુમ રચી ।
મનિ ખંભ ભીતિ બિરંચિ બિરચી કનક મનિ મરકત ખચી ॥
સુંદર મનોહર મંદિરાયત અજિર રુચિર ફટિક રચે ।
પ્રતિ દ્વાર દ્વાર કપાટ પુરટ બનાઇ બહુ બજ્રન્હિ ખચે ॥ ૧॥

ઘરોમાં મણિઓના દીપક શોભા આપી રહ્યા છે. પરવાળાના બનેલા ઊમરા ચમકી રહ્યા છે. મણિઓના થાંભલા છે. મરકતમણિઓ(પન્ના)થી જડેલી સોનાની દીવાલો એવી સુંદર છે જાણે બ્રહ્માએ ખાસ પ્રકારે બનાવી હોય. મહેલ સુંદર, મનોહર અને વિશાળ છે. તેમાં સુંદર સ્ફટિકનાં આંગણાં બનેલાં છે. પ્રત્યેક દ્વાર ઉપર ઘણા જ ખરાદેલા હીરાજડિત સોનાનાં કમાડ છે.

દો૦ – ચારુ ચિત્રસાલા ગૃહ ગૃહ પ્રતિ લિખે બનાઈ ।
રામ ચરિત જે નિરખ મુનિ તે મન લેહિં ચોરાઈ ॥ ૨૭॥

ઘર-ઘરમાં સુંદર ચિત્રશાળાઓ છે, જેમાં શ્રીરામજીનાં ચરિત્ર ઘણી જ સુંદરતા સાથે સજાવીને અંકિત કરેલાં છે. જેને મુનિઓ જુએ છે, તો તે એમનાય ચિત્તને ચોરી લે છે. ॥ ૨૭॥

ચૌ૦ – સુમન બાટિકા સબહિં લગાઈં । બિબિધ ભાઁતિ કરિ જતન બનાઈં ॥
લતા લલિત બહુ જાતિ સુહાઈં । ફૂલહિં સદા બસંત કિ નાઈં ॥ ૧॥

બધા લોકોએ ભિન્નભિન્ન પ્રકારે પુષ્પોની વાડીઓ યત્ન કરીને બનાવી રાખી છે, જેમાં અનેક જાતની સુંદર અને લલિત લતાઓ સદાય વસંતની જેમ ફૂલતી રહે છે. ॥ ૧॥

ગુંજત મધુકર મુખર મનોહર । મારુત ત્રિબિધિ સદા બહ સુંદર ॥
નાના ખગ બાલકન્હિ જિઆએ । બોલત મધુર ઉડ़ાત સુહાએ ॥ ૨॥

ભમરા મનોહર સ્વરમાં ગુંજારવ કરે છે. સદાય ત્રણેય પ્રકારનો સુંદર વાયુ વહેતો રહે છે. બાળકોએ ઘણા જ પક્ષી પાળી રાખ્યાં છે, જે મધુર બોલી બોલે છે અને ઊડવામાં સુંદર લાગે છે. ॥ ૨॥

મોર હંસ સારસ પારાવત । ભવનનિ પર સોભા અતિ પાવત ॥
જહઁ તહઁ દેખહિં નિજ પરિછાહીં । બહુ બિધિ કૂજહિં નૃત્ય કરાહીં ॥ ૩॥

મોર, હંસ, સારસ અને કબૂતર ઘરોની ઉપર ઘણી જ શોભા પામે છે. તે પક્ષી [મણિઓની દીવાલો અને છતમાં] ચારેકોર પોતાનો પડછાયો જોઈને [ત્યાં બીજું પક્ષી સમજીને] અનેક પ્રકારે મધુર વાણી બોલે છે અને નૃત્ય કરે છે. ॥ ૩॥

સુક સારિકા પઢ़ાવહિં બાલક । કહહુ રામ રઘુપતિ જનપાલક ॥
રાજ દુઆર સકલ બિધિ ચારૂ । બીથીં ચૌહટ રુચિર બજારૂ ॥ ૪॥

બાળકો તોતા-મેનાને ભણાવે છે કે કહો - 'રામ', 'રઘુપતિ', 'જનપાલક.' રાજદ્વારો સર્વ પ્રકારે સુંદર છે. શેરીઓ, ચૌરાહા (ચાર રસ્તા) અને બજાર સર્વે સુંદર છે. ॥ ૪॥

છં૦ – બાજાર રુચિર ન બનઇ બરનત બસ્તુ બિનુ ગથ પાઈએ ।
જહઁ ભૂપ રમાનિવાસ તહઁ કી સંપદા કિમિ ગાઈએ ॥
બૈઠે બજાજ સરાફ બનિક અનેક મનહુઁ કુબેર તે ।
સબ સુખી સબ સચ્ચરિત સુંદર નારિ નર સિસુ જરઠ જે ॥

સુંદર બજાર છે, જેનું વર્ણન કરી નથી શકાતું. ત્યાં વસ્તુઓ વિનામૂલ્યે જ મળે છે. જ્યાં સ્વયં લક્ષ્મીપતિ રાજા હોય, ત્યાંની સંપત્તિનું વર્ણન કેવી રીતે કરી શકાય? અનેક બજાજ (કપડાંના વહેપારી), સરાફ (સોના-ચાંદીના વહેપારી) આદિ વહેપારી બેઠેલા એવા શોભી રહ્યા છે જાણે કુબેર હોય. સ્ત્રી, પુરુષ, બાળકો અને વૃદ્ધો જે પણ છે, તે બધા સુખી, સદાચારી અને સુંદર છે.

દો૦ – ઉત્તર દિસિ સરજૂ બહ નિર્મલ જલ ગંભીર।
બાઁધે ઘાટ મનોહર સ્વલ્પ પંક નહિં તીર ॥ ૨૮॥

નગરની ઉત્તર દિશામાં સરયૂજી વહી રહ્યાં છે, જેમનું જળ નિર્મળ અને ઊંડું છે. મનોહર ઘાટ બાંધેલા છે, કિનારા પર જરાય કાદવ નથી. ॥ ૨૮॥

ચૌ૦ – દૂરિ ફરાક રુચિર સો ઘાટા। જહઁ જલ પિઅહિં બાજિ ગજ ઠાટા॥
પનિઘટ પરમ મનોહર નાના। તહાઁ ન પુરુષ કરહિં અસ્નાના॥ ૧॥

થોડેક દૂર ત્યાં એક સુંદર ઘાટ છે, જ્યાં ઘોડા અને હાથીઓનાં ટોળેટોળાં જળ પીધા કરે છે. પાણી ભરવા માટે ઘણા જ [મહિલા] ઘાટ છે, જે ઘણા જ મનોહર છે. ત્યાં પુરુષ સ્નાન નથી કરતા. ॥ ૧॥

રાજઘાટ સબ બિધિ સુંદર બર। મજ્જહિં તહાઁ બરન ચારિઉ નર॥
તીર તીર દેવન્હ કે મંદિર। ચહુઁ દિસિ તિન્હ કે ઉપબન સુંદર॥ ૨॥

રાજઘાટ સર્વે પ્રકારે સુંદર અને શ્રેષ્ઠ છે, જ્યાં ચારેય વર્ણના પુરુષ સ્નાન કરે છે. સરયૂજીના કિનારે-કિનારે દેવોનાં મંદિર છે, જેની ચારેય કોર સુંદર ઉપવન (બગીચા) છે. ॥ ૨॥

કહુઁ કહુઁ સરિતા તીર ઉદાસી। બસહિં ગ્યાન રત મુનિ સંન્યાસી॥
તીર તીર તુલસિકા સુહાઈ। બૃંદ બૃંદ બહુ મુનિન્હ લગાઈ॥ ૩॥

નદીના કિનારે ક્યાંક-ક્યાંક વિરક્ત અને જ્ઞાનપરાયણ મુનિ અને સંન્યાસી નિવાસ કરે છે. સરયૂજીના કિનારે-કિનારે સુંદર તુલસીજીનાં ઝુંડના ઝુંડ, ઘણાં જ વૃક્ષો મુનિઓએ વાવી રાખ્યાં છે. ॥ ૩॥

પુર સોભા કછુ બરનિ ન જાઈ। બાહેર નગર પરમ રુચિરાઈ॥
દેખત પુરી અખિલ અઘ ભાગા। બન ઉપબન બાપિકા તડ઼ાગા॥ ૪॥

નગરની શોભા તો કંઈ કહી શકાતી નથી. નગરની બહાર પણ પરમ સુંદરતા છે. શ્રીઅયોધ્યાપુરીનાં દર્શન કરતાં જ સમસ્ત પાપ નાસી જાય છે. [ત્યાં] વન, ઉપવન, વાવડીઓ અને તળાવ સુશોભિત છે. ॥ ૪॥

છં૦ – બાપીં તડ઼ાગ અનૂપ કૂપ મનોહરાયત સોહહીં।
સોપાન સુંદર નીર નિર્મલ દેખિ સુર મુનિ મોહહીં॥
બહુ રંગ કંજ અનેક ખગ કૂજહિં મધુપ ગુંજારહીં।
આરામ રમ્ય પિકાદિ ખગ રવ જનુ પથિક હંકારહીં॥

વાવડીઓ, તળાવ અને કૂવા મનોહર અને વિશાળ છે જે અનુપમ શોભા આપી રહ્યાં છે. વાવડી અને તળાવની સુંદર [રત્નોની] નિસરણીઓ અને નિર્મળ જળ જોઈને દેવો અને મુનિઓ સુદ્ધાં મોહિત થઈ જાય છે. [તળાવોમાં] અનેક રંગનાં કમળ ખીલી રહ્યાં છે, અનેક પક્ષી કૂંજી રહ્યાં છે અને ભમરા ગુંજન કરી રહ્યા છે. [પરમ] રમણીય બગીચા કોયલ આદિ પક્ષીઓની [સુંદર-મધુર] વાણીથી જાણે વટેમાર્ગુઓને બોલાવી રહ્યા છે. ॥ ૫॥

દો૦ – રમાનાથ જહઁ રાજા સો પુર બરનિ કિ જાઇ।
અનિમાદિક સુખ સંપદા રહીં અવધ સબ છાઇ ॥ ૨૯॥

સ્વયં લક્ષ્મીપતિ ભગવાન જ્યાં રાજા હોય, તે નગરનું ક્યાંય વર્ણન કરી શકાય છે? અણિમા આદિ આઠે સિદ્ધિઓ અને સમસ્ત સુખ-સંપત્તિઓ અયોધ્યામાં છવાઈ રહી છે. ॥ ૨૯॥

ચૌ૦ – જહઁ તહઁ નર રઘુપતિ ગુન ગાવહિં। બૈઠિ પરસપર ઇહઇ સિખાવહિં ॥
ભજહુ પ્રનત પ્રતિપાલક રામહિ। સોભા સીલ રૂપ ગુન ધામહિ ॥ ૧॥

લોકો ચારેબાજુ શ્રીરઘુનાથજીના ગુણ ગાય છે અને બેસીને એક-બીજાને આ જ શિખામણ આપે છે કે શરણાગતનું પાલન કરનારા શ્રીરામજીને ભજો. શોભા, શીલ, રૂપ અને ગુણોના ધામ શ્રીરઘુનાથજીને ભજો. ॥ ૧॥

જલજ બિલોચન સ્યામલ ગાતહિ। પલક નયન ઇવ સેવક ત્રાતહિ ॥
ધૃત સર રુચિર ચાપ તૂનીરહિ। સંત કંજ બન રબિ રનધીરહિ ॥ ૨॥

કમળનયન અને શ્યામ શરીરવાળાને ભજો. પલક જે રીતે નેત્રોની રક્ષા કરે છે તે જ રીતે પોતાના સેવકોની રક્ષા કરનારાને ભજો. સુંદર, બાણ, ધનુષ અને ભાથો ધારણ કરનારાને ભજો. સંતરૂપી કમળવનને [ખિલવવા] માટે સૂર્યરૂપ રણધીર શ્રીરામજીને ભજો. ॥ ૨॥

કાલ કરાલ બ્યાલ ખગરાજહિ। નમત રામ અકામ મમતા જહિ ॥
લોભ મોહ મૃગજૂથ કિરાતહિ। મનસિજ કરિ હરિ જન સુખદાતહિ ॥ ૩॥

કાળરૂપી ભયાનક સર્પને ભક્ષણ કરનારા શ્રીરામરૂપ ગરુડજીને ભજો. નિષ્કામભાવથી પ્રણામ કરતાં જ મમતાનો નાશ કરી નાખનારા શ્રીરામજીને ભજો. લોભ-મોહરૂપી હરણાંના સમૂહને નાશ કરનારા શ્રીરામરૂપ કિરાતને ભજો. કામદેવરૂપી હાથીને માટે સિંહરૂપ તથા સેવકોને સુખ આપનારા શ્રીરામજીને ભજો. ॥ ૩॥

સંસય સોક નિબિડ઼ તમ ભાનુહિ। દનુજ ગહન ઘન દહન કૃસાનુહિ ॥
જનકસુતા સમેત રઘુબીરહિ। કસ ન ભજહુ ભંજન ભવ ભીરહિ ॥ ૪॥

સંશય અને શોકરૂપી ગાઢ અંધકારનો નાશ કરનારા શ્રીરામરૂપ સૂર્યને ભજો. રાક્ષસરૂપી ગાઢ વનને બાળનારા શ્રીરામરૂપ અગ્નિને ભજો. જન્મ-મૃત્યુના ભયનો નાશ કરનારા શ્રીજાનકીજી સહિત શ્રીરઘુવીરને કેમ નથી ભજતા? ॥ ૪॥

બહુ બાસના મસક હિમ રાસિહિ। સદા એકરસ અજ અબિનાસિહિ ॥
મુનિ રંજન ભંજન મહિ ભારહિ। તુલસિદાસ કે પ્રભુહિ ઉદારહિ ॥૫॥

ઘણા જ વાસનાઓરૂપી મચ્છરોનો નાશ કરનારા શ્રીરામરૂપ હિમરાશિને ભજો. નિત્ય એકરસ, અજન્મા અને અવિનાશી શ્રીરઘુનાથજીને ભજો. મુનિઓને આનંદ આપનારા, પૃથ્વીનો ભાર ઉતારનારા અને તુલસીદાસના ઉદાર (દયાળુ) સ્વામી શ્રીરામજીને ભજો. ॥૫॥

દો૦ – એહિ બિધિ નગર નારિ નર કરહિં રામ ગુન ગાન।
સાનુકૂલ સબ પર રહહિં સંતત કૃપાનિધાન ॥૩૦॥

આ રીતે નગરનાં સ્ત્રી-પુરુષ શ્રીરામજીના ગુણગાન કરે છે અને કૃપાનિધાન શ્રીરામજી સદા સૌ પર અત્યંત પ્રસન્ન રહે છે. ॥૩૦॥

ચૌ૦ – જબ તે રામ પ્રતાપ ખગેસા। ઉદિત ભયઉ અતિ પ્રબલ દિનેસા ॥
પૂરિ પ્રકાસ રહેઉ તિહુઁ લોકા। બહુતેન્હ સુખ બહુતન મન સોકા ॥૧॥

[કાકભુશુંડિજી કહે છે -] હે પક્ષીરાજ ગરુડજી! જ્યારથી રામપ્રતાપરૂપી અત્યંત પ્રચંડ સૂર્ય ઉદિત થયો, ત્યારથી ત્રણેય લોકોમાં પૂર્ણ પ્રકાશ છવાઈ ગયો છે. એનાથી ઘણાને સુખ અને ઘણાના મનમાં શોક થયો. ॥૧॥

જિન્હહિ સોક તે કહઉઁ બખાની। પ્રથમ અબિદ્યા નિસા નસાની ॥
અઘ ઉલૂક જહઁ તહાઁ લુકાને। કામ ક્રોધ કૈરવ સકુચાને ॥૨॥

જેમને જેમને શોક થયો, તેમને હું વખાણીને કહું છું [સર્વત્ર પ્રકાશ છવાઈ જવાથી] પહેલા તો અવિદ્યારૂપી રાત્રિ નષ્ટ થઈ ગઈ. પાપરૂપી ઘુવડો જ્યાં-ત્યાં છુપાઈ ગયાં અને કામ-ક્રોધરૂપી કુમુદ બીડાઈ ગયાં. ॥૨॥

બિબિધ કર્મ ગુન કાલ સુભાઊ। એ ચકોર સુખ લહહિં ન કાઊ ॥
મત્સર માન મોહ મદ ચોરા। ઈન્હ કર હુનર ન કવનિહુઁ ઓરા ॥૩॥

જાતજાતના [બંધનકારક] કર્મ, ગુણ, કાળ અને સ્વભાવ એ ચકોર છે, જે [રામપ્રતાપરૂપી સૂર્યના પ્રકાશમાં] ક્યારેય સુખ નથી પામતા. મત્સર (ઈર્ષા), માન, મોહ અને મદરૂપી જે ચોર છે, તેમનો હુન્નર પણ કોઈ સામે ચાલી નથી શકતો (તેમનું કંઈ ચાલતું નથી). ॥૩॥

ધરમ તડ઼ાગ ગ્યાન બિગ્યાના। એ પંકજ બિકસે બિધિ નાના ॥
સુખ સંતોષ બિરાગ બિબેકા। બિગત સોક એ કોક અનેકા ॥૪॥

ધર્મરૂપી તળાવોમાં જ્ઞાન, વિજ્ઞાન - એ અનેક પ્રકારનાં કમળ ખીલી ઊઠ્યાં. સુખ, સંતોષ, વૈરાગ્ય અને વિવેક - એ અનેક ચકવા શોકરહિત થઈ ગયા. ॥૪॥

દો૦ – યહ પ્રતાપ રબિ જાકેં ઉર જબ કરઈ પ્રકાસ।
પછિલે બાઢ઼હિં પ્રથમ જે કહે તે પાવહિં નાસ ॥૩૧॥

આ શ્રીરામપ્રતાપરૂપી સૂર્ય જેના હૃદયમાં જ્યારે પ્રકાશ કરે છે, ત્યારે જેમનું વર્ણન પછીથી કરાયું છે; તે (ધર્મ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, સુખ, સંતોષ, વૈરાગ્ય અને વિવેક) વધી જાય છે અને જેમનું

વર્ણન અગાઉ કરવામાં આવ્યું છે, તે (અવિદ્યા, પાપ, કામ, ક્રોધ, કર્મ, કાળ, ગુણ, સ્વભાવ આદિ) નાશને પ્રાપ્ત થાય (નષ્ટ થઈ જાય) છે. ॥ ૩૧॥

ચૌ૦ – ભ્રાતન્હ સહિત રામુ એક બારા। સંગ પરમ પ્રિય પવનકુમારા ॥
સુંદર ઉપબન દેખન ગએ। સબ તરુ કુસુમિત પલ્લવ નએ ॥ ૧॥

એક વાર ભાઈઓસહિત શ્રીરામચન્દ્રજી પરમપ્રિય હનુમાનજીને સાથે લઈને સુંદર ઉપવન જોવા ગયા. ત્યાંનાં સઘળાં વૃક્ષ ફાલેલાં અને નવાં પાંદડાંઓથી યુક્ત હતાં. ॥ ૧॥

જાનિ સમય સનકાદિક આએ। તેજ પુંજ ગુન સીલ સુહાએ ॥
બ્રહ્માનંદ સદા લયલીના। દેખત બાલક બહુકાલીના ॥ ૨॥

સુઅવસર જાણીને સનકાદિક મુનિ આવ્યા, જે તેજના પુંજ, સુંદર ગુણ અને શીલથી યુક્ત તથા સદાય બ્રહ્માનંદમાં લવલીન રહે છે. જોવામાં તો તે બાળક લાગે છે, પણ છે ઘણા વયોવૃદ્ધ. ॥ ૨॥

રૂપ ધરેં જનુ ચારિઉ બેદા। સમદરસી મુનિ બિગત બિભેદા ॥
આસા બસન બ્યસન યહ તિન્હહીં। રઘુપતિ ચરિત હોઇ તહઁ સુનહીં ॥ ૩॥

જાણે ચારેય વેદોએ જ બાળરૂપ ધારણ કરેલાં હોય. તે મુનિ સમદર્શી અને ભેદરહિત છે. દિશાઓ જ એમનાં વસ્ત્ર છે. તેમને એક જ વ્યસન છે કે જ્યાં શ્રીરઘુનાથજીની ચરિત્ર-કથા હોય છે ત્યાં જઈને તેઓ અવશ્ય સાંભળે છે. ॥ ૩॥

તહાઁ રહે સનકાદિ ભવાની। જહઁ ઘટસંભવ મુનિબર ગ્યાની ॥
રામ કથા મુનિબર બહુ બરની। ગ્યાન જોનિ પાવક જિમિ અરની ॥ ૪॥

[શિવજી કહે છે -] હે ભવાની! સનકાદિ મુનિ ત્યાં ગયા હતા કે જ્યાં જ્ઞાની મુનિશ્રેષ્ઠ શ્રી અગસ્ત્યજી રહેતા હતા. (તેઓ ત્યાં કથા સાંભળીને અત્યારે અહીંયાં જ દર્શન માટે આવ્યા.) શ્રેષ્ઠ મુનિએ શ્રીરામજીની ઘણી જ કથાઓ વર્ણવી હતી; જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરવા માટે એ જ પ્રમાણે સમર્થ છે, જેમ અરણિના લાકડાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૪॥

દો૦ – દેખિ રામ મુનિ આવત હરષિ દંડવત કીન્હ।
સ્વાગત પૂઁછિ પીત પટ પ્રભુ બૈઠન કહઁ દીન્હ ॥ ૩૨॥

સનકાદિ મુનિઓને આવતાં જોઈને શ્રીરામચન્દ્રજીએ હરખાઈને દંડવત્ કર્યા અને સ્વાગત (કુશળ) પૂછીને પ્રભુએ [એમને] બેસવા માટે પોતાનું પીતામ્બર બિછાવી દીધું. ॥ ૩૨॥

ચૌ૦ – કીન્હ દંડવત તીનિઉઁ ભાઈ। સહિત પવનસુત સુખ અધિકાઈ ॥
મુનિ રઘુપતિ છબિ અતુલ બિલોકી। ભએ મગન મન સકે ન રોકી ॥ ૧॥

પછી હનુમાનજીસહિત ત્રણેય ભાઈઓએ દંડવત્ કર્યા, સર્વેને ઘણું સુખ થયું. મુનિ શ્રીરઘુનાથજીની અતુલનીય શોભા જોઈને તેમાં મગ્ન થઈ ગયા. તે મનને રોકી ન શક્યા. ॥ ૧॥

સ્યામલ ગાત સરોરુહ લોચન। સુંદરતા મંદિર ભવ મોચન ॥
એકટક રહે નિમેષ ન લાવહિં। પ્રભુ કર જોરેં સીસ નવાવહિં ॥ ૨॥

તે જન્મ-મૃત્યુ[ના ચક્ર]થી છોડાવનારા, શ્યામ શરીર, કમળનયન, સુંદરતાના ધામ શ્રીરામજીને એકીટશે જોતા જ રહી ગયા, પલકારો મારતા નથી. અને પ્રભુ હાથ જોડી શીશ નમાવી રહ્યા છે. ॥ ૨॥

તિન્હ કૈ દસા દેખિ રઘુબીરા । સ્રવત નયન જલ પુલક સરીરા ॥
કર ગહિ પ્રભુ મુનિબર બૈઠારે । પરમ મનોહર બચન ઉચારે ॥ ૩॥

તેમની [પ્રેમવિહ્વળ] દશા જોઈને [તેમની જ જેમ] શ્રીરઘુનાથજીનાં નેત્રોમાંથી પણ પ્રેમાશ્રુઓનું જળ વહેવા લાગ્યું અને શરીર પુલકિત થઈ ગયું. તત્પશ્ચાત્ પ્રભુએ હાથ પકડીને શ્રેષ્ઠ મુનિઓને બેસાડ્યા અને પરમ મનોહર વચન કહ્યાં - ॥ ૩॥

આજુ ધન્ય મૈં સુનહુ મુનીસા । તુમ્હરેં દરસ જાહિં અઘ ખીસા ॥
બડ઼ે ભાગ પાઇબ સતસંગા । બિનહિં પ્રયાસ હોહિં ભવ ભંગા ॥ ૪॥

હે મુનીશ્વરો! સાંભળો, આજે હું ધન્ય છું. આપનાં દર્શનોથી જ [સઘળાં] પાપ નષ્ટ થઈ જાય છે. મોટા ભાગ્યથી જ સત્સંગની પ્રાપ્તિ થાય છે, જેથી પરિશ્રમ વિના જન્મ-મૃત્યુનું ચક્ર નષ્ટ થઈ જાય છે. ॥ ૪॥

દો૦ – સંત સંગ અપબર્ગ કર કામી ભવ કર પંથ ।
કહહિં સંત કબિ કોબિદ શ્રુતિ પુરાન સદગ્રંથ ॥ ૩૩॥

સંતનો સંગ મોક્ષ(ભવ બંધનથી છૂટવા)નો અને કામીનો સંગ જન્મ-મૃત્યુના બંધનમાં પડવાનો માર્ગ છે. સંત, કવિ અને પંડિત તથા વેદ, પુરાણ [આદિ] સર્વે સદ્‌ગ્રંથ આવું કહે છે. ॥ ૩૩॥

ચૌ૦ – સુનિ પ્રભુ બચન હરષિ મુનિ ચારી । પુલકિત તન અસ્તુતિ અનુસારી ॥
જય ભગવંત અનંત અનામય । અનઘ અનેક એક કરુનામય ॥ ૧॥

પ્રભુનાં વચન સાંભળીને ચારેય મુનિ હર્ષિત થઈને, પુલકિત શરીરે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા - હે ભગવન્! આપનો જય હો. આપ અંતરહિત, વિકારરહિત, પાપરહિત, અનેક (સર્વરૂપોમાં પ્રકટ), એક (અદ્વિતીય) અને કરુણામય છો. ॥ ૧॥

જય નિર્ગુન જય જય ગુન સાગર । સુખ મંદિર સુંદર અતિ નાગર ॥
જય ઇંદિરા રમન જય ભૂધર । અનુપમ અજ અનાદિ સોભાકર ॥ ૨॥

હે નિર્ગુણ આપનો જય હો. હે ગુણોના સમુદ્ર! આપનો જય હો, જય હો. આપ સુખના ધામ, [અત્યંત] સુંદર અને અતિ ચતુર છો. હે લક્ષ્મીપતિ! આપનો જય હો. હે પૃથ્વીને ધારણ કરનારા! આપનો જય હો. આપ ઉપમારહિત, અજન્મા, અનાદિ અને શોભાની ખાણ છો. ॥ ૨॥

ગ્યાન નિધાન અમાન માનપ્રદ । પાવન સુજસ પુરાન બેદ બદ ॥
તગ્ય કૃતગ્ય અગ્યતા ભંજન । નામ અનેક અનામ નિરંજન ॥ ૩॥

આપ જ્ઞાનના ભંડાર [સ્વયં] માનરહિત અને [બીજાઓને] માન આપનારા છો. વેદ અને પુરાણ આપનો પાવન સુંદર યશ ગાય છે. આપ તત્ત્વને જાણનારા, કરેલી સેવાને સ્વીકારનારા (માનનારા) અને અજ્ઞાનનો નાશ કરનારા છો. હે નિરંજન (માયારહિત)! આપના અનેક (અનંત) નામ છે અને કોઈ નામ નથી (અર્થાત્ આપ બધાંય નામોથી પર છો). ॥ ૩॥

સર્બ સર્બગત સર્બ ઉરાલય। બસસિ સદા હમ કહુઁ પરિપાલય॥
દ્વંદ બિપતિ ભવ ફંદ બિભંજય। હૃદિ બસિ રામ કામ મદ ગંજય॥૪॥

આપ સર્વરૂપ છો, સર્વમાં વ્યાપ્ત છો અને સર્વેના હૃદયરૂપી ઘરમાં સદા નિવાસ કરો છો. [માટે] આપ અમારું પાલન-પોષણ કરો. [રાગ-દ્વેષ, અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા, જન્મ-મૃત્યુ આદિ] દ્વન્દ્વ, વિપત્તિ અને જન્મ-મૃત્યુની જાળને કાપી નાખો. હે રામજી! આપ અમારા હૃદયમાં વસીને કામ અને મદનો નાશ કરી નાખો. ॥૪॥

દો૦ – પરમાનંદ કૃપાયતન મન પરિપૂરન કામ।
પ્રેમ ભગતિ અનપાયની દેહુ હમહિ શ્રીરામ॥૩૪॥

આપ પરમાનંદસ્વરૂપ, કૃપાના ધામ અને મનની કામનાઓને પરિપૂર્ણ કરનારા છો. હે શ્રીરામજી! અમને આપની અવિચળ પ્રેમા-ભક્તિ (પ્રેમલક્ષણાભક્તિ) આપો. ॥૩૪॥

ચૌ૦ – દેહુ ભગતિ રઘુપતિ અતિ પાવનિ। ત્રિબિધિ તાપ ભવ દાપ નસાવનિ॥
પ્રનત કામ સુરધેનુ કલપતરુ। હોઈ પ્રસન્ન દીજૈ પ્રભુ યહ બરુ॥૧॥

હે રઘુનાથજી! આપ અમને આપની અત્યંત પવિત્ર કરનારી અને ત્રણેય પ્રકારના તાપો અને જન્મમરણના ક્લેશોને નાશ કરનારી ભક્તિ આપો. હે શરણાગતોની કામના પૂર્ણ કરવા માટે કામધેનુ અને કલ્પવૃક્ષરૂપ પ્રભો! પ્રસન્ન થઈને અમને આ જ વર આપો. ॥૧॥

ભવ બારિધિ કુંભજ રઘુનાયક। સેવત સુલભ સકલ સુખ દાયક॥
મન સંભવ દારુન દુખ દારય। દીનબંધુ સમતા બિસ્તારય॥૨॥

હે રઘુનાથજી! આપ જન્મ-મૃત્યુરૂપ સમુદ્રને શોષવા માટે અગસ્ત્ય મુનિ સમાન છો. આપ સેવા કરવામાં સુલભ છો તથા સર્વે સુખોને આપનારા છો. હે દીનબંધુ! મનમાં ઉત્પન્ન દારૂણ દુઃખોને નાશ કરો અને [અમારામાં] સમદૃષ્ટિનો વિસ્તાર કરો. ॥૨॥

આસ ત્રાસ ઇરિષાદિ નિવારક। બિનય બિબેક બિરતિ બિસ્તારક॥
ભૂપ મૌલિ મનિ મંડન ધરની। દેહિ ભગતિ સંસૃતિ સરિ તરની॥૩॥

આપ [વિષયોની] આશા, ભય અને ઈર્ષા આદિનું નિવારણ કરનારા તથા વિનય, વિવેક અને વૈરાગ્યનો વિસ્તાર કરનારા છો. હે રાજાઓના શિરોમણિ અને પૃથ્વીના ભૂષણ શ્રીરામજી! સંસૃતિ (જન્મ-મૃત્યુના પ્રવાહ) રૂપી નદીને માટે નૌકારૂપી પોતાની (આપની) ભક્તિ પ્રદાન કરો. ॥૩॥

મુનિ મન માનસ હંસ નિરંતર। ચરન કમલ બંદિત અજ સંકર॥
રઘુકુલ કેતુ સેતુ શ્રુતિ રચ્છક। કાલ કરમ સુભાઉ ગુન ભચ્છક॥૪॥
તારન તરન હરન સબ દૂષન। તુલસિદાસ પ્રભુ ત્રિભુવન ભૂષન॥૫॥

હે મુનિઓના મનરૂપી માનસરોવરમાં નિરંતર નિવાસ કરનારા હંસ! આપના ચરણકમળ બ્રહ્માજી અને શિવજી દ્વારા વંદિત છે. આપ રઘુકુળના કેતુ, વેદમર્યાદાના રક્ષક અને કાળ, કર્મ, સ્વભાવ તથા ગુણ[રૂપ બંધનો]ના ભક્ષક (નાશક) છો. આપ તરણ-તારણ (સ્વયં તરેલા અને બીજાઓને તારનારા) તથા સર્વે દોષોને હરનારા છો. ત્રણેય લોકોના વિભૂષણ આપ જ તુલસીદાસના સ્વામી છો. ॥૪-૫॥

દો૦ – બાર બાર અસ્તુતિ કરિ પ્રેમ સહિત સિરુ નાઈ ।
બ્રહ્મ ભવન સનકાદિ ગે અતિ અભીષ્ટ બર પાઈ ॥ ૩૫॥

પ્રેમસહિત વારંવાર સ્તુતિ કરીને અને શીશ નમાવીને તથા પોતાનો અત્યંત મનવાંછિત વર પામીને સનકાદિક મુનિ બ્રહ્મલોકે ગયા. ॥ ૩૫॥

ચૌ૦ – સનકાદિક બિધિ લોક સિધાએ । ભ્રાતન્હ રામ ચરન સિર નાએ ॥
પૂછત પ્રભુહિ સકલ સકુચાહીં । ચિતવહિં સબ મારુતસુત પાહીં ॥ ૧॥

સનકાદિ મુનિ બ્રહ્મલોકમાં ચાલ્યા ગયા. પછી ભાઈઓએ શ્રીરામજીના ચરણોમાં શીશ નમાવ્યાં. સર્વે ભાઈઓ પ્રભુને પૂછવામાં સંકોચાય છે. [તેથી] સર્વે હનુમાનજીની સામે જોઈ રહ્યા છે. ॥ ૧॥

સુની ચહહિં પ્રભુ મુખ કૈ બાની । જો સુનિ હોઈ સકલ ભ્રમ હાની ॥
અંતરજામી પ્રભુ સભ જાના । બૂઝત કહહુ કાહ હનુમાના ॥ ૨॥

તેઓ પ્રભુના શ્રીમુખની વાણી સાંભળવા ઈચ્છે છે, જેને સાંભળીને સર્વ ભ્રમોનો નાશ થઈ જાય છે. અંતર્યામી પ્રભુ બધું જાણી ગયા અને પૂછવા લાગ્યા - કહો હનુમાન! શું વાત છે? ॥ ૨॥

જોરિ પાનિ કહ તબ હનુમંતા । સુનહુ દીનદયાલ ભગવંતા ॥
નાથ ભરત કછુ પૂઁછન ચહહીં । પ્રસ્ન કરત મન સકુચત અહહીં ॥ ૩॥

ત્યારે હનુમાનજી હાથ જોડીને બોલ્યા - હે દીનદયાળુ ભગવાન! સાંભળો. હે નાથ! ભરતજી કંઈક પૂછવા ઈચ્છે છે, પણ પ્રશ્ન કરતાં મનમાં સંકોચાઈ રહ્યા છે. ॥ ૩॥

તુમ્હ જાનહુ કપિ મોર સુભાઊ । ભરતહિ મોહિ કછુ અંતર કાઊ ॥
સુનિ પ્રભુ બચન ભરત ગહે ચરના । સુનહુ નાથ પ્રનતારતિ હરના ॥ ૪॥

[ભગવાને કહ્યું -] હનુમાન! તમે તો મારો સ્વભાવ જાણો જ છો. ભરતના અને મારા વચમાં કદીય કોઈ અંતર (ભેદ) છે? પ્રભુનાં વચન સાંભળીને ભરતજીએ એમના ચરણ પકડી લીધા [અને કહ્યું -] હે નાથ! હે શરણાગતના દુઃખોને હરનારા! સાંભળો ॥ ૪॥

દો૦ – નાથ ન મોહિ સંદેહ કછુ સપનેહુઁ સોક ન મોહ ।
કેવલ કૃપા તુમ્હારિહિ કૃપાનંદ સંદોહ ॥ ૩૬॥

હે નાથ! મને સ્વપ્નમાંય શોક કે મોહ નથી, અને કોઈ સંદેહ પણ નથી. હે કૃપા અને આનંદના સમૂહ! આ કેવળ આપની જ કૃપાનું ફળ છે. ॥ ૩૬॥

ચૌ૦ – કરઉઁ કૃપાનિધિ એક ઢિઠાઈ । મૈં સેવક તુમ્હ જન સુખદાઈ ॥
સંતન્હ કૈ મહિમા રઘુરાઈ । બહુ બિધિ બેદ પુરાનન્હ ગાઈ ॥ ૧॥

તો પણ હે કૃપાનિધાન! હું આપની સાથે એક ધૃષ્ટતા કરું છું. હું સેવક છું અને આપ સેવકને સુખ આપનારા છો [એટલે મારી ધૃષ્ટતાને ક્ષમા કરો અને મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપીને સુખ આપો]. હે રઘુનાથજી! વેદ-પુરાણોએ સંતોનો મહિમા અનેક પ્રકારે ગાયો છે. ॥ ૧॥

શ્રીમુખ તુમ્હ પુનિ કીન્હિ બડ઼ાઈ । તિન્હ પર પ્રભુહિ પ્રીતિ અધિકાઈ ॥
સુના ચહઉઁ પ્રભુ તિન્હ કર લચ્છન । કૃપાસિંધુ ગુન ગ્યાન બિચચ્છન ॥ ૨॥

આપે પણ આપના શ્રીમુખથી એમની પ્રશંસા કરી છે અને તેમના પર પ્રભુ(આપ)નો પ્રેમ પણ અધિક છે. હે પ્રભો! હું એમનાં લક્ષણ સાંભળવા માગું છું. આપ કૃપાના સાગર છો અને ગુણ તથા જ્ઞાનમાં અત્યંત નિપુણ છો. ॥ ૨॥

સંત અસંત ભેદ બિલગાઈ। પ્રનતપાલ મોહિ કહહુ બુઝાઈ॥
સંતન્હ કે લચ્છન સુનુ ભ્રાતા। અગનિત શ્રુતિ પુરાન બિખ્યાતા॥ ૩॥

હે શરણાગતનું પાલન કરનાર પ્રભુ! સંત અને અસંતના ભેદ જુદા જુદા કરીને મને સમજાવીને કહો. [શ્રીરામજીએ કહ્યું -] હે ભાઈ! સાંભળો. સંતોનાં લક્ષણ (ગુણ) અસંખ્ય છે, જે વેદ અને પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે. ॥ ૩॥

સંત અસંતન્હિ કૈ અસિ કરની। જિમિ કુઠાર ચંદન આચરની॥
કાટઈ પરસુ મલય સુનુ ભાઈ। નિજ ગુન દેઈ સુગંધ બસાઈ॥ ૪॥

સંત અને અસંતની કરણી એવી છે જેમ કુહાડી અને ચંદનનું આચરણ હોય છે. હે ભાઈ! સાંભળો, કુહાડી ચંદનને કાપે છે [કારણ તેનું કાર્ય વૃક્ષોને કાપવાનું છે]; પરંતુ ચંદન [પોતાના સ્વભાવવશે] પોતાના ગુણ આપીને તેને [કાપનાર કુહાડીને] સુગંધથી સુવાસિત કરી દે છે. ॥ ૪॥

દો૦ – તાતે સુર સીસન્હ ચઢ઼ત જગ બલ્લભ શ્રીખંડ।
અનલ દાહિ પીટત ઘનહિં પરસુ બદન યહ દંડ॥ ૩૭॥

આ જ ગુણને કારણે ચંદન દેવોના મસ્તકો પર ચઢે છે અને જગતને પ્રિય બની રહ્યું છે અને કુહાડીના મુખને એ દંડ મળે છે કે તેને અગ્નિમાં તપાવીને પછી ઘણથી ફૂટવામાં આવે છે. ॥ ૩૭॥

ચૌ૦ – બિષય અલંપટ સીલ ગુનાકર। પર દુખ દુખ સુખ સુખ દેખે પર॥
સમ અભૂતરિપુ બિમદ બિરાગી। લોભામરષ હરષ ભય ત્યાગી॥ ૧॥

સંત વિષયોમાં લંપટ (લિપ્ત) નથી હોતા, શીલ અને સદ્‌ગુણોની ખાણ હોય છે. તેમને પારકું દુ:ખ જોઈને દુ:ખ અને સુખ જોઈને સુખ થાય છે. તે [સર્વમાં, સર્વત્ર, સર્વ સમયે] સમતા રાખે છે, તેમના મનમાં કોઈ એમનો શત્રુ નથી. તેઓ મદથી રહિત અને વૈરાગ્યવાન્ હોય છે તથા લોભ, ક્રોધ, હર્ષ અને ભયનો ત્યાગ કરીને રહે છે. ॥ ૧॥

કોમલચિત દીનન્હ પર દાયા। મન બચ ક્રમ મમ ભગતિ અમાયા॥
સબહિ માનપ્રદ આપુ અમાની। ભરત પ્રાન સમ મમ તે પ્રાની॥ ૨॥

તેમનું ચિત્ત ઘણું કોમળ હોય છે. તેઓ દીનો પર દયા કરે છે તથા મન, વચન અને કર્મથી મારી નિષ્કપટ (વિશુદ્ધ) ભક્તિ કરે છે. સર્વેને સન્માન આપે છે, પણ સ્વયં માનરહિત હોય છે. હે ભરત! તે પ્રાણી (સંતજન) મારા પ્રાણોની સમાન છે. ॥ ૨॥

બિગત કામ મમ નામ પરાયન। સાંતિ બિરતિ બિનતી મુદિતાયન॥
સીતલતા સરલતા મયત્રી। દ્વિજ પદ પ્રીતિ ધર્મ જનયત્રી॥ ૩॥

તેમને કોઈ કામના હોતી નથી. તેઓ મારા નામમાં લીન હોય છે. શાંતિ, વૈરાગ્ય, વિનય અને પ્રસન્નતાના ધામ હોય છે. તેમનામાં શીતળતા, સરળતા, સર્વે પ્રતિ મિત્રભાવ અને બ્રાહ્મણના ચરણોમાં પ્રીતિ હોય છે, જે ધર્મને ઉત્પન્ન કરનારી છે. ॥ ૩॥

એ સબ લચ્છન બસહિં જાસુ ઉર। જાનેહુ તાત સંત સંતત ફુર॥
સમ દમ નિયમ નીતિ નહિં ડોલહિં। પરુષ બચન કબહૂઁ નહિં બોલહિં॥૪॥

હે તાત! આ સર્વે લક્ષણ જેના હૃદયમાં વસતાં હોય, એને સદાય સાચા સંત જાણવા. જે શમ (મનના નિગ્રહ), દમ (ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહ), નિયમ અને નીતિમાં ક્યારેય વિચલિત થતા નથી. અને મુખથી કદીય કઠોર વચન બોલતા નથી; ॥૪॥

દો૦ – નિંદા અસ્તુતિ ઉભય સમ મમતા મમ પદ કંજ।
તે સજ્જન મમ પ્રાનપ્રિય ગુન મંદિર સુખ પુંજ॥૩૮॥

જેમને નિંદા અને સ્તુતિ (પ્રશંસા) બંને સમાન છે અને મારા ચરણકમળોમાં જેમની મમતા છે, તે ગુણોના ધામ અને સુખના ભંડાર સંતજન મને પ્રાણોની જેમ પ્રિય છે. ॥૩૮॥

ચૌ૦ – સુનહુ અસંતન્હ કેર સુભાઊ। ભૂલેહુઁ સંગતિ કરિઅ ન કાઊ॥
તિન્હ કર સંગ સદા દુખદાઈ। જિમિ કપિલહિ ઘાલઇ હરહાઈ॥૧॥

હવે, સર્વે અસંતોનો સ્વભાવ સાંભળો; કદીય ભૂલથીય તેમની સંગતિ ન કરવી જોઈએ. તેમનો સંગ સદા દુઃખ આપનારો હોય છે. જેમ હરાઈ ગાય (દુષ્ટ ગાય) પોતાની સોબતથી કપીલા ગાય(સીધી અને દૂઝણી)ને નષ્ટ કરી નાખે છે. ॥૧॥

ખલન્હ હૃદયઁ અતિ તાપ બિસેષી। જરહિં સદા પર સંપતિ દેખી॥
જહઁ કહુઁ નિંદા સુનહિં પરાઈ। હરષહિં મનહુઁ પરી નિધિ પાઈ॥૨॥

દુષ્ટોના હૃદયમાં બહુ અધિક સંતાપ રહે છે. તે પારકી સંપત્તિ (સુખ) જોઈને સદા બળતા રહે છે. તેઓ જ્યાં ક્યાંય બીજાની નિંદા સાંભળવા પામે છે, ત્યાં એવા હરખાય છે, જાણે માર્ગમાં પડેલો ખજાનો પામી લીધો હોય. ॥૨॥

કામ ક્રોધ મદ લોભ પરાયન। નિર્દય કપટી કુટિલ મલાયન॥
બયરુ અકારન સબ કાહૂ સોં। જો કર હિત અનહિત તાહૂ સોં॥૩॥

તેઓ કામ, ક્રોધ, મદ અને લોભમાં લીન તથા નિર્દયી, કપટી, કુટિલ અને પાપોનાં ધામ હોય છે. તે કારણવિના સર્વ કોઈથી વેર કર્યા કરે છે. જે ભલાઈ કરે છે તેની સાથે પણ [તેઓ] બુરાઈ કરે છે. ॥૩॥

ઝૂઠઇ લેના ઝૂઠઇ દેના। ઝૂઠઇ ભોજન ઝૂઠ ચબેના॥
બોલહિં મધુર બચન જિમિ મોરા। ખાઇ મહા અહિ હૃદય કઠોરા॥૪॥

એમનું લેણુંય જૂઠું અને દેણુંય જૂઠું જ હોય છે. જૂઠું ભોજન હોય છે અને જૂઠું (ચાવણું) હોય છે (અર્થાત્ તેઓ લેણ-દેણના વ્યવહારમાં જૂઠનો આશ્રય લઈને બીજાઓનો હક છીનવી લે છે અથવા ખોટી ડંફાસો હાંક્યા કરે છે કે અમે લાખો રૂપિયા લઈ લીધા, કરોડોનું દાન કરી દીધું. આ જ પ્રમાણે, ખાય છે ચણાની રોટલી અને કહે છે કે આજે ખૂબ માલ ખાઈને આવ્યા. ચાવણું ચાવીને રહી જાય છે અને કહે છે કે અમે બદામ, કિસમિસ ખાધાં વગેરે. અર્થ એટલો જ કે દરેક વાતમાં ખોટું જ બોલ્યા કરે છે). જેમ મોર(ઘણું મીઠું બોલે છે, પરંતુ તે)નું હૃદય એવું કઠોર હોય

છે કે તે મહા ઝેરી સર્પને પણ ખાઈ જાય છે. તેવી જ રીતે તેઓ પણ ઉપરથી મીઠાં વચન બોલે છે [પરંતુ હૃદયના ઘણા જ નિર્દયી હોય છે]. ॥ ૪॥

દો૦ – પર દ્રોહી પર દાર રત પર ધન પર અપબાદ ।
તે નર પાઁવર પાપમય દેહ ધરેં મનુજાદ ॥ ૩૯॥

તે બીજાઓનો દ્રોહ કરે છે અને પારકી સ્ત્રી, પારકા ધન તથા પારકી નિંદામાં આસક્ત રહે છે. તેઓ પામર અને પાપમય મનુષ્ય નર-શરીર ધારણ કરેલા રાક્ષસો જ છે. ॥ ૩૯॥

ચૌ૦ – લોભઈ ઓઢ઼ન લોભઈ ડાસન । સિસ્નોદર પર જમપુર ત્રાસ ન ॥
કાહૂ કી જૌં સુનહિં બડ઼ાઈ । સ્વાસ લેહિં જનુ જૂડ઼ી આઈ ॥ ૧॥

લોભ જ એમનું ઓઢવાનું અને લોભ જ પાથરણું હોય છે (અર્થાત્ તેઓ સદાય લોભથી ઘેરાયેલા રહે છે). તેઓ પશુઓ સમાન આહાર અને મૈથુનમાં જ તલ્લીન હોય છે. તેમને યમપુરીનો ભય લાગતો નથી. જો (તેઓ) કોઈની પ્રશંસા સાંભળી જાય છે તો એવા [દુઃખભર્યા] શ્વાસ લે છે જાણે તેમને ટાઢિયો તાવ આવી ગયો હોય ॥ ૧॥

જબ કાહૂ કૈ દેખહિં બિપતી । સુખી ભએ માનહુઁ જગ નૃપતી ॥
સ્વારથ રત પરિવાર બિરોધી । લંપટ કામ લોભ અતિ ક્રોધી ॥ ૨॥

અને જ્યારે કોઈની વિપત્તિ જુએ છે ત્યારે એવા સુખી થાય છે જાણે જગતભરના રાજા થઈ ગયા હોય. તે સ્વાર્થપરાયણ, કુટુંબીજનોના વિરોધી, કામ અને લોભને કારણે લંપટ અને અત્યંત ક્રોધી હોય છે. ॥ ૨॥

માતુ પિતા ગુર બિપ્ર ન માનહિં । આપુ ગએ અરુ ઘાલહિં આનહિં ॥
કરહિં મોહ બસ દ્રોહ પરાવા । સંત સંગ હરિ કથા ન ભાવા ॥ ૩॥

તેઓ માતા, પિતા, ગુરુ અને બ્રાહ્મણ કોઈને માનતા નથી. પોતે તો નષ્ટ થયેલા જ રહે છે, [સાથે જ પોતાના સંગથી] બીજાને પણ નષ્ટ કરે છે. મોહવશ બીજાઓનો દ્રોહ કરે છે. તેમને ન તો સંતોનો સંગ સારો લાગે છે, ન તો ભગવાનની કથા જ ગમે છે. ॥ ૩॥

અવગુન સિંધુ મંદમતિ કામી । બેદ બિદૂષક પરધન સ્વામી ॥
બિપ્ર દ્રોહ પર દ્રોહ બિસેષા । દંભ કપટ જિયઁ ધરેં સુબેષા ॥ ૪॥

તેઓ અવગુણોના સાગર, મંદબુદ્ધિ કામી (રાગયુક્ત), વેદોના નિંદક અને બળીજબરી પારકા ધનના સ્વામી (લૂંટનારા) હોય છે. તેઓ બ્રાહ્મણોનો દ્રોહ તો કરે જ છે; અને શ્રેષ્ઠ લોકોનો, દેવો-ઈશ્વરનો દ્રોહ વિશેષપણે કરે છે. તેમના હૃદયમાં દંભ અને કપટ ભરાયેલાં રહે છે, પરંતુ તેઓ [ઉપરથી] સુંદર વેષ ધારણ કરીને રહે છે. ॥ ૪॥

દો૦ – ઐસે અધમ મનુજ ખલ કૃતજુગ ત્રેતાઁ નાહિં ।
દ્વાપર કછુક બૃંદ બહુ હોઇહહિં કલિજુગ માહિં ॥ ૪૦॥

આવા નીચ અને દુષ્ટ મનુષ્ય સતયુગ અને ત્રેતામાં નથી થતા. દ્વાપરમાં થોડાક થશે અને કળિયુગમાં એમનાં ટોળેટોળાં થશે. ॥ ૪૦॥

ચૌ૦ – પર હિત સરિસ ધર્મ નહિં ભાઈ । પર પીડ઼ા સમ નહિં અધમાઈ ॥
નિર્નય સકલ પુરાન બેદ કર । કહેઉઁ તાત જાનહિં કોબિદ નર ॥ ૧॥

હે ભાઈ! બીજાની ભલાઈ સમાન કોઈ ધર્મ નથી અને બીજાને દુઃખ પહોંચાડવા સમાન કોઈ નીચતા (પાપ) નથી. હે તાત! સમસ્ત પુરાણો અને વેદોનો આ નિર્ણય (નિશ્ચિત સિદ્ધાંત) મેં તમને કહ્યો છે, આ વાતને વિદ્વાનો જાણે છે. ॥ ૧॥

નર સરીર ધરિ જે પર પીરા । કરહિં તે સહહિં મહા ભવ ભીરા ॥
કરહિં મોહ બસ નર અઘ નાના । સ્વારથ રત પરલોક નસાના ॥ ૨॥

મનુષ્ય શરીર ધારણ કરીને જે લોકો બીજાને દુઃખ પહોંચાડે છે, તેમને જન્મ-મૃત્યુના મહાન સંકટ સહેવાં પડે છે. મનુષ્ય મોહવશ સ્વાર્થપરાયણ થઈને અનેક પાપ કરે છે, તેથી જ તેનું પરલોક બગડેલું જ રહે છે. ॥ ૨॥

કાલરૂપ તિન્હ કહઁ મૈં ભ્રાતા । સુભ અરુ અસુભ કર્મ ફલ દાતા ॥
અસ બિચારિ જે પરમ સયાને । ભજહિં મોહિ સંસૃત દુખ જાને ॥ ૩॥

હે ભાઈ! હું એમના માટે કાળરૂપ (ભયંકર) છું અને એમનાં સારાં અને નરસાં કર્મોનાં [યથાયોગ્ય] ફળ આપનારો છું! આવો વિચાર કરીને જે લોકો પરમ ચતુર છે, તેઓ સંસાર[ના પ્રવાહ]ને દુઃખરૂપ જાણીને મને જ ભજે છે. ॥ ૩॥

ત્યાગહિં કર્મ સુભાસુભ દાયક । ભજહિં મોહિ સુર નર મુનિ નાયક ॥
સંત અસંતન્હ કે ગુન ભાષે । તે ન પરહિં ભવ જિન્હ લખિ રાખે ॥ ૪॥

એટલે જ તે શુભ અને અશુભ ફળ આપનારાં કર્મોને ત્યાગીને દેવો, મનુષ્યો અને મુનિઓના નાયક મને ભજે છે. [આ પ્રમાણે] મેં સંતો અને અસંતોના ગુણ કહ્યા. જે લોકોએ આ ગુણોને સમજી રાખ્યા છે, તે જન્મ-મરણના ચક્કરમાં પડતા નથી. ॥ ૪॥

દો૦ – સુનહુ તાત માયા કૃત ગુન અરુ દોષ અનેક ।
ગુન યહ ઉભય ન દેખિઅહિં દેખિઅ સો અબિબેક ॥ ૪૧॥

હે તાત! સાંભળો, માયાથી રચાયેલા જ અનેક (સર્વ) ગુણ અને દોષ છે (તેમની કોઈ વાસ્તવિક સત્તા નથી). ગુણ (વિવેક) એમાં જ છે કે બંનેય ન જોવા, એમને જોવાય અવિવેક જ છે. ॥ ૪૧॥

ચૌ૦ – શ્રીમુખ બચન સુનત સબ ભાઈ । હરષે પ્રેમ ન હૃદયઁ સમાઈ ॥
કરહિં બિનય અતિ બારહિં બારા । હનૂમાન હિયઁ હરષ અપારા ॥ ૧॥

ભગવાનના શ્રીમુખથી આ વચન સાંભળીને સર્વે ભાઈ હરખાઈ ગયા. પ્રેમ એમના હૃદયમાં સમાતો નથી. તેઓ વારંવાર ઘણી વિનંતી કરે છે. વિશેષરૂપે હનુમાનજીના હૃદયમાં અપાર હર્ષ છે. ॥ ૧॥

પુનિ રઘુપતિ નિજ મંદિર ગએ । એહિ બિધિ ચરિત કરત નિત નએ ॥
બાર બાર નારદ મુનિ આવહિં । ચરિત પુનીત રામ કે ગાવહિં ॥ ૨॥

તત્પશ્ચાત્ શ્રીરામચન્દ્રજી પોતાના મહેલે પધાર્યા. આ પ્રમાણે તેઓ નિત્ય નવી લીલા કરે છે. નારદ મુનિ અયોધ્યામાં વારંવાર આવે છે અને આવીને શ્રીરામજીનાં પવિત્ર ચરિત્ર ગાય છે. ॥ ૨॥

નિત નવ ચરિત દેખિ મુનિ જાહીં। બ્રહ્મલોક સબ કથા કહાહીં ॥
સુનિ બિરંચિ અતિસય સુખ માનહિં। પુનિ પુનિ તાત કરહુ ગુન ગાનહિં ॥ ૩॥

મુનિ અહીંથી નિત્ય નવાં નવાં ચરિત્ર જોઈને જાય છે અને બ્રહ્મલોકમાં જઈને સર્વે કથા કહે છે. બ્રહ્માજી સાંભળીને અત્યંત સુખ માને છે [અને કહે છે-] હે તાત! વારંવાર શ્રીરામજીના ગુણોનું ગાન કરો. ॥ ૩॥

સનકાદિક નારદહિ સરાહહિં। જદ્યપિ બ્રહ્મ નિરત મુનિ આહહિં ॥
સુનિ ગુન ગાન સમાધિ બિસારી। સાદર સુનહિં પરમ અધિકારી ॥ ૪॥

સનકાદિક મુનિ નારદજીનાં વખાણ કરે છે. જોકે તેઓ (સનકાદિક) મુનિ બ્રહ્મનિષ્ઠ છે, પરંતુ શ્રીરામજીના ગુણગાન સાંભળીને તેઓ પણ પોતાની બ્રહ્મસમાધિને ભૂલી જાય છે અને આદરપૂર્વક એને સાંભળે છે. તેઓ [રામકથા સાંભળવાના] શ્રેષ્ઠ અધિકારી છે. ॥ ૪॥

દો૦ – જીવનમુક્ત બ્રહ્મપર ચરિત સુનહિં તજિ ધ્યાન।
જે હરિ કથાઁ ન કરહિં રતિ તિન્હ કે હિય પાષાન ॥ ૪૨॥

સનકાદિક મુનિ જેવા જીવનમુક્ત અને બ્રહ્મનિષ્ઠ પુરુષ પણ ધ્યાન (બ્રહ્મસમાધિ) ત્યજીને શ્રીરામજીનાં ચરિત્ર સાંભળે છે. આ જાણીનેય જે શ્રીહરિની કથાને પ્રેમ નથી કરતા, તેમનાં હૃદય [ખરેખર જ] પથ્થર છે. ॥ ૪૨॥

ચૌ૦ – એક બાર રઘુનાથ બોલાએ। ગુર દ્વિજ પુરબાસી સબ આએ ॥
બૈઠે ગુર મુનિ અરુ દ્વિજ સજ્જન। બોલે બચન ભગત ભવ ભંજન ॥ ૧॥

એક વાર શ્રીરઘુનાથજીના તેડાવેલા ગુરુ વશિષ્ઠજી, બ્રાહ્મણો અને અન્ય સર્વે નગરનિવાસી સભામાં આવ્યા. જ્યારે ગુરુ, મુનિ, બ્રાહ્મણ તથા અન્ય સર્વે સજ્જન યથાયોગ્ય બેસી ગયા, ત્યારે ભક્તોના જન્મ-મરણને નાશ કરનાર શ્રીરામજી વચન બોલ્યા - ॥ ૧॥

સુનહુ સકલ પુરજન મમ બાની। કહઉઁ ન કછુ મમતા ઉર આની ॥
નહિં અનીતિ નહિં કછુ પ્રભુતાઈ। સુનહુ કરહુ જો તુમ્હહિ સોહાઈ ॥ ૨॥

હે સમસ્ત નગરનિવાસીઓ! મારી વાત સાંભળો. આ વાત હું હૃદયમાં કંઈક મમતા લાવીને નથી કહેતો. નથી કોઈ અનીતિની વાત કહેતો અને એમાં કંઈ પ્રભુતાય નથી. માટે [સંકોચ અને ભય છોડીને, ધ્યાન દઈને] મારી વાતોને સાંભળી લો અને [પછી] જો તમને ઠીક લાગે, તો તે પ્રમાણે કરો! ॥ ૨॥

સોઈ સેવક પ્રિયતમ મમ સોઈ। મમ અનુસાસન માનૈ જોઈ ॥
જૌં અનીતિ કછુ ભાષૌં ભાઈ। તૌ મોહિ બરજહુ ભય બિસરાઈ ॥ ૩॥

તે જ મારો સેવક છે અને એ જ પ્રિયતમ છે, જે મારી આજ્ઞા માને. હે ભાઈ! જો હું કંઈક અનીતિની વાત કહું તો ભય ભુલાવીને (બેધડક) મને રોકી દેજો. ॥ ૩॥

બડ઼ે ભાગ માનુષ તનુ પાવા। સુર દુર્લભ સબ ગ્રંથન્હિ ગાવા ॥
સાધન ધામ મોચ્છ કર દ્વારા। પાઇ ન જેહિં પરલોક સઁવારા ॥ ૪॥

મોટા ભાગ્યથી આ મનુષ્ય શરીર મળ્યું છે. સર્વે ગ્રંથોએ આ જ કહ્યું છે કે આ શરીર દેવતાઓનેય દુર્લભ છે. એ ધર્મ, અર્થ, કામ ત્રણેય સાધનનું ધામ અને મોક્ષનું દ્વાર છે. એને પામીનેય જે પરલોક ન બનાવી લે (મેળવી લે); ॥ ૪॥

દો૦ – સો પરત્ર દુખ પાવઇ સિર ધુનિ ધુનિ પછિતાઇ।
કાલહિ કર્મહિ ઈસ્વરહિ મિથ્યા દોસ લગાઇ ॥ ૪૩॥

તે પરલોકમાં દુઃખ પામે છે. માથું કૂટી-કૂટીને પસ્તાય છે તથા [પોતાનો દોષ ન સમજીને] કાળ ઉપર, કર્મ ઉપર અને ઈશ્વર ઉપર મિથ્યા દોષ લગાડે છે. ॥ ૪૩॥

ચૌ૦ – એહિ તન કર ફલ બિષય ન ભાઈ। સ્વર્ગઉ સ્વલ્પ અંત દુખદાઈ ॥
નર તનુ પાઇ બિષયઁ મન દેહીં। પલટિ સુધા તે સઠ બિષ લેહીં ॥ ૧॥

હે ભાઈ! આ શરીર પ્રાપ્ત થવાનું ફળ વિષયભોગ નથી. [આ જગતના ભોગોની તો વાત જ શું] સ્વર્ગના ભોગ પણ ઘણા ઓછા છે અને અંતમાં દુઃખ આપનારા છે. માટે જે લોકો મનુષ્ય શરીર પામીને વિષયોમાં મન પરોવી દે છે, તે મૂર્ખ અમૃતને બદલીને વિષ લઈ લે છે. ॥ ૧॥

તાહિ કબહુઁ ભલ કહઇ ન કોઈ। ગુંજા ગ્રહઇ પરસ મનિ ખોઈ ॥
આકર ચારિ લચ્છ ચૌરાસી। જોનિ ભ્રમત યહ જિવ અબિનાસી ॥ ૨॥

જે પારસમણિને ખોઈને બદલામાં ચણોઠી લઈ લે છે, તેને કદીય કોઈ ભલો (બુદ્ધિમાન) નથી કહેતા. આ અવિનાશી જીવ [અંડજ, સ્વેદજ, જરાયુજ અને ઉદ્ભિજ્જ] ચાર ખાણો અને ચોર્યાસી લાખ યોનિઓમાં આંટા મારતો રહે છે. ॥ ૨॥

ફિરત સદા માયા કર પ્રેરા। કાલ કર્મ સુભાવ ગુન ઘેરા ॥
કબહુઁક કરિ કરુના નર દેહી। દેત ઈસ બિનુ હેતુ સનેહી ॥ ૩॥

માયાની પ્રેરણાથી કાળ, કર્મ, સ્વભાવ અને ગુણથી ઘેરાયેલો (એને વશમાં થયેલો) એ સદા ભટકતો રહે છે. કારણ વિના જ સ્નેહ કરનારા ઈશ્વર ક્યારેક દયા કરીનેય એને મનુષ્યનું શરીર આપે છે; ॥ ૩॥

નર તનુ ભવ બારિધિ કહુઁ બેરો। સન્મુખ મરુત અનુગ્રહ મેરો ॥
કરનધાર સદગુર દૃઢ઼ નાવા। દુર્લભ સાજ સુલભ કરિ પાવા ॥ ૪॥

આ મનુષ્યનું શરીર ભવસાગર[ને તારવા]ને માટે બેડો (વહાણ) છે. મારી કૃપા જ અનુકૂળ વાયુ છે. સદ્ગુરુ આ મજબૂત વહાણના કર્ણધાર (સુકાની) છે. આ પ્રમાણે દુર્લભ સાધન સુલભ થઈને (ભગવત્કૃપાએ સરળતાથી જ) તેને પ્રાપ્ત થઈ ગયાં છે, ॥ ૪॥

દો૦ – જો ન તરૈ ભવ સાગર નર સમાજ અસ પાઇ।
સો કૃત નિંદક મંદમતિ આત્માહન ગતિ જાઇ ॥ ૪૪॥

જે મનુષ્ય આવાં સાધન પામીને પણ ભવસાગરને ન તરે, તે કૃતઘ્ન અને મંદબુદ્ધિ છે અને આત્મહત્યા કરનારાની ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૪॥

ચૌ૦ – જૌં પરલોક ઇહાઁ સુખ ચહહૂ। સુનિ મમ બચન હૃદયઁ દૃઢ઼ ગહહૂ॥
સુલભ સુખદ મારગ યહ ભાઈ। ભગતિ મોરિ પુરાન શ્રુતિ ગાઈ॥૧॥

જો પરલોકમાં અને અહીં – બંને જગ્યાએ સુખ ઇચ્છો છો, તો મારાં વચન સાંભળીને તેમને હૃદયમાં દૃઢતાથી પકડી રાખો. હે ભાઈ! આ મારી ભક્તિનો માર્ગ સુલભ અને સુખદાયક છે, પુરાણો અને વેદોએ એને ગાયો છે. ॥૧॥

ગ્યાન અગમ પ્રત્યૂહ અનેકા। સાધન કઠિન ન મન કહુઁ ટેકા॥
કરત કષ્ટ બહુ પાવઇ કોઊ। ભક્તિ હીન મોહિ પ્રિય નહિં સોઊ॥૨॥

જ્ઞાન અગમ (દુર્ગમ) છે, [અને] તેની પ્રાપ્તિમાં અનેક વિઘ્ન છે. તેનું સાધન કઠિન છે અને તેમાં મનને માટે કોઈ આધાર નથી. ઘણાં કષ્ટ સહીને પણ કોઈ તેને મેળવી લે છે તો તે પણ ભક્તિરહિત હોવાથી મને પ્રિય થતો નથી. ॥૨॥

ભક્તિ સુતંત્ર સકલ સુખ ખાની। બિનુ સતસંગ ન પાવહિં પ્રાની॥
પુન્ય પુંજ બિનુ મિલહિં ન સંતા। સંતસંગતિ સંસૃતિ કર અંતા॥૩॥

ભક્તિ સ્વતંત્ર છે અને સર્વ સુખોની ખાણ છે. પરંતુ સત્સંગ (સંતોના સંગ) વિના પ્રાણી એને પામી શકતા નથી. અને પુણ્યસમૂહ વિના સંત મળતા નથી. સત્સંગતિ જ સંસૃતિ(જન્મ-મરણના ચક્ર)નો અંત કરે છે. ॥૩॥

પુન્ય એક જગ મહુઁ નહિં દૂજા। મન ક્રમ બચન બિપ્ર પદ પૂજા॥
સાનુકૂલ તેહિ પર મુનિ દેવા। જો તજિ કપટુ કરઇ દ્વિજ સેવા॥૪॥

જગતમાં પુણ્ય એક જ છે, [તેના જેવું] બીજું નથી. તે છે – મન, કર્મ અને વચનથી બ્રાહ્મણોના ચરણોની પૂજા કરવી. જે કપટનો ત્યાગ કરીને બ્રાહ્મણોની સેવા કરે છે, તેના પર મુનિઓ અને દેવો પ્રસન્ન રહે છે. ॥૪॥

દો૦ – ઔરઉ એક ગુપુત મત સબહિ કહઉઁ કર જોરિ।
સંકર ભજન બિના નર ભગતિ ન પાવઇ મોરિ॥૪૫॥

બીજો પણ એક ગુપ્ત મત છે, હું સર્વને હાથ જોડીને તે કહું છું કે શંકરજીના ભજન વિના મનુષ્ય મારી ભક્તિને નથી પામતો. ॥૪૫॥

ચૌ૦ – કહહુ ભગતિ પથ કવન પ્રયાસા। જોગ ન મખ જપ તપ ઉપવાસા॥
સરલ સુભાવ ન મન કુટિલાઈ। જથા લાભ સંતોષ સદાઈ॥૧॥

કહો તો, ભક્તિમાર્ગમાં કયો પરિશ્રમ છે? તેમાં ન યોગની આવશ્યક્તા છે, ન યજ્ઞ, જપ, તપ અને ઉપવાસની! [અહીં એટલું જ આવશ્યક છે કે] સરળ સ્વભાવ હોય, મનમાં કુટિલતા ન હોય અને જે કંઈ મળે એમાં જ સદાય સંતોષ રાખે. ॥૧॥

મોર દાસ કહાઇ નર આસા। કરઇ તૌ કહહુ કહા બિસ્વાસા॥
બહુત કહઉઁ કા કથા બઢ઼ાઈ। એહિ આચરન બસ્ય મૈં ભાઈ॥૨॥

મારો દાસ કહેવડાવીને જો કોઈ મનુષ્યોથી આશા રાખે છે, તો તમે જ કહો, તેનો શું વિશ્વાસ છે? (અર્થાત્ તેની મારા પરની આસ્થા ઘણી જ નિર્બળ છે). વાત બહુ વધારીને શું કહું? હે ભાઈઓ! હું તો આ જ આચરણને વશમાં છું. ॥ ૨॥

બૈર ન બિગ્રહ આસ ન ત્રાસા। સુખમય તાહિ સદા સબ આસા॥
અનારંભ અનિકેત અમાની। અનઘ અરોષ દચ્છ બિગ્યાની॥ ૩॥

ન કોઈથી વેર કરે, ન લડાઈ-ઝઘડા કરે, ન આશા રાખે, ન ભય જ રાખે; તેને માટે સર્વે દિશાઓ સદા સુખમય છે. જે કોઈ પણ આરંભ (ફળની ઈચ્છાથી કર્મ) નથી કરતો, જેનું કોઈ પોતાનું ઘર નથી (જેની ઘરમાં મમતા નથી), જે માનહીન, પાપહીન અને ક્રોધહીન છે, જે [ભક્તિ કરવામાં] નિપુણ અને વિજ્ઞાની છે, ॥ ૩॥

પ્રીતિ સદા સજ્જન સંસર્ગા। તૃન સમ બિષય સ્વર્ગ અપબર્ગા॥
ભગતિ પચ્છ હઠ નહિં સઠતાઈ। દુષ્ટ તર્ક સબ દૂરિ બહાઈ॥ ૪॥

સંતજનોના સંસર્ગમાં જેને સદાય પ્રેમ છે, જેના મનમાં સર્વે વિષય એટલા સુધી કે સ્વર્ગ અને મુક્તિસુદ્ધાં [ભક્તિની સામે] તૃણ સમાન છે; જે ભક્તિના પક્ષમાં હઠ કરે છે, પણ [બીજાના મતને ખંડન કરવાની] મૂર્ખતા નથી કરતો તથા જેણે સર્વે કુતર્કોને દૂર વહાવી દીધા છે, ॥ ૪॥

દો૦ – મમ ગુન ગ્રામ નામ રત ગત મમતા મદ મોહ।
તા કર સુખ સોઈ જાનઈ પરાનંદ સંદોહ॥ ૪૬॥

જે મારા ગુણસમૂહો અને મારા નામમાં તલ્લીન છે, તથા મમતા, મદ અને મોહથી રહિત છે, તેનું સુખ એ જ જાણે છે જે [પરમાત્મારૂપ] પરમાનંદરાશિને પ્રાપ્ત છે. ॥ ૪૬॥

ચૌ૦ – સુનત સુધાસમ બચન રામ કે। ગહે સબનિ પદ કૃપાધામ કે॥
જનનિ જનક ગુર બંધુ હમારે। કૃપા નિધાન પ્રાન તે પ્યારે॥ ૧॥

શ્રીરામચન્દ્રજીનાં અમૃત સમાન વચન સાંભળીને સૌએ કૃપાધામના ચરણ પકડી લીધા [અને કહ્યું -] હે કૃપાનિધાન! આપ અમારાં માતા, પિતા, ગુરુ, ભાઈ સર્વે કંઈ છો અને પ્રાણોથીય અધિક પ્રિય છો. ॥ ૧॥

તનુ ધનુ ધામ રામ હિતકારી। સબ બિધિ તુમ્હ પ્રનતારતિ હારી॥
અસિ સિખ તુમ્હ બિનુ દેઈ ન કોઊ। માતુ પિતા સ્વારથ રત ઓઊ॥ ૨॥

અને હે શરણાગતના દુઃખ હરનાર રામજી! આપ જ અમારાં શરીર, ધન, ઘર-દ્વાર અને સર્વે પ્રકારે હિત કરનારા છો. આવો ઉપદેશ આપ સિવાય બીજું કોઈ આપી શકતું નથી. માતા-પિતા [હિતૈષી છે અને બોધ] પણ આપે છે પરંતુ તેઓ પણ સ્વાર્થપરાયણ છે [માટે આવી પરમ હિતકારી શિખામણ આપતા નથી.] ॥ ૨॥

હેતુ રહિત જગ જુગ ઉપકારી। તુમ્હ તુમ્હાર સેવક અસુરારી॥
સ્વારથ મીત સકલ જગ માહીં। સપનેહુઁ પ્રભુ પરમારથ નાહીં॥ ૩॥

હે અસુરોના શત્રુ! જગતમાં હેતુ વિના (નિઃસ્વાર્થ) ઉપકાર કરનારા તો બે જ છે - એક આપ, બીજા આપના સેવક. જગતમાં [બાકી] બધા સ્વાર્થના મિત્ર છે. હે પ્રભો! તેમને સ્વપ્નમાંય પરમાર્થનો ભાવ નથી. ॥ ૩॥

સબ કે બચન પ્રેમ રસ સાને। સુનિ રઘુનાથ હૃદયઁ હરષાને॥
નિજ નિજ ગૃહ ગએ આયસુ પાઈ। બરનત પ્રભુ બતકહી સુહાઈ॥ ૪॥

સર્વેનાં પ્રેમરસમાં તરબોળ વચન સાંભળીને શ્રીરઘુનાથજી હૃદયમાં હરખાયા. પછી આજ્ઞા પામીને સર્વે પ્રભુની સુંદર વાતચીતનું વર્ણન કરતાં પોતપોતાના ઘેર ગયા. ॥ ૪॥

દો૦ – ઉમા અવધબાસી નર નારિ કૃતારથ રૂપ।
બ્રહ્મ સચ્ચિદાનંદ ઘન રઘુનાયક જહઁ ભૂપ॥ ૪૭॥

[શિવજી કહે છે -] હે ઉમા! અયોધ્યામાં રહેનારા પુરુષ અને સ્ત્રી સર્વે કૃતાર્થસ્વરૂપ છે; જ્યાં સ્વયં સચ્ચિદાનંદઘન બ્રહ્મ શ્રીરઘુનાથજી રાજા છે. ॥ ૪૭॥

ચૌ૦ – એક બાર બસિષ્ટ મુનિ આએ। જહાઁ રામ સુખધામ સુહાએ॥
અતિ આદર રઘુનાયક કીન્હા। પદ પખારિ પાદોદક લીન્હા॥ ૧॥

એક વાર મુનિ વસિષ્ઠજી ત્યાં આવ્યા જ્યાં સુંદર સુખના ધામ શ્રીરામજી હતા. શ્રીરઘુનાથજીએ તેમનો ઘણો જ આદર-સત્કાર કર્યો અને તેમના ચરણ ધોઈને ચરણામૃત લીધું. ॥ ૧॥

રામ સુનહુ મુનિ કહ કર જોરી। કૃપાસિંધુ બિનતી કછુ મોરી॥
દેખિ દેખિ આચરન તુમ્હારા। હોત મોહ મમ હૃદયઁ અપારા॥ ૨॥

મુનિએ હાથ જોડીને કહ્યું - હે કૃપાસાગર શ્રીરામજી! મારી કંઈક વિનંતી સાંભળો. આપનાં આચરણો(મનુષ્યોચિત ચરિત્રો)ને જોઈ-જોઈને મારા હૃદયમાં અપાર મોહ (ભ્રમ) થાય છે. ॥ ૨॥

મહિમા અમિતિ બેદ નહિં જાના। મૈં કેહિ ભાઁતિ કહઉઁ ભગવાના॥
ઉપરોહિત્ય કર્મ અતિ મંદા। બેદ પુરાન સુમૃતિ કર નિંદા॥ ૩॥

હે ભગવન! આપના મહિમાની સીમા નથી; તેને વેદ પણ નથી જાણતા. વળી, હું કઈ રીતે કહી શકું છું? ગોરપદાનું કર્મ ઘણું જ નીચ છે. વેદ, પુરાણ અને સ્મૃતિ સર્વે એની નિંદા કરે છે. ॥ ૩॥

જબ ન લેઉઁ મૈં તબ બિધિ મોહી। કહા લાભ આગેં સુત તોહી॥
પરમાતમા બ્રહ્મ નર રૂપા। હોઇહિ રઘુકુલ ભૂષન ભૂપા॥ ૪॥

જ્યારે હું તેને (સૂર્યવંશના ગોરપદાનું કાર્ય) કરતો ન હતો, ત્યારે બ્રહ્માજીએ મને કહ્યું હતું - હે પુત્ર! આનાથી તને આગળ ચાલીને (ભવિષ્યમાં) ઘણો જ લાભ થશે. સ્વયં બ્રહ્મ પરમાત્મા મનુષ્યરૂપ ધારણ કરીને રઘુકુળના ભૂષણ રાજા થશે. ॥ ૪॥

દો૦ – તબ મૈં હૃદયઁ બિચારા જોગ જગ્ય બ્રત દાન।
જા કહુઁ કરિઅ સો પૈહઉઁ ધર્મ ન એહિ સમ આન॥ ૪૮॥

ત્યારે મેં હૃદયમાં વિચાર કર્યો કે જેને માટે યોગ, યજ્ઞ, વ્રત અને દાન કરવામાં આવે છે તેને હું આ જ ગોરપદાનું કર્મ કરીને પામી જઈશ; પછી તો આના જેવો બીજો કોઈ ધર્મ જ નથી. ॥ ૪૮॥

ચૌ૦ – જપ તપ નિયમ જોગ નિજ ધર્મા। શ્રુતિ સંભવ નાના સુભ કર્મા ॥
ગ્યાન દયા દમ તીરથ મજ્જન। જહઁ લગિ ધર્મ કહત શ્રુતિ સજ્જન ॥ ૧॥

જપ, તપ, નિયમ, યોગ, પોતપોતાના [વર્ણાશ્રમના] ધર્મ, શ્રુતિઓથી ઉત્પન્ન (વેદવિહિત) ઘણાં જ શુભ કર્મ, જ્ઞાન, દયા, દમ (ઇન્દ્રિયનિગ્રહ) તીર્થસ્નાન આદિ જ્યાં સુધી વેદો અને સંતજનોએ ધર્મ કહ્યા છે [તેને કરવાના] - ॥ ૧॥

આગમ નિગમ પુરાન અનેકા। પઢ઼ે સુને કર ફલ પ્રભુ એકા ॥
તવ પદ પંકજ પ્રીતિ નિરંતર। સબ સાધન કર યહ ફલ સુંદર ॥ ૨॥

[તથા] હે પ્રભો! અનેક તંત્ર, વેદ અને પુરાણોના પઠન અને શ્રવણનું સર્વોત્તમ ફળ એક જ છે અને સર્વે સાધનોનું પણ આ જ એક સુંદર ફળ છે કે આપના ચરણકમળોમાં સદા-સર્વદા પ્રેમ થાય. ॥ ૨॥

છૂટઇ મલ કિ મલહિ કે ધોએઁ। ઘૃત કિ પાવ કોઇ બારિ બિલોએઁ ॥
પ્રેમ ભગતિ જલ બિનુ રઘુરાઈ। અભિઅંતર મલ કબહુઁ ન જાઈ ॥ ૩॥

મેલને ધોવાથી શું મેલ છૂટે છે? જળને મથવાથી શું કોઈ ઘી પામી શકે છે? [તે જ પ્રમાણે] હે રઘુનાથજી! પ્રેમ-ભક્તિરૂપી (નિર્મળ) જળ વિના અંતઃકરણનો મેલ ક્યારેય નથી જતો. ॥ ૩॥

સોઇ સર્બગ્ય તગ્ય સોઇ પંડિત। સોઇ ગુન ગૃહ બિગ્યાન અખંડિત ॥
દચ્છ સકલ લચ્છન જુત સોઈ। જાકેં પદ સરોજ રતિ હોઈ ॥ ૪॥

એ જ સર્વજ્ઞ છે, એ જ તત્ત્વજ્ઞ અને પંડિત છે, એ જ ગુણોનું ઘર અને અખંડ વિજ્ઞાની છે; એ જ નિપુણ અને સર્વે સુલક્ષણોથી યુક્ત છે, જેનો આપના ચરણકમળોમાં પ્રેમ છે. ॥ ૪॥

દો૦ – નાથ એક બર માગઉઁ રામ કૃપા કરિ દેહુ।
જન્મ જન્મ પ્રભુ પદ કમલ કબહુઁ ઘટૈ જનિ નેહુ ॥ ૪૯॥

હે નાથ! હે શ્રીરામજી! હું આપની પાસે એક વર માગું છું, કૃપા કરીને આપો. પ્રભુના (આપના) ચરણકમળોમાં મારો પ્રેમ જન્મ-જન્માંતરેય ક્યારેય ન ઘટે (ઓછો ન થાય). ॥ ૪૯॥

ચૌ૦ – અસ કહિ મુનિ બસિષ્ટ ગૃહ આએ। કૃપાસિંધુ કે મન અતિ ભાએ ॥
હનૂમાન ભરતાદિક ભ્રાતા। સંગ લિએ સેવક સુખદાતા ॥ ૧॥

આવું કહીને મુનિ વસિષ્ઠજી ઘેર આવ્યા. તેઓ કૃપાસાગર શ્રીરામજીના મનને ઘણા જ ગમ્યા. તત્પશ્ચાત્ સેવકોને સુખ આપનારા શ્રીરામજીએ હનુમાનજી તથા ભરતજી આદિ ભાઈઓને સાથે લીધા. ॥ ૧॥

પુનિ કૃપાલ પુર બાહેર ગએ। ગજ રથ તુરગ મગાવત ભએ ॥
દેખિ કૃપા કરિ સકલ સરાહે। દિએ ઉચિત જિન્હ જિન્હ તેઇ ચાહે ॥ ૨॥

અને પછી કૃપાળુ શ્રીરામજી નગરની બહાર ગયા અને ત્યાં તેમણે હાથી, રથ અને ઘોડા મગાવ્યા. તેમને જોઈને, કૃપા કરીને પ્રભુએ સર્વેની પ્રશંસા કરી અને જેમણે જેમણે જે જે વસ્તુની ઈચ્છા કરી તેમને તેમને ઉચિત જાણીને આપી દીધી. ॥ ૨॥

હરન સકલ શ્રમ પ્રભુ શ્રમ પાઈ। ગએ જહાઁ સીતલ અવઁરાઈ॥
ભરત દીન્હ નિજ બસન ડસાઈ। બૈઠે પ્રભુ સેવહિં સબ ભાઈ॥ ૩॥

સંસારના સર્વે શ્રમોને હરનારા પ્રભુએ [હાથી, ઘોડા આદિ વહેંચવામાં] શ્રમનો અનુભવ કર્યો અને [શ્રમ દૂર કરવા] જ્યાં શીતળ આંબાવાડિયું હતું ત્યાં ગયા. ત્યાં ભરતજીએ પોતાનું ઉપરણું બિછાવી દીધું. પ્રભુ તેની ઉપર બેસી ગયા. અને સર્વે ભાઈઓ તેમની સેવા કરવા લાગ્યા. ॥ ૩॥

મારુતસુત તબ મારુત કરઈ। પુલક બપુષ લોચન જલ ભરઈ॥
હનૂમાન સમ નહિં બડ઼ભાગી। નહિં કોઉ રામ ચરન અનુરાગી॥ ૪॥
ગિરિજા જાસુ પ્રીતિ સેવકાઈ। બાર બાર પ્રભુ નિજ મુખ ગાઈ॥ ૫॥

તે સમયે પવનપુત્ર હનુમાનજી પવન નાખવા લાગ્યા. તેમનું શરીર પુલકિત થઈ ગયું અને નેત્રોમાં (પ્રેમાશ્રુઓનું) જળ ભરાઈ આવ્યું. [શિવજી કહેવા લાગ્યા -] હે ગિરિજે! હનુમાનજીના જેવો ન તો કોઈ મહાભાગ્યશાળી છે અને ન કોઈ શ્રીરામજીના ચરણોનો પ્રેમી પણ છે, જેમના પ્રેમ અને સેવાની સ્વયં પ્રભુએ પોતાના શ્રીમુખથી વારંવાર પ્રશંસા કરી છે; ॥ ૪-૫॥

દો૦ – તેહિં અવસર મુનિ નારદ આએ કરતલ બીન।
ગાવન લગે રામ કલ કીરતિ સદા નબીન॥ ૫૦॥

તે જ અવસરે નારદમુનિ હાથમાં વીણા લઈને આવ્યા. તેઓ શ્રીરામજીની સુંદર અને નિત્ય નવીન રહેનારી કીર્તિ ગાવા લાગ્યા. ॥ ૫૦॥

ચૌ૦ – મામવલોકય પંકજ લોચન। કૃપા બિલોકનિ સોચ બિમોચન॥
નીલ તામરસ સ્યામ કામ અરિ। હૃદય કંજ મકરંદ મધુપ હરિ॥ ૧॥

હે કમળનયન! હે શોકથી છોડાવનાર પ્રભુ શ્રીરામજી! મારા પર પણ કૃપાદૃષ્ટિ કરો. હે હરિ! આપ નીલકમળ સમાન શ્યામવર્ણ અને કામદેવના શત્રુ મહાદેવજીના હૃદયકમળના મકરંદ(પ્રેમ-રસ)નું પાન કરનારા ભ્રમર છો. ॥ ૧॥

જાતુધાન બરૂથ બલ ભંજન। મુનિ સજ્જન રંજન અઘ ગંજન॥
ભૂસુર સસિ નવ બૃંદ બલાહક। અસરન સરન દીન જન ગાહક॥ ૨॥

આપ રાક્ષસોની સેનાના બળને તોડનારા છો. મુનિઓ અને સંતજનોને આનંદ આપનારા અને પાપોનો નાશ કરનારા છો. બ્રાહ્મણરૂપી ખેતીને માટે આપ નવા મેઘસમૂહ છો અને શરણહીનોને શરણ આપનારા તથા દીનજનોને પોતાના આશ્રયમાં ગ્રહણ કરનારા છો. ॥ ૨॥

ભુજ બલ બિપુલ ભાર મહિ ખંડિત। ખર દૂષન બિરાધ બધ પંડિત॥
રાવનારિ સુખરૂપ ભૂપબર। જય દસરથ કુલ કુમુદ સુધાકર॥ ૩॥

પોતાના બાહુબળથી પૃથ્વીના ઘણા ભારે બોજાને નષ્ટ કરનારા, ખર-દૂષણ અને વિરાધનો વધ કરવામાં કુશળ, રાવણના શત્રુ, આનંદસ્વરૂપ, રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ અને દશરથના કુળરૂપી કુમુદિનીના ચન્દ્રમા શ્રીરામજી! આપનો જય હો. ॥ ૩॥

સુજસ પુરાન બિદિત નિગમાગમ। ગાવત સુર મુનિ સંત સમાગમ॥
કારુનીક બ્યલીક મદ ખંડન। સબ બિધિ કુસલ કોસલા મંડન॥૪॥
કલિ મલ મથન નામ મમતાહન। તુલસિદાસ પ્રભુ પાહિ પ્રનત જન॥૫॥

આપનો સુંદર યશ પુરાણો, વેદોમાં અને તંત્રાદિ શાસ્ત્રોમાં પ્રકટ છે. દેવો, મુનિ અને સંતોનો સમુદાય એને ગાય છે. આપ કરુણા કરનારા કષ્ટોને હરનારા, અને મદનો નાશ કરનારા, સર્વે પ્રકારે કુશળ શ્રીઅયોધ્યાજીના ભૂષણ જ છો. આપનું નામ કળિયુગનાં પાપોને મથી નાખનારું અને મમતાને મારી નાખનારું છે. હે તુલસીદાસના પ્રભુ! શરણાગતની રક્ષા કરો. ॥૪-૫॥

દો૦ – પ્રેમ સહિત મુનિ નારદ બરનિ રામ ગુન ગ્રામ।
સોભાસિંધુ હૃદયઁ ધરિ ગએ જહાઁ બિધિ ધામ॥૫૧॥

શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણસમૂહોનું પ્રેમપૂર્વક વર્ણન કરીને મુનિ નારદજી શોભાના સમુદ્ર પ્રભુને હૃદયમાં ધરીને જ્યાં બ્રહ્મલોક છે ત્યાં ચાલ્યા ગયા. ॥૫૧॥

ચૌ૦ – ગિરિજા સુનહુ બિસદ યહ કથા। મૈં સબ કહી મોરિ મતિ જથા॥
રામ ચરિત સત કોટિ અપારા। શ્રુતિ સારદા ન બરનૈ પારા॥૧॥

[શિવજી કહે છે -] હે ગિરિજે! સાંભળો, મેં આ ઉજ્જવળ કથા, જેવી મારી બુદ્ધિ હતી, તેવી આખી કહી દીધી. શ્રીરામજીનાં ચરિત્ર સો કરોડ [અથવા] અપાર છે. શ્રુતિ અને શારદા પણ તેમનું વર્ણન કરી શકતાં નથી.

રામ અનંત અનંત ગુનાની। જન્મ કર્મ અનંત નામાની॥
જલ સીકર મહિ રજ ગનિ જાહીં। રઘુપતિ ચરિત ન બરનિ સિરાહીં॥૨॥

ભગવાન શ્રીરામ અનંત છે; તેમના ગુણ અનંત છે; જન્મ, કર્મ અને નામ પણ અનંત છે. જળનાં ટીપાં અને પૃથ્વીના રજકણ ભલે ગણી શકાતાં હોય, પણ શ્રીરઘુનાથજીનાં ચરિત્ર વર્ણન કરવાથીય ચૂકતે નથી થતાં. ॥૨॥

બિમલ કથા હરિ પદ દાયની। ભગતિ હોઇ સુનિ અનપાયની॥
ઉમા કહિઉઁ સબ કથા સુહાઈ। જો ભુસુંડિ ખગપતિહિ સુનાઈ॥૩॥

આ પવિત્ર કથા ભગવાનના પરમપદને આપનારી છે. એને સાંભળવાથી અવિચળ ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. હે ઉમા! મેં એ જ સમસ્ત સુંદર કથા કહી જે કાકભુશુંડિજીએ ગરુડજીને સંભળાવી હતી. ॥૩॥

કછુક રામ ગુન કહેઉઁ બખાની। અબ કા કહૌં સો કહહુ ભવાની॥
સુનિ સુભ કથા ઉમા હરષાની। બોલી અતિ બિનીત મૃદુ બાની॥૪॥
ધન્ય ધન્ય મૈં ધન્ય પુરારી। સુનેઉઁ રામ ગુન ભવ ભય હારી॥૫॥

મેં શ્રીરામજીના કંઈક થોડાક જ ગુણ વખાણીને કહ્યા છે. હે ભવાની! તો કહો, હવે બીજું શું કહું? શ્રીરામજીની મંગળકારી કથા સાંભળીને પાર્વતીજી હરખાયાં અને અત્યંત વિનમ્ર તથા કોમળ વાણી બોલ્યાં, હે ત્રિપુરારી! હું ધન્ય છું, ધન્ય-ધન્ય છું, જે મેં જન્મ-મૃત્યુના ભયને હરનારા શ્રીરામજીના ગુણ સાંભળ્યા. ॥૪-૫॥

દો૦ – તુમ્હરી કૃપાઁ કૃપાયતન અબ કૃતકૃત્ય ન મોહ ।
જાનેઉઁ રામ પ્રતાપ પ્રભુ ચિદાનંદ સંદોહ ॥ ૫૨ (ક) ॥

હે કૃપાધામ! હવે આપની કૃપાથી હું કૃતકૃત્ય થઈ ગઈ. હવે મને મોહ રહ્યો નથી. હે પ્રભુ! હું સચ્ચિદાનંદઘન પ્રભુ શ્રીરામજીના પ્રતાપને જાણી ગઈ. ॥ ૫૨ (ક)॥

નાથ તવાનન સસિ સ્રવત કથા સુધા રઘુબીર ।
શ્રવન પુટન્હિ મન પાન કરિ નહિં અઘાત મતિધીર ॥ ૫૨ (ખ) ॥

હે નાથ! આપનો મુખરૂપી ચન્દ્રમા શ્રીરઘુવીરની કથારૂપી અમૃત વરસાવે છે. હે મતિધીર! મારું મન કર્ણપટોથી તેને પીને તૃપ્ત થતું નથી. ॥ ૫૨ (ખ)॥

ચૌ૦ – રામ ચરિત જે સુનત અઘાહીં । રસ બિસેષ જાના તિન્હ નાહીં ॥
જીવનમુક્ત મહામુનિ જેઊ । હરિ ગુન સુનહિં નિરંતર તેઊ ॥ ૧॥

શ્રીરામજીનાં ચરિત્ર સાંભળતાં સાંભળતાં જે તૃપ્ત થઈ જાય છે (ધરાઈ જાય છે), તેમણે તો તેનો વિશેષ રસ જાણ્યો જ નથી. જે જીવન્મુક્ત મહામુનિ છે, તે પણ ભગવાનના ગુણ નિરંતર સાંભળતા જ રહે છે. ॥ ૧॥

ભવ સાગર ચહ પાર જો પાવા । રામ કથા તા કહઁ દૃઢ઼ નાવા ॥
બિષઈન્હ કહઁ પુનિ હરિ ગુન ગ્રામા । શ્રવન સુખદ અરુ મન અભિરામા ॥ ૨॥

જે સંસારરૂપી સાગરને પાર પામવા ઇચ્છે છે, એને માટે તો શ્રીરામજીની કથા દૃઢ નૌકા સમાન છે. શ્રીહરિના ગુણસમૂહ તો વિષયી લોકો માટે પણ કાનોને સુખ આપનાર અને મનને આનંદ આપનાર છે. ॥ ૨॥

શ્રવનવંત અસ કો જગ માહીં । જાહિ ન રઘુપતિ ચરિત સોહાહીં ॥
તે જડ઼ જીવ નિજાત્મક ઘાતી । જિન્હહિ ન રઘુપતિ કથા સોહાતી ॥ ૩॥

જગતમાં કાનવાળો એવો કોણ છે જેને શ્રીરઘુનાથજીનાં ચરિત્ર ન ગમતાં હોય! જેમને શ્રીરઘુનાથજીની કથા નથી ગમતી, તે મૂર્ખ જીવ તો પોતાના આત્માની હત્યા કરનારા છે. ॥ ૩॥

હરિચરિત્ર માનસ તુમ્હ ગાવા । સુનિ મૈં નાથ અમિતિ સુખ પાવા ॥
તુમ્હ જો કહી યહ કથા સુહાઈ । કાગભસુંડિ ગરુડ઼ પ્રતિ ગાઈ ॥ ૪॥

હે નાથ! આપે શ્રીરામચરિત્રમાનસનું ગાન કર્યું, તે સાંભળીને હું અપાર સુખ પામી. આપે જે કહ્યું કે આ સુંદર કથા કાકભુશુંડિજીએ ગરુડજીને કહી હતી – ॥ ૪॥

દો૦ – બિરતિ ગ્યાન બિગ્યાન દૃઢ઼ રામ ચરન અતિ નેહ ।
બાયસ તન રઘુપતિ ભગતિ મોહિ પરમ સંદેહ ॥ ૫૩॥

તો કાગડાનું શરીર પામીનેય કાકભુશુંડિ વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, અને વિજ્ઞાનમાં દૃઢ છે, તેમનો શ્રીરામજીના ચરણોમાં અત્યંત પ્રેમ છે અને તેમને શ્રીરઘુનાથજીની ભક્તિ પણ પ્રાપ્ત છે, આ વાતનો મને પરમ સંશય થઈ રહ્યો છે. ॥ ૫૩॥

ચૌ૦ – નર સહસ્ર મહઁ સુનહુ પુરારી। કોઉ એક હોઇ ધર્મ બ્રતધારી ॥
ધર્મસીલ કોટિક મહઁ કોઈ। બિષય બિમુખ બિરાગ રત હોઈ ॥ ૧॥

હે ત્રિપુરારિ! સાંભળો, હજારો મનુષ્યોમાં કોઈ એક ધર્મના વ્રતને ધારણ કરનારો હોય છે અને કરોડો ધર્માત્માઓમાં કોઈ એક વિષયથી વિમુખ (વિષયનો ત્યાગી) અને વૈરાગ્યપરાયણ હોય છે. ॥ ૧॥

કોટિ બિરક્ત મધ્ય શ્રુતિ કહઈ। સમ્યક ગ્યાન સકૃત કોઉ લહઈ ॥
ગ્યાનવંત કોટિક મહઁ કોઊ। જીવનમુક્ત સકૃત જગ સોઊ ॥ ૨॥

શ્રુતિ કહે છે કે કરોડો વિરક્તોમાં કોઈ એક જ સમ્યક (યથાર્થ) જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે. અને કરોડો જ્ઞાનીઓમાંથી કોઈ એક જ જીવન્મુક્ત થાય છે. જગતમાં કોઈક વિરલો જ આવો (જીવન્મુક્ત) હશે. ॥ ૨॥

તિન્હ સહસ્ર મહુઁ સબ સુખ ખાની। દુર્લભ બ્રહ્મ લીન બિગ્યાની ॥
ધર્મસીલ બિરક્ત અરુ ગ્યાની। જીવનમુક્ત બ્રહ્મપર પ્રાની ॥ ૩॥

હજારો જીવન્મુક્તોમાંય સર્વે સુખોની ખાણ, બ્રહ્મમાં લીન વિજ્ઞાનવાન્ પુરુષ અત્યંત દુર્લભ છે. ધર્માત્મા, વૈરાગ્યવાન્ જ્ઞાની, જીવન્મુક્ત અને બ્રહ્મલીન - ॥ ૩॥

સબ તે સો દુર્લભ સુરરાયા। રામ ભગતિ રત ગત મદ માયા ॥
સો હરિભગતિ કાગ કિમિ પાઈ। બિસ્વનાથ મોહિ કહહુ બુઝાઈ ॥ ૪॥

તે સર્વમાંય હે દેવાધિદેવ મહાદેવજી! તે પ્રાણી અત્યંત દુર્લભ છે જે મદ અને માયાથી રહિત થઈને શ્રીરામજીની ભક્તિમાં તલ્લીન હોય. હે વિશ્વનાથ! આવી દુર્લભ હરિભક્તિને કાગ કેવી રીતે પામી ગયો, તે મને સમજાવીને કહો. ॥ ૪॥

દો૦ – રામ પરાયન ગ્યાન રત ગુનાગાર મતિ ધીર।
નાથ કહહુ કેહિ કારન પાયઉ કાક સરીર ॥ ૫૪॥

હે નાથ! કહો, [આવા] શ્રીરામપરાયણ, જ્ઞાનનિરત, ગુણધામ અને ધીરબુદ્ધિ ભુશુંડિજીએ કાગનું શરીર કયા કારણે પ્રાપ્ત કર્યું. ॥ ૫૪॥

ચૌ૦ – યહ પ્રભુ ચરિત પવિત્ર સુહાવા। કહહુ કૃપાલ કાગ કહઁ પાવા ॥
તુમ્હ કેહિ ભાઁતિ સુના મદનારી। કહહુ મોહિ અતિ કૌતુક ભારી ॥ ૧॥

હે કૃપાળુ! બતાવો, તે કાગે પ્રભુનું આ પવિત્ર અને સુંદર ચરિત્ર ક્યાંથી પામ્યું? અને હે કામદેવના શત્રુ! એ પણ બતાવો, આપે એને કઈ રીતે સાંભળ્યું? મને ઘણું ભારે કુતૂહલ થઈ રહ્યું છે. ॥ ૧॥

ગરુડ઼ મહાગ્યાની ગુન રાસી। હરિ સેવક અતિ નિકટ નિવાસી ॥
તેહિં કેહિ હેતુ કાગ સન જાઈ। સુની કથા મુનિ નિકર બિહાઈ ॥ ૨॥

ગરુડજી તો મહાન જ્ઞાની, સદ્ગુણોના ભંડાર, શ્રીહરિના સેવક અને એમના અત્યંત નિકટ રહેનારા (તેમના વાહન જ) છે. તેમણે મુનિઓના સમૂહને ત્યજીને કાગની પાસે જઈને હરિકથા કયા કારણે સાંભળી? ॥ ૨॥

કહહુ કવન બિધિ ભા સંબાદા। દોઉ હરિભગત કાગ ઉરગાદા॥
ગૌરિ ગિરા સુનિ સરલ સુહાઈ। બોલે સિવ સાદર સુખ પાઈ॥૩॥

અને કહો, કાકભુશુંડિ અને ગરુડ – આ બંને હરિભક્તોની વાતચીત કઈ રીતે થઈ? પાર્વતીજીની સરળ, સુંદર વાણી સાંભળીને શિવજી સુખ પામીને આદર સાથે બોલ્યા – ॥૩॥

ધન્ય સતી પાવન મતિ તોરી। રઘુપતિ ચરન પ્રીતિ નહિં થોરી॥
સુનહુ પરમ પુનીત ઈતિહાસા। જો સુનિ સકલ લોક ભ્રમ નાસા॥૪॥
ઉપજઈ રામ ચરન બિસ્વાસા। ભવ નિધિ તર નર બિનહિં પ્રયાસા॥૫॥

હે સતી! તમે ધન્ય છો; તમારી બુદ્ધિ અત્યંત પવિત્ર છે. શ્રીરઘુનાથજીના ચરણોમાં તમારો પ્રેમ ઓછો નથી (અત્યાધિક પ્રેમ છે). હવે તે પરમ પવિત્ર ઈતિહાસ સાંભળો, જેને સાંભળવાથી સમસ્ત લોકના ભ્રમનો નાશ થઈ જાય છે. તથા શ્રીરામજીના ચરણોમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે અને મનુષ્ય પરિશ્રમ વિના સંસારરૂપી સમુદ્રને તરી જાય છે. ॥૪-૫॥

દો૦ – ઐસિઅ પ્રસ્ન બિહંગપતિ કીન્હિ કાગ સન જાઈ।
સો સબ સાદર કહિહઉઁ સુનહુ ઉમા મન લાઈ॥૫૫॥

પક્ષીરાજ ગરુડજીએ પણ કાકભુશુંડિજી પાસે જઈને આવા જ પ્રશ્ન કર્યા હતા. હે ઉમા! હું તે સર્વે આદરસહિત કહીશ, તમે મન લગાવીને સાંભળો. ॥૫૫॥

ચૌ૦ – મૈં જિમિ કથા સુની ભવ મોચનિ। સો પ્રસંગ સુનુ સુમુખિ સુલોચનિ॥
પ્રથમ દચ્છ ગૃહ તવ અવતારા। સતી નામ તબ રહા તુમ્હારા॥૧॥

મેં જે રીતે ભવ(જન્મ-મૃત્યુ)માંથી છોડાવનારી તે કથા સાંભળી, હે સુમુખી! હે સુલોચની! તે પ્રસંગ સાંભળો. પહેલાં તમારો અવતાર દક્ષને ઘેર થયો હતો, ત્યારે તમારું નામ સતી હતું. ॥૧॥

દચ્છ જગ્ય તવ ભા અપમાના। તુમ્હ અતિ ક્રોધ તજે તબ પ્રાના॥
મમ અનુચરન્હ કીન્હ મખ ભંગા। જાનહુ તુમ્હ સો સકલ પ્રસંગા॥૨॥

દક્ષના યજ્ઞમાં તમારું અપમાન થયું. ત્યારે તમે અત્યંત ક્રોધ કરીને પ્રાણ ત્યાગી દીધા હતા; અને પછી મારા સેવકોએ યજ્ઞનો વિધ્વંસ કરી નાખ્યો હતો. તે આખોય પ્રસંગ તમે જાણો જ છો. ॥૨॥

તબ અતિ સોચ ભયઉ મન મોરેં। દુખી ભયઉઁ બિયોગ પ્રિય તોરેં॥
સુંદર બન ગિરિ સરિત તડ઼ાગા। કૌતુક દેખત ફિરઉઁ બેરાગા॥૩॥

ત્યારે મારા મનમાં ઘણો શોક થયો અને હે પ્રિયે! હું તમારા વિયોગમાં દુઃખી થઈ ગયો. હું વિરક્તભાવે સુંદર વન, પર્વત, નદી અને સરોવરોનું કૌતુક (દૃશ્ય) જોતાં ફરતો હતો. ॥૩॥

ગિરિ સુમેર ઉત્તર દિસિ દૂરી। નીલ સૈલ એક સુંદર ભૂરી॥
તાસુ કનકમય સિખર સુહાએ। ચારિ ચારુ મોરે મન ભાએ॥૪॥

સુમેરુ પર્વતની ઉત્તર દિશામાં, ઘણે દૂર એક ઘણો જ સુંદર નીલ પર્વત છે. તેનાં ચાર સુંદર સ્વર્ણમય શિખર છે, તેઓ મારા મનને ઘણા જ ગમ્યાં. ॥૪॥

તિન્હ પર એક એક બિટપ બિસાલા। બટ પીપર પાકરી રસાલા॥
સૈલોપરિ સર સુંદર સોહા। મનિ સોપાન દેખિ મન મોહા॥૫॥

તે શિખરો ઉપર એક-એક વડ, પીપળો, પ્લક્ષ(પાકર), અને આંબાનું એક-એક વિશાળ વૃક્ષ છે. પર્વતની ઉપર એક સુંદર તળાવ શોભિત છે; જેના મણિઓનાં પગથિયાં જોઈને મન મોહિત થઈ જાય છે. ॥૫॥

દો૦ – સીતલ અમલ મધુર જલ જલજ બિપુલ બહુરંગ ।
કૂજત કલ રવ હંસ ગન ગુંજત મંજુલ ભૃંગ ॥૫૬॥

તેનું જળ શીતળ, નિર્મળ અને મીઠું છે; તેમાં રંગબેરંગી ઘણાં જ કમળ ખીલેલાં છે, હંસસમૂહ મધુર સ્વરમાં બોલી રહ્યો છે અને ભમરા સુંદર ગુંજન કરી રહ્યા છે. ॥૫૬॥

ચૌ૦ – તેહિં ગિરિ રુચિર બસઈ ખગ સોઈ । તાસુ નાસ કલ્પાંત ન હોઈ ॥
માયા કૃત ગુન દોષ અનેકા । મોહ મનોજ આદિ અબિબેકા ॥૧॥

તે સુંદર પર્વત ઉપર એ જ પક્ષી (કાકભુશુંડિ) વસે છે. તેનો નાશ કલ્પના અંતેય નથી થતો. માયારચિત અનેક ગુણ-દોષ, મોહ, કામ આદિ અવિવેક, ॥૧॥

રહે બ્યાપિ સમસ્ત જગ માહીં । તેહિ ગિરિ નિકટ કબહુઁ નહિં જાહીં ॥
તહઁ બસિ હરિહિ ભજઇ જિમિ કાગા । સો સુનુ ઉમા સહિત અનુરાગા ॥૨॥

જે આખા જગતમાં છવાઈ રહ્યા છે, તે પર્વતની પાસેય ક્યારેય ફરકતાં નથી. ત્યાં વસીને જે પ્રમાણે તે કાગ હરિને ભજે છે, હે ઉમા! પ્રેમસહિત તે સાંભળો. ॥૨॥

પીપર તરુ તર ધ્યાન સો ધરઈ । જાપ જગ્ય પાકરિ તર કરઈ ॥
આઁબ છાઁહ કર માનસ પૂજા । તજિ હરિ ભજનુ કાજુ નહિં દૂજા ॥૩॥

તે પીપળાના વૃક્ષ નીચે ધ્યાન ધરે છે. પાકરના નીચે જપયજ્ઞ કરે છે. આંબાના છાંયડામાં માનસિક પૂજા કરે છે. શ્રીહરિના ભજન સિવાય તેને બીજું કોઈ કાર્ય નથી. ॥૩॥

બર તર કહ હરિ કથા પ્રસંગા । આવહિં સુનહિં અનેક બિહંગા ॥
રામ ચરિત બિચિત્ર બિધિ નાના । પ્રેમ સહિત કર સાદર ગાના ॥૪॥

વડના નીચે તે શ્રીહરિની કથાઓના પ્રસંગ કહે છે. ત્યાં અનેક પક્ષી આવે છે અને કથા સાંભળે છે. તે વિચિત્ર રામચરિત્રનું અનેક પ્રકારે પ્રેમસહિત અને આદરપૂર્વક ગાન કરે છે. ॥૪॥

સુનહિં સકલ મતિ બિમલ મરાલા । બસહિં નિરંતર જે તેહિં તાલા ॥
જબ મૈં જાઈ સો કૌતુક દેખા । ઉર ઉપજા આનંદ બિસેષા ॥૫॥

સર્વે નિર્મળ બુદ્ધિવાળા હંસ, જે સદાય તે સરોવર પર વસે છે, તેને સાંભળે છે. જ્યારે મેં ત્યાં જઈને આ કૌતુક (દૃશ્ય) જોયું, ત્યારે મારા હૃદયમાં વિશેષ આનંદ ઉત્પન્ન થયો. ॥૫॥

દો૦ – તબ કછુ કાલ મરાલ તનુ ધરિ તહઁ કીન્હ નિવાસ ।
સાદર સુનિ રઘુપતિ ગુન પુનિ આયઉઁ કૈલાસ ॥૫૭॥

ત્યારે મેં હંસનું શરીર ધારણ કરીને કેટલાક સમય સુધી ત્યાં નિવાસ કર્યો અને શ્રીરઘુનાથજીના ગુણોને આદરસહિત સાંભળીને પછી કૈલાસ પાછો ફર્યો. ॥૫૭॥

ચૌ૦ – ગિરિજા કહેઉઁ સો સબ ઇતિહાસા । મૈં જેહિ સમય ગયઉઁ ખગ પાસા ॥
અબ સો કથા સુનહુ જેહિ હેતૂ । ગયઉ કાગ પહિં ખગ કુલ કેતૂ ॥૧॥

હે ગિરિજે! મેં તે સર્વ ઇતિહાસ કહ્યો કે જે સમયે હું કાકભુશુંડિની પાસે ગયો હતો. હવે, તે કથા સાંભળો જે કારણે પક્ષીકુળના ધ્વજ ગરુડજી તે કાગની પાસે ગયા હતા. ॥ ૧॥

જબ રઘુનાથ કીન્હિ રન ક્રીડ़ા। સમુઝત ચરિત હોતિ મોહિ બ્રીડ़ા॥
ઇંદ્રજીત કર આપુ બઁધાયો। તબ નારદ મુનિ ગરુડ़ પઠાયો॥ ૨॥

જ્યારે શ્રીરઘુનાથજીએ એવી રણલીલા કરી કે જે લીલાનું સ્મરણ કરવાથી મને લજ્જા થાય છે, મેઘનાદના હાથે પોતાને બંધાવી લીધા ત્યારે નારદમુનિએ ગરુડને મોકલ્યા. ॥ ૨॥

બંધન કાટિ ગયો ઉરગાદા। ઉપજા હૃદયઁ પ્રચંડ બિષાદા॥
પ્રભુ બંધન સમુઝત બહુ ભાઁતી। કરત બિચાર ઉરગ આરાતી॥ ૩॥

સર્પોના ભક્ષક ગરુડજી બંધન કાપીને ગયા, ત્યારે એમના હૃદયમાં ઘણો ભારે વિષાદ ઉત્પન્ન થયો. પ્રભુના બંધનને સ્મરણ કરીને સર્પોના શત્રુ ગરુડજી ઘણી રીતે વિચાર કરવા લાગ્યા – ॥ ૩॥

બ્યાપક બ્રહ્મ બિરજ બાગીસા। માયા મોહ પાર પરમીસા॥
સો અવતાર સુનેઉઁ જગ માહીં। દેખેઉઁ સો પ્રભાવ કછુ નાહીં॥ ૪॥

જે વ્યાપક, વિકારરહિત, વાણીના પતિ અને માયા-મોહથી પર બ્રહ્મ પરમેશ્વર છે, મેં સાંભળ્યું હતું કે જગતમાં તેમનો જ અવતાર છે. પણ મેં તેનો (અવતારનો) પ્રભાવ કંઈ પણ ન જાણ્યો. ॥ ૪॥

દો૦ – ભવ બંધન તે છૂટહિં નર જપિ જા કર નામ।
ખર્બ નિસાચર બાઁધેઉ નાગપાસ સોઇ રામ॥ ૫૮॥

જેમનું નામ જપીને મનુષ્ય સંસારના બંધનથી છૂટી જાય છે તે જ રામને એક તુચ્છ રાક્ષસે નાગપાશથી બાંધી દીધા! ॥ ૫૮॥

ચૌ૦ – નાના ભાઁતિ મનહિ સમુઝાવા। પ્રગટ ન ગ્યાન હૃદયઁ ભ્રમ છાવા॥
ખેદ ખિન્ન મન તર્ક બઢ़ાઈ। ભયઉ મોહબસ તુમ્હરિહિં નાઈ॥ ૧॥

ગરુડજીએ અનેક પ્રકારે પોતાના મનને સમજાવ્યું. પણ તેમને જ્ઞાન ન થયું, હૃદયમાં ભ્રમ વધુ ને વધુ છવાઈ ગયો. [સંદેહજનિત] દુઃખથી દુઃખી થઈને, મનમાં કુતર્ક વધારીને તે તમારા જેમ જ મોહવશ થઈ ગયા. ॥ ૧॥

બ્યાકુલ ગયઉ દેવરિષિ પાહીં। કહેસિ જો સંસય નિજ મન માહીં॥
સુનિ નારદહિ લાગિ અતિ દાયા। સુનુ ખગ પ્રબલ રામ કૈ માયા॥ ૨॥

વ્યાકુળ થઈને તે દેવર્ષિ નારદજીની પાસે ગયા અને મનમાં જે સંશય હતો, તે તેમને કહ્યો. તે સાંભળીને નારદજીને અત્યંત દયા આવી. [તેમણે કહ્યું –] હે ગરુડ! સાંભળો! શ્રીરામજીની માયા ઘણી જ બળવાન છે. ॥ ૨॥

જો ગ્યાનિન્હ કર ચિત અપહરઈ। બરિઆઈં બિમોહ મન કરઈ॥
જેહિં બહુ બાર નચાવા મોહી। સોઇ બ્યાપી બિહંગપતિ તોહી॥ ૩॥

જે જ્ઞાનીઓના ચિત્તને પણ સારી રીતે હરી લે છે અને તેમના મનમાં જબરજસ્તીથી ભારે મોહ ઉત્પન્ન કરી દે છે, તથા જેમણે મનેય ઘણી વાર નચાવ્યો છે; હે પક્ષીરાજ! તે માયા આપનેય વ્યાપી ગઈ છે. ॥ ૩॥

મહામોહ ઉપજા ઉર તોરें। મિટિહિ ન બેગિ કહેં ખગ મોરें॥
ચતુરાનન પહિં જાહુ ખગેસા। સોઈ કરેહુ જેહિ હોઈ નિદેસા॥૪॥

હે ગરુડ! આપના હૃદયમાં મોટો ભારે મોહ ઉત્પન્ન થઈ ગયો છે. એ મારા સમજાવવાથી તુરત જ નહીં મટે. માટે હે પક્ષીરાજ! આપ બ્રહ્માજીની પાસે જાઓ અને ત્યાં જે કાર્ય માટે આદેશ મળે તે જ કરજો. ॥૪॥

દો૦ – અસ કહિ ચલે દેવરિષિ કરત રામ ગુન ગાન।
હરિ માયા બલ બરનત પુનિ પુનિ પરમ સુજાન॥૫૯॥

આવું કહીને પરમ સુજ્ઞ દેવર્ષિ નારદજી શ્રીરામજીના ગુણગાન કરતાં કરતાં અને વારંવાર શ્રીહરિની માયાનું બળ વર્ણવતાં ચાલ્યા. ॥૫૯॥

ચૌ૦ – તબ ખગપતિ બિરંચિ પહિં ગયઊ। નિજ સંદેહ સુનાવત ભયઊ॥
સુનિ બિરંચિ રામહિ સિરુ નાવા। સમુઝિ પ્રતાપ પ્રેમ અતિ છાવા॥૧॥

ત્યારે પક્ષીરાજ ગરુડ બ્રહ્માજીની પાસે ગયા અને પોતાનો સંશય તેમને કહી સંભળાવ્યો. તેને સાંભળીને બ્રહ્માજીએ શ્રીરામચન્દ્રજીને શીશ નમાવ્યું અને એમના પ્રતાપને સમજીને તેમને અત્યંત પ્રેમ છવાઈ ગયો (ઊભરાયો). ॥૧॥

મન મહુઁ કરઇ બિચાર બિધાતા। માયા બસ કબિ કોબિદ ગ્યાતા॥
હરિ માયા કર અમિતિ પ્રભાવા। બિપુલ બાર જેહિં મોહિ નચાવા॥૨॥

બ્રહ્માજી મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે કવિ, કોવિદ અને જ્ઞાની સર્વે માયાને વશ છે. ભગવાનની માયાનો પ્રભાવ અસીમ છે, જેણે મનેય અનેક વાર નચાવ્યો છે. ॥૨॥

અગ જગમય જગ મમ ઉપરાજા। નહિં આચરજ મોહ ખગરાજા॥
તબ બોલે બિધિ ગિરા સુહાઈ। જાન મહેસ રામ પ્રભુતાઈ॥૩॥

આ આખુંય ચરાચર જગત તો મારું રચેલું છે. જ્યારે હું જ માયાવશ નાચવા લાગું છું, ત્યારે પક્ષીરાજ ગરુડને મોહ થવો એ કંઈ આશ્ચર્ય [ની વાત] નથી જ. તત્પશ્ચાત્ બ્રહ્માજી સુંદર વાણી બોલ્યા – શ્રીરામજીના મહિમાને મહાદેવજી જાણે છે. ॥૩॥

બૈનતેય સંકર પહિં જાહૂ। તાત અનત પૂછહુ જનિ કાહૂ॥
તહઁ હોઈહિ તવ સંસય હાની। ચલેઉ બિહંગ સુનત બિધિ બાની॥૪॥

હે ગરુડ! તમે શંકરજીની પાસે જાઓ. હે તાત! અન્ય ક્યાંય કોઈને ન પૂછતા. તમારા સંશયનો નાશ ત્યાં જ થશે. બ્રહ્માજીનાં વચન સાંભળતાં જ ગરુડ ચાલી નીકળ્યા. ॥૪॥

દો૦ – પરમાતુર બિહંગપતિ આયઉ તબ મો પાસ।
જાત રહેઉઁ કુબેર ગૃહ રહિહુ ઉમા કૈલાસ॥૬૦॥

ત્યારે ઘણી આતુરતાથી પક્ષીરાજ ગરુડ મારી પાસે આવ્યા. હે ઉમા! તે સમયે હું કુબેરના ઘેર જઈ રહ્યો હતો અને તમે કૈલાસ પર હતાં. ॥૬૦॥

તેહિં મમ પદ સાદર સિરુ નાવા। પુનિ આપન સંદેહ સુનાવા॥
સુનિ તા કરિ બિનતી મૃદુ બાની। પ્રેમ સહિત મૈં કહેઉઁ ભવાની॥૧॥

ગરુડે આદરપૂર્વક મારા ચરણોમાં શીશ નમાવ્યું અને પછી મને પોતાનો સંશય સંભળાવ્યો. હે ભવાની! તેમની વિનંતી અને કોમળ વાણી સાંભળીને મેં પ્રેમસહિત એમને કહ્યું – ॥ ૧॥

મિલેહુ ગરુડ઼ મારગ મહઁ મોહી। કવન ભાઁતિ સમુઝાવૌં તોહી॥
તબહિં હોઈ સબ સંસય ભંગા। જબ બહુ કાલ કરિઅ સતસંગા॥ ૨॥

હે ગરુડ! તમે મને માર્ગમાં મળ્યા છો. માર્ગમાં ચાલતાં ચાલતાં હું તમને કઈ રીતે સમજાવું? સર્વે સંશયોનો તો ત્યારે જ નાશ થાય જ્યારે દીર્ઘકાળ સુધી સત્સંગ કરવામાં આવે. ॥ ૨॥

સુનિઅ તહાઁ હરિકથા સુહાઈ। નાના ભાઁતિ મુનિન્હ જો ગાઈ॥
જેહિ મહુઁ આદિ મધ્ય અવસાના। પ્રભુ પ્રતિપાદ્ય રામ ભગવાના॥ ૩॥

અને ત્યાં (સત્સંગમાં) સુંદર હરિકથા સાંભળવામાં આવે, જેને મુનિઓએ અનેક પ્રકારે ગાઈ છે અને જેના આદિ, મધ્ય અને અંતમાં ભગવાન શ્રીરામચન્દ્રજી જ પ્રતિપાદ્ય પ્રભુ છે. ॥ ૩॥

નિત હરિ કથા હોત જહઁ ભાઈ। પઠવઉઁ તહાઁ સુનહુ તુમ્હ જાઈ॥
જાઇહિ સુનત સકલ સંદેહા। રામ ચરન હોઇહિ અતિ નેહા॥ ૪॥

હે ભાઈ! જ્યાં પ્રતિદિન હરિકથા થાય છે, હું તમને ત્યાં જ મોકલું છું, તમે જઈને તેને સાંભળો. તેને સાંભળતાં જ તમારો સર્વ સંશય દૂર થઈ જશે અને તમને શ્રીરામજીના ચરણોમાં અત્યંત પ્રેમ થશે. ॥ ૪॥

દો૰ – બિનુ સતસંગ ન હરિ કથા તેહિ બિનુ મોહ ન ભાગ।
મોહ ગએઁ બિનુ રામ પદ હોઈ ન દૃઢ઼ અનુરાગ॥ ૬૧॥

સત્સંગ વિના હરિની કથા સાંભળવા નથી મળતી, તેના વિના મોહ નથી ટળતો અને મોહ ટળ્યા વિના શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણોમાં દૃઢ પ્રેમ નથી થતો. ॥ ૬૧॥

ચૌ૰ – મિલહિં ન રઘુપતિ બિનુ અનુરાગા। કિએઁ જોગ તપ ગ્યાન બિરાગા॥
ઉત્તર દિસિ સુંદર ગિરિ નીલા। તહઁ રહ કાકભુસુંડિ સુસીલા॥ ૧॥

વિના પ્રેમે માત્ર યોગ, તપ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય આદિ કરવાથી શ્રીરઘુનાથજી મળતા નથી. [માટે, તમે સત્સંગને માટે ત્યાં જાઓ જ્યાં] ઉત્તર દિશામાં એક સુંદર નીલ પર્વત છે. ત્યાં પરમ સુશીલ કાકભુશુંડિજી રહે છે. ॥ ૧॥

રામ ભગતિ પથ પરમ પ્રબીના। ગ્યાની ગુન ગૃહ બહુ કાલીના॥
રામ કથા સો કહઇ નિરંતર। સાદર સુનહિં બિબિધ બિહંગબર॥ ૨॥

તે રામભક્તિના માર્ગમાં પરમ પ્રવીણ છે, જ્ઞાની છે, ગુણોના ધામ છે અને ઘણા સમયના છે. તેઓ નિરંતર શ્રીરામચન્દ્રજીની કથા કહેતા રહે છે, જેને જાતજાતનાં શ્રેષ્ઠ પક્ષી આદરસહિત સાંભળે છે. ॥ ૨॥

જાઇ સુનહુ તહઁ હરિ ગુન ભૂરી। હોઇહિ મોહ જનિત દુખ દૂરી॥
મૈં જબ તેહિ સબ કહા બુઝાઈ। ચલેઉ હરષિ મમ પદ સિરુ નાઈ॥ ૩॥

ત્યાં જઈને શ્રીહરિના ગુણસમૂહોને સાંભળો. તે સાંભળવાથી મોહથી ઉત્પન્ન થયેલ તમારું દુઃખ દૂર થઈ જશે. મેં તેને જ્યારે સર્વે સમજાવીને કહ્યું, ત્યારે તે મારા ચરણોમાં શીંશ નમાવીને હરખાઈને ચાલી નીકળ્યા. ॥ ૩॥

તાતે ઉમા ન મૈં સમુઝાવા। રઘુપતિ કૃપાઁ મરમુ મૈં પાવા॥
હોઇહિ કીન્હ કબહુઁ અભિમાના। સો ખોવૈ ચહ કૃપાનિધાના॥૪॥

હે ઉમા! મેં એને એટલા માટે ન સમજાવ્યો કે હું શ્રીરઘુનાથજીની કૃપાથી તેનો મર્મ પામી ગયો હતો. તેણે ક્યારેક અભિમાન કર્યું હશે કે જેને કૃપાનિધાન શ્રીરામજી નષ્ટ કરવા ઇચ્છે છે. ॥૪॥

કછુ તેહિ તે પુનિ મૈં નહિં રાખા। સમુઝઇ ખગ ખગહી કૈ ભાષા॥
પ્રભુ માયા બલવંત ભવાની। જાહિ ન મોહ કવન અસ ગ્યાની॥૫॥

વળી, કંઈક આ કારણે પણ મેં તેને પોતાની પાસે ન રાખ્યો કે પક્ષી પક્ષીની જ વાણી સમજે છે. હે ભવાની! પ્રભુની માયા [ઘણી જ] બળવાન છે, એવો કોણ જ્ઞાની છે, જેને તે મોહી ન લે? ॥૫॥

દો૦ – ગ્યાની ભગત સિરોમનિ ત્રિભુવનપતિ કર જાન।
તાહિ મોહ માયા નર પાવઁર કરહિં ગુમાન॥૬૨ (ક)॥

જે જ્ઞાનીઓમાં અને ભક્તોમાં શિરોમણિ છે અને ત્રિભુવનપતિ ભગવાનના વાહન છે, તે ગરુડને પણ માયાએ મોહી લીધા. તો પછી નીચ (તુચ્છ) મનુષ્ય મુર્ખતાવશ ઘમંડ કર્યા કરે છે. ॥૬૨ (ક)॥

માસપારાયણ, અઠ્ઠાવીસમો વિશ્રામ

સિવ બિરંચિ કહુઁ મોહઇ કો હૈ બપુરા આન।
અસ જિયઁ જાનિ ભજહિં મુનિ માયા પતિ ભગવાન॥૬૨ (ખ)॥

આ માયા જ્યારે શિવજી અને બ્રહ્માજીને પણ મોહી લે છે, ત્યારે બીજા બિચારા શું ચીજ છે? મનમાં આવું જાણીને જ મુનિજનો તે માયાના સ્વામી ભગવાનનું ભજન કરે છે. ॥૬૨ (ખ)॥

ચૌ૦ – ગયઉ ગરુડ઼ જહઁ બસઇ ભુસુંડા। મતિ અકુંઠ હરિ ભગતિ અખંડા॥
દેખિ સૈલ પ્રસન્ન મન ભયઊ। માયા મોહ સોચ સબ ગયઊ॥૧॥

ગરુડજી ત્યાં ગયા કે જ્યાં નિર્બાધ બુદ્ધિ અને પૂર્ણ ભક્તિસંપન્ન કાકભુશુંડિ વસતા હતા. તે પર્વતને જોઈને તેમનું મન પ્રસન્ન થઈ ગયું અને [એનાં દર્શનથી જ] સર્વ માયા, મોહ તથા શોક જતાં રહ્યાં. ॥૧॥

કરિ તડ઼ાગ મજ્જન જલપાના। બટ તર ગયઉ હૃદયઁ હરષાના॥
બૃદ્ધ બૃદ્ધ બિહંગ તહઁ આએ। સુનૈ રામ કે ચરિત સુહાએ॥૨॥

સરોવરમાં સ્નાન અને જળપાન કરીને તેઓ પ્રસન્નચિત્તે વટવૃક્ષની નીચે ગયા. ત્યાં શ્રીરામજીનાં સુંદર ચરિત્ર સાંભળવા માટે ઘરડાં-ઘરડાં પક્ષી આવેલાં હતાં. ॥૨॥

કથા અરંભ કરૈ સોઇ ચાહા। તેહી સમય ગયઉ ખગનાહા॥
આવત દેખિ સકલ ખગરાજા। હરષેઉ બાયસ સહિત સમાજા॥૩॥

ભુશુંડિજી કથા આરંભ કરવા જ ઇચ્છતા હતા કે તે જ સમયે પક્ષીરાજ ગરુડજી ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. પક્ષીઓના રાજા ગરુડજીને આવતા જોઈને કાકભુશુંડિજીસહિત આખોય પક્ષીસમાજ હરખાઈ ગયો. ॥૩॥

અતિ આદર ખગપતિ કર કીન્હા। સ્વાગત પૂછિ સુઆસન દીન્હા॥
કરિ પૂજા સમેત અનુરાગા। મધુર બચન તબ બોલેઉ કાગા॥૪॥

તેમણે પક્ષીરાજ ગરુડજીનો બહુ જ આદર-સત્કાર કર્યો અને સ્વાગત (કુશળ) પૂછીને બેસવા માટે સુંદર આસન આપ્યું. પછી પ્રેમસહિત પૂજા કરીને કાકભુશુંડિજી મધુર વચન બોલ્યા – ॥૪॥

દો૦ – નાથ કૃતારથ ભયઉઁ મૈં તવ દરસન ખગરાજ।
આયસુ દેહુ સો કરૌં અબ પ્રભુ આયહુ કેહિ કાજ॥૬૩ (ક)॥

હે નાથ! હે પક્ષીરાજ! આપનાં દર્શનથી હું કૃતાર્થ થઈ ગયો. આપ જે આજ્ઞા આપશો, હું હવે તે જ પ્રમાણે કરીશ. હે પ્રભો! આપ કયા કાર્ય માટે પધાર્યા છો? ॥૬૩ (ક)॥

સદા કૃતારથ રૂપ તુમ્હ કહ મૃદુ બચન ખગેસ।
જેહિ કૈ અસ્તુતિ સાદર નિજ મુખ કીન્હિ મહેસ॥૬૩ (ખ)॥

પક્ષીરાજ ગરુડજીએ કોમળ વચન કહ્યાં – આપ તો સદાય કૃતાર્થરૂપ છો, જેમની પ્રશંસા સ્વયં મહાદેવજીએ આદરપૂર્વક પોતાના શ્રીમુખેથી કરી છે. ॥૬૩ (ખ)॥

ચૌ૦ – સુનહુ તાત જેહિ કારન આયઉઁ। સો સબ ભયઉ દરસ તવ પાયઉઁ॥
દેખિ પરમ પાવન તવ આશ્રમ। ગયઉ મોહ સંસય નાના ભ્રમ॥૧॥

હે તાત! સાંભળો, હું જે કારણે આવ્યો હતો, તે સર્વે કાર્ય તો અહીં આવતાં જ પૂર્ણ થઈ ગયું. પછી આપનાં દર્શન પણ પ્રાપ્ત થઈ ગયાં. આપનો પરમ પવિત્ર આશ્રમ જોઈને જ મારો મોહ, સંદેહ અને અનેક પ્રકારના ભ્રમ સર્વે જતા રહ્યા. ॥૧॥

અબ શ્રીરામ કથા અતિ પાવનિ। સદા સુખદ દુખ પુંજ નસાવનિ॥
સાદર તાત સુનાવહુ મોહી। બાર બાર બિનવઉઁ પ્રભુ તોહી॥૨॥

હવે હે તાત! આપ મને શ્રીરામજીની અત્યંત પવિત્ર કરનારી, સદા સુખ આપનારી અને દુઃખસમૂહનો નાશ કરનારી કથા આદરસહિત સંભળાવો. હે પ્રભો! હું વારંવાર આપને આ જ વિનંતી કરું છું. ॥૨॥

સુનત ગરુડ઼ કૈ ગિરા બિનીતા। સરલ સુપ્રેમ સુખદ સુપુનીતા॥
ભયઉ તાસુ મન પરમ ઉછાહા। લાગ કહૈ રઘુપતિ ગુન ગાહા॥૩॥

ગરુડજીની વિનમ્ર, સરળ, સુંદર પ્રેમયુક્ત, સુખપ્રદ અને અત્યંત પવિત્ર વાણી સાંભળતાં જ ભુશુંડિજીના મનમાં પરમ ઉત્સાહ થયો અને તેઓ શ્રીરઘુનાથજીના ગુણોની કથા કહેવા લાગ્યા. ॥૩॥

પ્રથમહિં અતિ અનુરાગ ભવાની। રામચરિત સર કહેસિ બખાની॥
પુનિ નારદ કર મોહ અપારા। કહેસિ બહુરિ રાવન અવતારા॥૪॥
પ્રભુ અવતાર કથા પુનિ ગાઈ। તબ સિસુ ચરિત કહેસિ મન લાઈ॥૫॥

હે ભવાની! પહેલા તો તેમણે ઘણા જ પ્રેમથી રામચરિતમાનસ સરોવરનું રૂપક સમજાવીને કહ્યું. પછી નારદજીનો અપાર મોહ અને પછી રાવણનો અવતાર કહ્યો. પછી પ્રભુના અવતારની કથા વર્ણવી. તત્પશ્ચાત મન લગાવીને શ્રીરામજીની બાળલીલાઓ કહી. ॥૪-૫॥

દો૦ – બાલચરિત કહિ બિબિધ બિધિ મન મહઁ પરમ ઉછાહ ।
રિષિ આગવન કહેસિ પુનિ શ્રીરઘુબીર બિબાહ ॥ ૬૪॥

મનમાં પરમ ઉત્સાહ ભરીને અનેક પ્રકારની બાળલીલાઓ કહીને, પછી ઋષિ વિશ્વામિત્રજીનું અયોધ્યા આગમન અને શ્રીરઘુવીરજીના વિવાહનું વર્ણન કર્યું. ॥ ૬૪॥

ચૌ૦ – બહુરિ રામ અભિષેક પ્રસંગા । પુનિ નૃપ બચન રાજ રસ ભંગા ॥
પુરબાસિન્હ કર બિરહ બિષાદા । કહેસિ રામ લછિમન સંબાદા ॥ ૧॥

પછી શ્રીરામજીના રાજ્યાભિષેકનો પ્રસંગ; વળી, રાજા દશરથજીના વચનથી રાજરસ-(રાજ્યાભિષેકના આનંદ)માં ભંગ પડવો, પછી નગરનિવાસીઓનો વિરહ, વિષાદ અને શ્રીરામ-લક્ષ્મણનો સંવાદ કહ્યો. ॥ ૧॥

બિપિન ગવન કેવટ અનુરાગા । સુરસરિ ઉતરિ નિવાસ પ્રયાગા ॥
બાલમીક પ્રભુ મિલન બખાના । ચિત્રકૂટ જિમિ બસે ભગવાના ॥ ૨॥

શ્રીરામનું વનગમન, કેવટનો પ્રેમ, ગંગાજી પાર ઊતરીને પ્રયાગમાં નિવાસ, વાલ્મીકિજી અને પ્રભુ શ્રીરામજીનું મિલન અને જેવી રીતે ભગવાન ચિત્રકૂટમાં વસ્યા, તે સર્વે કહ્યું. ॥ ૨॥

સચિવાગવન નગર નૃપ મરના । ભરતાગવન પ્રેમ બહુ બરના ॥
કરિ નૃપ ક્રિયા સંગ પુરબાસી । ભરત ગએ જહઁ પ્રભુ સુખ રાસી ॥ ૩॥

પછી મંત્રી સુમંત્રજીનું નગરમાં પાછા ફરવું, રાજા દશરથજીનું મરણ, ભરતજીનું [મોસાળમાંથી] અયોધ્યા આગમન અને એમના પ્રેમનું ઘણું વર્ણન કર્યું. રાજાની અંત્યેષ્ટિ ક્રિયા કરીને નગર-નિવાસીઓને સાથે લઈને ભરતજી ત્યાં ગયા કે જ્યાં સુખના ભંડાર પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજી હતા. ॥ ૩॥

પુનિ રઘુપતિ બહુ બિધિ સમુઝાએ । લૈ પાદુકા અવધપુર આએ ॥
ભરત રહનિ સુરપતિ સુત કરની । પ્રભુ અરુ અત્રિ ભેંટ પુનિ બરની ॥ ૪॥

પછી શ્રીરઘુનાથજીએ એમને ઘણી રીતે સમજાવ્યા, જેથી તેઓ ખડાઉ (પાદુકા) લઈને અયોધ્યાપુરી પાછા ફર્યા, આ સઘળી કથા કહી. ભરતજીની નંદિગ્રામમાં રહેવાની રીત, ઇન્દ્રપુત્ર જયંતની નીચ હરકત અને પછી પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજી અને અત્રિજીના મેળાપનું વર્ણન કર્યું. ॥ ૪॥

દો૦ – કહિ બિરાધ બધ જેહિ બિધિ દેહ તજી સરભંગ ।
બરનિ સુતીછન પ્રીતિ પુનિ પ્રભુ અગસ્તિ સતસંગ ॥ ૬૫॥

જે રીતે વિરાધનો વધ થયો અને શરભંગજીએ શરીરનો ત્યાગ કર્યો, તે પ્રસંગ કહીને, પછી સુતીક્ષ્ણજીના પ્રેમનું વર્ણન કરીને પ્રભુ અને અગસ્ત્યજીનો સત્સંગ-વૃત્તાંત કહ્યો. ॥ ૬૫॥

ચૌ૦ – કહિ દંડક બન પાવનતાઈ । ગીધ મઈત્રી પુનિ તેહિં ગાઈ ॥
પુનિ પ્રભુ પંચબટીં કૃત બાસા । ભંજી સકલ મુનિન્હ કી ત્રાસા ॥ ૧॥

દંડકવનને પવિત્ર કરવું કહીને પછી ભુશુંડિજીએ ગૃધરાજની સાથે મિત્રતાનું વર્ણન કર્યું. પછી જે રીતે પ્રભુએ પંચવટીમાં નિવાસ કર્યો અને સર્વે મુનિઓના ભયનો નાશ કર્યો, ॥ ૧॥

પુનિ લછિમન ઉપદેસ અનૂપા । સૂપનખા જિમિ કીન્હિ કુરૂપા ॥
ખર દૂષન બધ બહુરિ બખાના । જિમિ સબ મરમુ દસાનન જાના ॥ ૨॥

અને પછી લક્ષ્મણજીને જે અનુપમ ઉપદેશ આપ્યો અને શૂર્પણખાને કુરૂપ કરી, તે સર્વે વર્ણન કર્યું. પછી ખર-દૂષણ વધ અને જે રીતે રાવણે સર્વ રહસ્ય જાણ્યું તે વખાણીને (વધારીને) કહ્યું; ॥ ૨॥

દસકંધર મારીચ બતકહી । જેહિ બિધિ ભઈ સો સબ તેહિં કહી ॥
પુનિ માયા સીતા કર હરના । શ્રીરઘુબીર બિરહ કછુ બરના ॥ ૩॥

તથા જે રીતે રાવણ અને મારીચની વાતચીત થઈ, તે સઘળી તેમણે કહી. પછી માયાસીતાનું હરણ અને શ્રીરઘુવીરના વિરહનું કંઈક વર્ણન કર્યું. ॥ ૩॥

પુનિ પ્રભુ ગીધ ક્રિયા જિમિ કીન્હી । બધિ કબંધ સબરિહિ ગતિ દીન્હી ॥
બહુરિ બિરહ બરનત રઘુબીરા । જેહિ બિધિ ગએ સરોબર તીરા ॥ ૪॥

પછી પ્રભુએ ગીધ જટાયુની જે રીતે ક્રિયા કરી, કબંધનો વધ કરીને શબરીને પરમગતિ આપી અને પછી જે રીતે વિરહ-વર્ણન કરતાં કરતાં શ્રીરઘુવીરજી પંપાસરના તીરે ગયા, તે સઘળું કહ્યું; ॥ ૪॥

દો૦ – પ્રભુ નારદ સંબાદ કહિ મારુતિ મિલન પ્રસંગ ।
પુનિ સુગ્રીવ મિતાઈ બાલિ પ્રાન કર ભંગ ॥ ૬૬ (ક) ॥

પ્રભુ અને નારદજીનો સંવાદ અને મારુતિના મેળાપનો પ્રસંગ કહીને પછી સુગ્રીવ સાથે મિત્રતા અને વાલિના પ્રાણનાશનું વર્ણન કર્યું. ॥ ૬૬ (ક)॥

કપિહિ તિલક કરિ પ્રભુ કૃત સૈલ પ્રબરષન બાસ ।
બરનન બર્ષા સરદ અરુ રામ રોષ કપિ ત્રાસ ॥ ૬૬ (ખ) ॥

સુગ્રીવને રાજતિલક કરીને પ્રભુએ પ્રવર્ષણ પર્વત ઉપર નિવાસ કર્યો, તે તથા વર્ષા અને શરદનું વર્ણન, શ્રીરામજીનો સુગ્રીવ પર રોષ અને સુગ્રીવનો ભય આદિ પ્રસંગ કહ્યા. ॥ ૬૬ (ખ)॥

ચૌ૦ – જેહિ બિધિ કપિપતિ કીસ પઠાએ । સીતા ખોજ સકલ દિસિ ધાએ ॥
બિબર પ્રબેસ કીન્હ જેહિ ભાઁતી । કપિન્હ બહોરિ મિલા સંપાતી ॥ ૧॥

જે રીતે વાનરરાજ સુગ્રીવે વાનરોને મોકલ્યા અને તેઓ સીતાજીની ભાળ કાઢવા જે રીતે સર્વે દિશાઓમાં ગયા, જે રીતે તેમણે ગુફામાં પ્રવેશ કર્યો અને પછી વાનરોને જે પ્રમાણે સમ્પાતી મળ્યો તે કથા કહી. ॥ ૧॥

સુનિ સબ કથા સમીરકુમારા । નાઘત ભયઉ પયોધિ અપારા ॥
લંકાઁ કપિ પ્રબેસ જિમિ કીન્હા । પુનિ સીતહિ ધીરજુ જિમિ દીન્હા ॥ ૨॥

સમ્પાતી દ્વારા સઘળી કથા સાંભળીને પવનપુત્ર હનુમાનજી જે રીતે અપાર સમુદ્રને ઓળંગી ગયા, પછી હનુમાનજીએ જેવી રીતે લંકામાં પ્રવેશ કર્યો અને પછી સીતાજીને જેવી રીતે ધીરજ બંધાવી, તે સર્વે કહ્યું. ॥ ૨॥

બન ઉજારિ રાવનહિ પ્રબોધી । પુર દહિ નાઘેઉ બહુરિ પયોધી ॥
આએ કપિ સબ જહઁ રઘુરાઈ । બૈદેહી કી કુસલ સુનાઈ ॥ ૩॥

અશોકવનને ઉજાડીને, રાવણને સમજાવીને, લંકાપુરીને બાળીને પછી જેવી રીતે તેમણે સમુદ્રને ઓળંગ્યો અને જે રીતે વાનર જ્યાં શ્રીરઘુનાથજી હતા ત્યાં આવ્યા તથા આવીને શ્રીજાનકીજીના કુશળ સંભળાવ્યા; ॥ ૩॥

સેન સમેતિ જથા રઘુબીરા । ઉતરે જાઇ બારિનિધિ તીરા ॥
મિલા બિભીષન જેહિ બિધિ આઈ । સાગર નિગ્રહ કથા સુનાઈ ॥ ૪॥

પછી જે રીતે સેનાસહિત શ્રીરઘુવીર જઈને સમુદ્રતટે ઊતર્યા અને જે પ્રમાણે વિભીષણજી આવીને તેમને મળ્યા, તે સઘળી અને સમુદ્રને બાંધવાની (સેતુનિર્માણની) કથા સંભળાવી. ॥ ૪॥

દો૦ – સેતુ બાઁધિ કપિ સેન જિમિ ઉતરી સાગર પાર ।
ગયઉ બસીઠી બીરબર જેહિ બિધિ બાલિકુમાર ॥ ૬૭ (ક) ॥

પુલ બાંધીને જે રીતે વાનરોની સેના સમુદ્રને પાર ઊતરી અને જે રીતે વીરશ્રેષ્ઠ વાલિપુત્ર અંગદ દૂત બનીને ગયા, તે સર્વે કહ્યું. ॥ ૬૭ (ક) ॥

નિસિચર કીસ લરાઈ બરનિસિ બિબિધ પ્રકાર ।
કુંભકરન ઘનનાદ કર બલ પૌરુષ સંઘાર ॥ ૬૭ (ખ) ॥

પછી રાક્ષસો અને વાનરોનાં યુદ્ધનું અનેક પ્રકારે વર્ણન કર્યું. પછી કુંભકર્ણ અને મેઘનાદનાં બળ, પુરુષાર્થ અને સંહારની કથા કહી. ॥ ૬૭ (ખ) ॥

ચૌ૦ – નિસિચર નિકર મરન બિધિ નાના । રઘુપતિ રાવન સમર બખાના ॥
રાવન બધ મંદોદરિ સોકા । રાજ બિભીષન દેવ અસોકા ॥ ૧॥

અનેક પ્રકારના રાક્ષસસમૂહોનાં મરણ તથા શ્રીરઘુનાથજી અને રાવણના અનેક પ્રકારનાં યુદ્ધોનું વર્ણન કર્યું. રાવણવધ, મંદોદરીનો શોક, વિભીષણનો રાજ્યાભિષેક અને દેવતાઓનું શોકરહિત થવાનું કહીને; ॥ ૧॥

સીતા રઘુપતિ મિલન બહોરી । સુરન્હ કીન્હિ અસ્તુતિ કર જોરી ॥
પુનિ પુષ્પક ચઢ઼િ કપિન્હ સમેતા । અવધ ચલે પ્રભુ કૃપા નિકેતા ॥ ૨॥

પછી સીતાજી અને શ્રીરઘુનાથજીનો મેળાપ કહ્યો. જે રીતે દેવોએ હાથ જોડીને સ્તુતિ કરી અને પછી જેવી રીતે વાનરોસહિત પુષ્પકવિમાન પર આરુઢ થઈને કૃપાધામ પ્રભુ અવધપુરીએ ચાલ્યા, તે કહ્યું. ॥ ૨॥

જેહિ બિધિ રામ નગર નિજ આએ । બાયસ બિસદ ચરિત સબ ગાએ ॥
કહેસિ બહોરિ રામ અભિષેકા । પુર બરનત નૃપનીતિ અનેકા ॥ ૩॥

જે રીતે શ્રીરામચન્દ્રજી પોતાના નગર(અયોધ્યા)માં આવ્યા, તે સર્વે ઉજ્જ્વળ ચરિત્ર કાકભુશુંડિજીએ વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવ્યાં. પછી તેમણે શ્રીરામજીનો રાજ્યાભિષેક કહ્યો. [શિવજી કહે છે –] અયોધ્યાપુરીનું અને અનેક પ્રકારની રાજનીતિનું વર્ણન કરતાં – ॥ ૩॥

કથા સમસ્ત ભુસુંડ બખાની । જો મૈં તુમ્હ સન કહી ભવાની ॥
સુનિ સબ રામ કથા ખગનાહા । કહત બચન મન પરમ ઉછાહા ॥ ૪॥

ભુશુંડિજીએ તે સર્વે કથા કહી, જે હે ભવાની! મેં તમને કહી. સઘળી રામકથા સાંભળીને પક્ષીરાજ ગરુડજી મનમાં બહુ જ ઉત્સાહિત (આનંદિત) થઈને વચન કહેવા લાગ્યા – ॥ ૪॥

સો૦ – ગયઉ મોર સંદેહ સુનેઉઁ સકલ રઘુપતિ ચરિત ।
ભયઉ રામ પદ નેહ તવ પ્રસાદ બાયસ તિલક ॥ ૬૮ (ક) ॥

શ્રીરઘુનાથજીનાં સર્વે ચરિત્રો મેં સાંભળ્યાં, જેથી મારો સંશય ટળી ગયો. હે કાગશિરોમણિ! આપના અનુગ્રહથી શ્રીરામજીના ચરણોમાં મને પ્રેમ થઈ ગયો. ॥ ૬૮ (ક) ॥

મોહિ ભયઉ અતિ મોહ પ્રભુ બંધન રન મહુઁ નિરખિ ।
ચિદાનંદ સંદોહ રામ બિકલ કારન કવન ॥ ૬૮ (ખ) ॥

યુદ્ધમાં પ્રભુનું નાગપાશથી બંધન જોઈને મને અત્યંત મોહ થઈ ગયો હતો કે શ્રીરામજી તો સચ્ચિદાનંદઘન છે; તે કયા કારણે વ્યાકુળ છે. ॥ ૬૮ (ખ) ॥

ચૌ૦ – દેખિ ચરિત અતિ નર અનુસારી । ભયઉ હૃદયઁ મમ સંસય ભારી ॥
સોઇ ભ્રમ અબ હિત કરિ મૈં માના । કીન્હ અનુગ્રહ કૃપાનિધાના ॥ ૧॥

બિલકુલ લૌકિક મનુષ્યો જેવું ચરિત્ર જોઈને મારા હૃદયમાં ભારે સંદેહ થઈ ગયો. હું હવે તે ભ્રમને પોતાના માટે હિત (માનીને) સમજું છું. કૃપાનિધાને મારા પર આ મોટો અનુગ્રહ કર્યો. ॥ ૧॥

જો અતિ આતપ બ્યાકુલ હોઈ । તરુ છાયા સુખ જાનઇ સોઈ ॥
જૌં નહિં હોત મોહ અતિ મોહી । મિલતેઉઁ તાત કવન બિધિ તોહી ॥ ૨॥

જે તડકાથી અત્યંત વ્યાકુળ થાય છે, તે જ વૃક્ષની છાયાનું સુખ જાણે છે. હે તાત! જો મને અત્યંત મોહ ન થાત તો હું આપને કઈ રીતે મળત? ॥ ૨॥

સુનતેઉઁ કિમિ હરિ કથા સુહાઈ । અતિ બિચિત્ર બહુ બિધિ તુમ્હ ગાઈ ॥
નિગમાગમ પુરાન મત એહા । કહહિં સિદ્ધ મુનિ નહિં સંદેહા ॥ ૩॥

અને કેવી રીતે અત્યંત વિચિત્ર આ સુંદર હરિકથા સાંભળત? જે આપે અનેક પ્રકારે ગાઈ છે. વેદ, શાસ્ત્ર અને પુરાણોનો આ જ મત છે; સિદ્ધ અને મુનિ પણ આ જ કહે છે, એમાં સંદેહ નથી કે – ॥ ૩॥

સંત બિસુદ્ધ મિલહિં પરિ તેહી । ચિતવહિં રામ કૃપા કરિ જેહી ॥
રામ કૃપાઁ તવ દરસન ભયઊ । તવ પ્રસાદ સબ સંસય ગયઊ ॥ ૪॥

શુદ્ધ (સાચા) સંત એને અવશ્ય મળે છે જ, જેને શ્રીરામજી કૃપા કરીને જુએ છે. શ્રીરામજીની કૃપાથી મને આપનાં દર્શન થયાં અને આપની કૃપાથી મારો સંદેહ ટળી ગયો. ॥ ૪॥

દો૦ – સુનિ બિહંગપતિ બાની સહિત બિનય અનુરાગ ।
પુલક ગાત લોચન સજલ મન હરષેઉ અતિ કાગ ॥ ૬૯ (ક) ॥

પક્ષીરાજ ગરુડજીની વિનમ્ર અને પ્રેમયુક્ત વાણી સાંભળીને કાકભુશુંડિજીનું શરીર પુલકિત થઈ ગયું, તેમનાં નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યું અને તેઓ મનમાં અત્યંત હર્ષિત થયા. ॥ ૬૯ (ક) ॥

શ્રોતા સુમતિ સુસીલ સુચિ કથા રસિક હરિ દાસ ।
પાઈ ઉમા અતિ ગોપ્યમપિ સજ્જન કરહિં પ્રકાસ ॥ ૬૯ (ખ) ॥

હે ઉમા! સુંદર બુદ્ધિવાળા, સુશીલ, પવિત્ર કથાના પ્રેમી અને હરિના સેવક શ્રોતાને પામીને સજ્જન અત્યંત ગોપનીય રહસ્યને પણ પ્રગટ કરી દે છે. ॥ ૬૯ (ખ) ॥

ચૌ૦ – બોલેઉ કાકભસુંડ બહોરી । નભગ નાથ પર પ્રીતિ ન થોરી ॥
સબ બિધિ નાથ પૂજ્ય તુમ્હ મેરે । કૃપાપાત્ર રઘુનાયક કેરે ॥ ૧॥

કાકભુશુંડિજીએ પછી કહ્યું – પક્ષીરાજ પર તેમનો પ્રેમ ઓછો ન હતો (અર્થાત્ બહુ જ હતો) – હે નાથ! આપ સર્વે પ્રકારે મારા પૂજ્ય છો અને શ્રીરઘુનાથજીના કૃપાપાત્ર છો. ॥ ૧॥

તુમ્હહિ ન સંસય મોહ ન માયા । મો પર નાથ કીન્હિ તુમ્હ દાયા ॥
પઠઈ મોહ મિસ ખગપતિ તોહી । રઘુપતિ દીન્હિ બડ઼ાઈ મોહી ॥ ૨॥

આપને ન સંશય છે અને ન મોહ કે માયાય છે. હે નાથ! આપે તો મારા પર દયા કરી છે. હે પક્ષીરાજ! મોહના બહાને શ્રીરઘુનાથજીએ આપને અહીં મોકલીને મને મોટાઈ આપી છે. ॥ ૨॥

તુમ્હ નિજ મોહ કહી ખગ સાઈં । સો નહિં કછુ આચરજ ગોસાઈં ॥
નારદ ભવ બિરંચિ સનકાદી । જે મુનિનાયક આતમબાદી ॥ ૩॥

હે પક્ષીઓના સ્વામી! આપે આપનો મોહ કહ્યો, તેમાં હે ગોસાઈં! આ કંઈ આશ્ચર્ય નથી. નારદજી, શિવજી, બ્રહ્માજી અને સનકાદિ જે આત્મતત્ત્વના મર્મજ્ઞ અને એનો ઉપદેશ કરનારા શ્રેષ્ઠ મુનિ છે, ॥ ૩॥

મોહ ન અંધ કીન્હ કેહિ કેહી । કો જગ કામ નચાવ ન જેહી ॥
તૃસ્નાઁ કેહિ ન કીન્હ બૌરાહા । કેહિ કર હૃદય ક્રોધ નહિં દાહા ॥ ૪॥

એમનામાંથી કોને-કોને મોહે આંધળા (વિવેકશૂન્ય) નથી કર્યા? જગતમાં એવો કોણ છે જેને કામે ન નચાવ્યો હોય? તૃષ્ણાએ કોને મદોન્મત નથી બનાવ્યો? ક્રોધે કોનું હૃદય નથી બાળ્યું? ॥ ૪॥

દો૦ – ગ્યાની તાપસ સૂર કબિ કોબિદ ગુન આગાર ।
કેહિ કૈ લોભ બિડંબના કીન્હિ ન એહિં સંસાર ॥ ૭૦ (ક) ॥

આ સંસારમાં એવો કયો જ્ઞાની, તપસ્વી, શૂરવીર, કવિ, વિદ્વાન અને ગુણોનું ધામ છે, જેની લોભે વિડંબના (દુર્દશા) ન કરી હોય? ॥ ૭૦ (ક) ॥

શ્રી મદ બક્ર ન કીન્હ કેહિ પ્રભુતા બધિર ન કાહિ ।
મૃગલોચનિ કે નૈન સર કો અસ લાગ ન જાહિ ॥ ૭૦ (ખ) ॥

લક્ષ્મીના મદે કોને વક્ર અને પ્રભુતાએ કોને બહેરા નથી કરી નાખ્યા? એવો કોણ છે, જેને મૃગનયનીનાં નેત્રબાણ વાગ્યાં ન હોય? ॥ ૭૦ (ખ) ॥

ચૌ૦ – ગુન કૃત સન્યપાત નહિં કેહી । કોઉ ન માન મદ તજેઉ નિબેહી ॥
જોબન જ્વર કેહિ નહિં બલકાવા । મમતા કેહિ કર જસ ન નસાવા ॥ ૧॥

[રજ, તમ આદિ] ગુણોએ કરેલો સન્નિપાત કોને નથી થયો? એવો કોઈ નથી, જેને માન અને મદે સ્પર્શ કર્યો ન હોય. યૌવનના તાપે કોને ભાન ભુલાવ્યું નથી? મમતાએ કોના યશનો નાશ નથી કર્યો? ॥ ૧॥

મચ્છર કાહિ કલંક ન લાવા । કાહિ ન સોક સમીર ડોલાવા ॥
ચિંતા સાઁપિનિ કો નહિં ખાયા । કો જગ જાહિ ન બ્યાપી માયા ॥ ૨॥

મત્સરે (ઈર્ષાએ) કોને કલંક નથી લગાડ્યું? શોકરૂપી પવને કોને ડગાવી નથી દીધો? ચિંતારૂપી નાગણે કોને ભરખી નથી લીધો? જગતમાં એવો કોણ છે, જેને માયા ન વ્યાપી હોય? ॥ ૨॥

કીટ મનોરથ દારુ સરીરા । જેહિ ન લાગ ઘુન કો અસ ધીરા ॥
સુત બિત લોક ઈષના તીની । કેહિ કૈ મતિ ઈન્હ કૃત ન મલીની ॥ ૩॥

મનોરથ કીડો છે, શરીર લાકડી છે, એવો ધૈર્યવાન કોણ છે, જેના શરીરમાં આ કીડો ન પડ્યો હોય? પુત્રૈષણા, વિત્તૈષણા અને લોકૈષણા – આ ત્રણેય પ્રબળ ઈચ્છાઓએ કોની બુદ્ધિને મલિન નથી કરી નાખી? ॥ ૩॥

યહ સબ માયા કર પરિવારા । પ્રબલ અમિતિ કો બરનૈ પારા ॥
સિવ ચતુરાનન જાહિ ડેરાહીં । અપર જીવ કેહિ લેખે માહીં ॥ ૪॥

આ સર્વે માયાનો મોટો બળવાન પરિવાર છે. એ અપાર છે, એનું વર્ણન કોણ કરી શકે છે? શિવજી અને બ્રહ્માજી પણ જેનાથી ડરે છે, તો બીજા જીવ તો કઈ ગણતરીમાં છે? ॥ ૪॥

દો૦ – બ્યાપિ રહેઉ સંસાર મહુઁ માયા કટક પ્રચંડ ।
સેનાપતિ કામાદિ ભટ દંભ કપટ પાષંડ ॥ ૭૧ (ક) ॥

માયાની પ્રચંડ સેના સંસારભરમાં છવાયેલી છે. કામાદિ (કામ, ક્રોધ અને લોભ) તેના સેનાપતિ છે અને દંભ, કપટ અને પાખંડ યોદ્ધા છે. ॥ ૭૧ (ક) ॥

સો દાસી રઘુબીર કૈ સમુઝેં મિથ્યા સોપિ ।
છૂટ ન રામ કૃપા બિનુ નાથ કહઉઁ પદ રોપિ ॥ ૭૧ (ખ) ॥

તે માયા શ્રીરઘુવીરની દાસી છે. જોકે સમજી લેવાથી તે મિથ્યા જ છે, પરંતુ તે શ્રીરામજીની કૃપા વિના છૂટતી નથી. હે નાથ! આ હું પ્રતિજ્ઞા કરીને કહું છું. ॥ ૭૧ (ખ) ॥

ચૌ૦ – જો માયા સબ જગહિ નચાવા । જાસુ ચરિત લખિ કાહુઁ ન પાવા ॥
સોઈ પ્રભુ ભ્રૂ બિલાસ ખગરાજા । નાચ નટી ઈવ સહિત સમાજા ॥ ૧॥

જે માયા આખાય જગતને નચાવે છે અને જેનું ચરિત્ર (કરણી) કોઈ સમજી નથી શક્યું, હે ખગરાજ ગરુડજી! તે જ માયા પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીના ભ્રૂકુટીના ઇશારે પોતાના સમાજસહિત નટીની જેમ નાચે છે. ॥ ૧॥

સોઇ સચ્ચિદાનંદ ઘન રામા । અજ બિગ્યાન રૂપ બલ ધામા ॥
બ્યાપક બ્યાપ્ય અખંડ અનંતા । અખિલ અમોઘસક્તિ ભગવંતા ॥ ૨॥

શ્રીરામજી એ જ સચ્ચિદાનંદઘન છે જે અજન્મા, વિજ્ઞાનસ્વરૂપ, રૂપ અને બળના ધામ, સર્વવ્યાપક અને વ્યાપ્ય (સર્વરૂપ), અખંડ, અનંત, સંપૂર્ણ, અમોઘશક્તિ (જેની શક્તિ ક્યારેય વ્યર્થ નથી જતી) અને છ ઐશ્વર્યોથી યુક્ત ભગવાન છે. ॥ ૨॥

અગુન અદભ્ર ગિરા ગોતીતા । સબદરસી અનવદ્ય અજીતા ॥
નિર્મમ નિરાકાર નિરમોહા । નિત્ય નિરંજન સુખ સંદોહા ॥ ૩॥

તે નિર્ગુણ (માયાના ગુણોથી રહિત), મહાન, વાણી અને ઇન્દ્રિયોથી પર, સર્વે કંઈ નિહાળનારા, નિર્દોષ, અજેય, મમતારહિત, નિરાકાર (માયિક આકારથી રહિત), મોહરહિત, નિત્ય, માયારહિત, સુખના ભંડાર; ॥ ૩॥

પ્રકૃતિ પાર પ્રભુ સબ ઉર બાસી । બ્રહ્મ નિરીહ બિરજ અબિનાસી ॥
ઇહાઁ મોહ કર કારન નાહીં । રબિ સન્મુખ તમ કબહુઁ કિ જાહીં ॥ ૪॥

પ્રકૃતિથી પર, પ્રભુ (સર્વસમર્થ), સદા સર્વેના હૃદયમાં વસનારા, ઇચ્છારહિત, વિકારરહિત, અવિનાશી બ્રહ્મ છે. અહીં (શ્રીરામજી વિશે) મોહનું કારણ જ નથી. શું અંધકારનો સમૂહ કદી સૂર્યની સામે જઈ શકે છે? ॥ ૪॥

દો૦ – ભગત હેતુ ભગવાન પ્રભુ રામ ધરેઉ તનુ ભૂપ ।
કિએ ચરિત પાવન પરમ પ્રાકૃત નર અનુરૂપ ॥ ૭૨ (ક) ॥

ભગવાન પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીએ ભક્તોને માટે રાજાનું શરીર ધારણ કર્યું અને સાધારણ મનુષ્યો જેવાં અનેક પરમ પાવન ચરિત્ર કર્યાં ॥ ૭૨ (ક) ॥

જથા અનેક બેષ ધરિ નૃત્ય કરઇ નટ કોઇ ।
સોઇ સોઇ ભાવ દેખાવઇ આપુન હોઇ ન સોઇ ॥ ૭૨ (ખ) ॥

જેમ કોઈ નટ અનેક વેષ ધારણ કરીને નૃત્ય કરે છે, અને જેવો વેષ હોય છે, તેને અનુકૂળ જ ભાવ દેખાડે છે; પરંતુ સ્વયં તેમનામાંથી કોઈ થઈ નથી શકતો. ॥ ૭૨ (ખ) ॥

ચૌ૦ – અસિ રઘુપતિ લીલા ઉરગારી । દનુજ બિમોહનિ જન સુખકારી ॥
જે મતિ મલિન બિષય બસ કામી । પ્રભુ પર મોહ ધરહિં ઇમિ સ્વામી ॥ ૧॥

હે ગરુડજી! આવી જ શ્રીરઘુનાથજીની આ લીલા છે, જે રાક્ષસોને વિશેષ મોહિત કરનારી અને ભક્તોને સુખ આપનારી છે. હે સ્વામી! જે મનુષ્ય મલિનબુદ્ધિ, વિષયોને વશ અને કામી છે, તે જ પ્રભુ પર આ પ્રકારના મોહનો આરોપ મૂકે છે. ॥ ૧॥

નયન દોષ જા કહઁ જબ હોઈ । પીત બરન સસિ કહુઁ કહ સોઈ ॥
જબ જેહિ દિસિ ભ્રમ હોઇ ખગેસા । સો કહ પચ્છિમ ઉયઉ દિનેસા ॥ ૨॥

જ્યારે કોઈને [કમળો આદિ] નેત્રદોષો થાય છે, ત્યારે તે ચન્દ્રમાને પીળા રંગનો કહે છે. હે પક્ષીરાજ! જ્યારે કોઈને દિશાભ્રમ થાય છે, ત્યારે તે કહે છે કે સૂર્ય પશ્ચિમમાં ઉદય થયો છે. ॥ ૨॥

નૌકારૂઢ઼ ચલત જગ દેખા। અચલ મોહ બસ આપુહિ લેખા॥
બાલક ભ્રમહિં ન ભ્રમહિં ગૃહાદી। કહહિં પરસ્પર મિથ્યાબાદી॥ ૩॥

નૌકા પર ચઢેલો મનુષ્ય જગતને ચાલતું જુએ છે અને મોહવશ પોતાને અચળ સમજે છે. બાળક ફૂંદરડી ફરે છે, ઘર આદિ નથી ફરતાં. પણ તે પરસ્પર એકબીજાને ખોટાં કહે છે. ॥ ૩॥

હરિ બિષઈક અસ મોહ બિહંગા। સપનેહુઁ નહિં અગ્યાન પ્રસંગા॥
માયાબસ મતિમંદ અભાગી। હૃદયઁ જમનિકા બહુબિધિ લાગી॥ ૪॥
તે સઠ હઠ બસ સંસય કરહીં। નિજ અગ્યાન રામ પર ધરહીં॥ ૫॥

હે ગરુડજી! શ્રીહરિના વિષયમાં મોહની કલ્પના પણ આવી જ છે, ભગવાનમાં તો સ્વપ્નેય અજ્ઞાનનો પ્રસંગ (અવસર) નથી. પરંતુ જે માયાને વશ, મંદબુદ્ધિ અને ભાગ્યહીન છે અને જેમના હૃદય પર અનેક પ્રકારના પરદા પડ્યા છે, તે મૂર્ખ હઠને વશ થઈને સંદેહ કરે છે અને પોતાનું અજ્ઞાન શ્રીરામજી પર આરોપિત કરે છે. ॥ ૪-૫॥

દો૦ – કામ ક્રોધ મદ લોભ રત ગૃહાસક્ત દુખરૂપ।
તે કિમિ જાનહિં રઘુપતિહિ મૂઢ઼ પરે તમ કૂપ॥ ૭૩ (ક)॥

જે કામ, ક્રોધ, મદ અને લોભમાં રત છે અને જે દુઃખરૂપ ઘરમાં આસક્ત છે, તે શ્રીરઘુનાથજીને કેવી રીતે જાણી શકે છે? તે મૂર્ખ તો અંધકારરૂપ કૂવામાં પડેલો છે. ॥ ૭૩ (ક) ॥

નિર્ગુન રૂપ સુલભ અતિ સગુન જાન નહિં કોઈ।
સુગમ અગમ નાના ચરિત સુનિ મુનિ મન ભ્રમ હોઈ॥ ૭૩ (ખ)॥

નિર્ગુણ રૂપ અત્યંત સુલભ (સહેજ જ સમજણમાં આવી જનાર) છે, પરંતુ [ગુણાતીત દિવ્ય] સગુણ રૂપને કોઈ જાણતું નથી. માટે તે સગુણ ભગવાનના અનેક પ્રકારનાં સુગમ અને અગમ ચરિત્રોને સાંભળીને મુનિઓનાય મનને ભ્રમ થઈ જાય છે. ॥ ૭૩ (ખ) ॥

ચૌ૦ – સુનુ ખગેસ રઘુપતિ પ્રભુતાઈ। કહઉઁ જથામતિ કથા સુહાઈ॥
જેહિ બિધિ મોહ ભયઉ પ્રભુ મોહી। સોઉ સબ કથા સુનાવઉઁ તોહી॥ ૧॥

હે પક્ષીરાજ ગરુડજી! શ્રીરઘુનાથજીની પ્રભુતા સાંભળો. હું પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર તે સોહામણી કથા કહું છું. હે પ્રભો! મને જે રીતે મોહ થયો, તે સઘળી કથા હું આપને સંભળાવું છું. ॥ ૧॥

રામ કૃપા ભાજન તુમ્હ તાતા। હરિ ગુન પ્રીતિ મોહિ સુખદાતા॥
તાતે નહિં કછુ તુમ્હહિ દુરાવઉઁ। પરમ રહસ્ય મનોહર ગાવઉઁ॥ ૨॥

હે તાત! આપ શ્રીરામજીના કૃપાપાત્ર છો. શ્રીહરિના ગુણોમાં આપની પ્રીતિ છે, માટે આપ મને સુખ આપનારા છો. એટલે જ હું આપથી કંઈ પણ છુપાવતો નથી અને અત્યંત રહસ્યપૂર્ણ અને મનોહર ચરિત્રો આપને ગાઈને સંભળાવું છું. ॥ ૨॥

સુનહુ રામ કર સહજ સુભાઊ। જન અભિમાન ન રાખહિં કાઊ॥
સંસૃત મૂલ સૂલપ્રદ નાના। સકલ સોક દાયક અભિમાના॥ ૩॥

શ્રીરામચન્દ્રજીનો સહજ સ્વભાવ સાંભળો. તેઓ ભક્તમાં અભિમાન ક્યારેય નથી રહેવા દેતા. કેમકે અભિમાન જન્મ-મરણરૂપ સંસારનું મૂળ છે અને અનેક પ્રકારના કલેશો તથા સમસ્ત શોકોને આપનારું છે. ॥ ૩॥

તાતે કરહિં કૃપાનિધિ દૂરી। સેવક પર મમતા અતિ ભૂરી॥
જિમિ સિસુ તન બ્રન હોઈ ગોસાઈં। માતુ ચિરાવ કઠિન કી નાઈં॥ ૪॥

એટલે જ કૃપાનિધિ તેને દૂર કરી નાખે છે, કેમ કે સેવકની ઉપર તેમની બહુ જ અધિક મમતા છે. હે ગોસાઈં! જેમ બાળકના શરીરે ફોલ્લો થઈ જાય છે, તો માતા કઠોર હૃદયની થઈને તેને ચિરાવી નાખે છે. ॥ ૪॥

દો૦ – જદપિ પ્રથમ દુખ પાવઈ રોવઈ બાલ અધીર।
બ્યાધિ નાસ હિત જનની ગનતિ ન સો સિસુ પીર॥ ૭૪ (ક)॥

જોકે બાળક પહેલા (ફોલ્લો ચિરાવતા સમયે) દુઃખ પામે છે અને અધીર થઈને રોવે છે, તો પણ રોગના નાશ માટે માતા બાળકની પીડાને સહેજ પણ ગણકારતી નથી (તેની પીડા પ્રત્યે બેપરવા રહીને ફોલ્લાને ચિરાવી જ નાખે છે). ॥ ૭૪ (ક) ॥

તિમિ રઘુપતિ નિજ દાસ કર હરહિં માન હિત લાગિ।
તુલસિદાસ ઐસે પ્રભુહિ કસ ન ભજહુ ભ્રમ ત્યાગિ॥ ૭૪ (ખ)॥

તે જ પ્રમાણે શ્રીરઘુનાથજી પોતાના દાસનું અભિમાન તેના હિતને માટે હરી લે છે. તુલસીદાસજી કહે છે કે ભ્રમનો ત્યાગ કરીને આવા પ્રભુને કેમ નથી ભજતા? ॥ ૭૪ (ખ) ॥

ચૌ૦ – રામ કૃપા આપનિ જડ઼તાઈ। કહઉઁ ખગેસ સુનહુ મન લાઈ॥
જબ જબ રામ મનુજ તનુ ધરહીં। ભક્ત હેતુ લીલા બહુ કરહીં॥ ૧॥

હે પક્ષીરાજ ગરુડજી! શ્રીરામજીની કૃપા અને પોતાની જડતા(મૂર્ખતા)ની વાત કહું છું, ધ્યાન દઈને સાંભળો. જ્યારે-જ્યારે શ્રીરામચન્દ્રજી મનુષ્યશરીર ધારણ કરે છે અને ભક્તોને માટે ઘણી જ લીલાઓ કરે છે, ॥ ૧॥

તબ તબ અવધપુરી મૈં જાઊઁ। બાલચરિત બિલોકિ હરષાઊઁ॥
જન્મ મહોત્સવ દેખઉઁ જાઈ। બરષ પાઁચ તહઁ રહઉઁ લોભાઈ॥ ૨॥

ત્યારે ત્યારે હું અયોધ્યાપુરી જઉં છું અને એમની બાળલીલા જોઈને હર્ષિત થઉં છું. ત્યાં જઈને હું જન્મમહોત્સવ જોઉં છું; અને [ભગવાનની શીશુલીલામાં] લોભાઈને પાંચ વર્ષ સુધી ત્યાં જ રહું છું. ॥ ૨॥

ઈષ્ટદેવ મમ બાલક રામા। સોભા બપુષ કોટિ સત કામા॥
નિજ પ્રભુ બદન નિહારિ નિહારી। લોચન સુફલ કરઉઁ ઉરગારી॥ ૩॥
લઘુ બાયસ બપુ ધરિ હરિ સંગા। દેખઉઁ બાલચરિત બહુ રંગા॥ ૪॥

બાળરૂપ શ્રીરામચન્દ્રજી મારા ઈષ્ટદેવ છે, જેમના શરીરમાં અબજો કામદેવોની શોભા છે. હે ગરુડજી! પોતાના પ્રભુનું મુખ જોઈ-જોઈને હું નેત્રોને સફળ કરું છું. નાનકડા કાગડાનો

દેહ ધારણ કરીને અને ભગવાનની સાથે સાથે ફરીને હું તેમનાં જાતજાતનાં બાળચરિત્રોને જોયા કરું છું. ॥ ૩-૪॥

દો૦ – લરિકાઈં જહઁ જહઁ ફિરહિં તહઁ તહઁ સંગ ઉડ઼ાઉઁ ।
જૂઠનિ પરઈ અજિર મહઁ સો ઉઠાઇ કરિ ખાઉઁ ॥ ૭૫ (ક) ॥

બાળપણમાં તેઓ જ્યાં જ્યાં ફરે છે, ત્યાં ત્યાં હું સાથે સાથે ઊડું છું અને આંગણામાં તેમનો જે એંઠવાડ પડે છે તે જ ઉઠાવીને ખાઉં છું. ॥ ૭૫ (ક) ॥

એક બાર અતિસય સબ ચરિત કિએ રઘુબીર ।
સુમિરત પ્રભુ લીલા સોઈ પુલકિત ભયઉ સરીર ॥ ૭૫ (ખ) ॥

એક વખત શ્રીરઘુવીરે બધાં ચરિત્રો બહુ અધિકતાથી કર્યાં. પ્રભુની એ લીલાનું સ્મરણ કરતાં જ કાકભુશુંડિજીનું શરીર [પ્રેમાનંદવશ] પુલકિત થઈ ગયું. ॥ ૭૫ (ખ)॥

ચૌ૦ – કહઇ ભસુંડ સુનહુ ખગનાયક । રામ ચરિત સેવક સુખદાયક ॥
નૃપ મંદિર સુંદર સબ ભાઁતી । ખચિત કનક મનિ નાના જાતી ॥ ૧॥

ભુશુંડિજી કહેવા લાગ્યા – હે પક્ષીરાજ! સાંભળો, શ્રીરામજીનાં ચરિત્ર સેવકોને સુખ આપનારાં છે. [અયોધ્યાના] રાજમહેલ સર્વ પ્રકારે સુંદર છે. સોનાના મહેલમાં અનેક પ્રકારનાં રત્ન જડેલાં છે. ॥ ૧॥

બરનિ ન જાઇ રુચિર અઁગનાઈ । જહઁ ખેલહિં નિત ચારિઉ ભાઈ ॥
બાલબિનોદ કરત રઘુરાઈ । બિચરત અજિર જનનિ સુખદાઈ ॥ ૨॥

સુંદર આંગણાનું વર્ણન કરી શકાતું નથી, જ્યાં ચારેય ભાઈ નિત્ય રમે છે. માતાને સુખ આપનારા, બાળવિનોદ કરતાં શ્રીરઘુનાથજી આંગણામાં વિચરી રહ્યા છે. ॥ ૨॥

મરકત મૃદુલ કલેવર સ્યામા । અંગ અંગ પ્રતિ છબિ બહુ કામા ॥
નવ રાજીવ અરુન મૃદુ ચરના । પદજ રુચિર નખ સસિ દુતિ હરના ॥ ૩॥

મરકત મણિ સમાન હરિતાભ શ્યામ અને કોમળ શરીર છે. અંગે-અંગમાં ઘણા જ કામદેવોની આભા છવાયેલી છે. નવીન [લાલ] કમળ સમાન લાલ-લાલ કોમળ ચરણ છે. સુંદર આંગળીઓ છે અને નખ પોતાની જ્યોતિથી ચન્દ્રમાની કાંતિને હરનારા છે. ॥ ૩॥

લલિત અંક કુલિસાદિક ચારી । નૂપુર ચારુ મધુર રવકારી ॥
ચારુ પુરટ મનિ રચિત બનાઈ । કટિ કિંકિનિ કલ મુખર સુહાઈ ॥ ૪॥

[તળિયામાં] વજ્રાદિ(વજ્ર, અંકુશ, ધ્વજા અને કમળ)નાં ચાર સુંદર ચિહ્નો છે, ચરણોમાં મધુર શબ્દ કરનારા સુંદર નૂપુર છે. મણિ-રત્નોથી જડેલા સોનાના સુંદર કંદોરાનો અવાજ સોહામણો લાગી રહ્યો છે. ॥ ૪॥

દો૦ – રેખા ત્રય સુંદર ઉદર નાભી રુચિર ગઁભીર ।
ઉર આયાત ભ્રાજત બિબિધિ બાલ બિભૂષન ચીર ॥ ૭૬॥

પેટ પર ત્રણ રેખાઓ (ત્રિવલય) છે, નાભિ સુંદર અને ઊંડી છે. વિશાળ વક્ષઃસ્થળ પર અનેક પ્રકારનાં બાળઆભૂષણો અને વસ્ત્રો સુશોભિત છે. ॥ ૭૬॥

ચૌ૦ – અરુન પાનિ નખ કરજ મનોહર। બાહુ બિસાલ બિભૂષન સુંદર॥
કંધ બાલ કેહરિ દર ગ્રીવા। ચારુ ચિબુક આનન છબિ સીંવા॥૧॥

લાલ લાલ હથેળીઓ, નખ અને આંગળીઓ મનને હરનારી છે અને વિશાળ ભુજાઓ પર સુંદર આભૂષણ છે. બાળસિંહના જેવા ખભા અને શંખસમાન (ત્રણ રેખાઓથી યુક્ત) ગળું છે, સુંદર હડપચી છે અને મુખ તો શોભાની સીમા જ છે. ॥૧॥

કલબલ બચન અધર અરુનારે। દુઇ દુઇ દસન બિસદ બર બારે॥
લલિત કપોલ મનોહર નાસા। સકલ સુખદ સસિ કર સમ હાસા॥૨॥

કલરવ (કાલાંઘેલાં-તોતડાં) વચન છે, લાલ લાલ હોઠ છે. ઉજ્જ્વળ, સુંદર અને નાની નાની [ઉપર અને નીચે] બબે-બબે દંતૂડિયો (દંતાવલી) છે. સુંદર ગાલ, મનોહર નાસિકા અને સર્વે સુખોને આપનારા સમસ્ત કળાઓથી પૂર્ણ ચન્દ્રમાની [અથવા સુખ આપનારા સમસ્ત કળાઓથી પૂર્ણ ચન્દ્રમાની] કિરણો સમાન મધુર મલકાટ છે. ॥૨॥

નીલ કંજ લોચન ભવ મોચન। ભ્રાજત ભાલ તિલક ગોરોચન॥
બિકટ ભૃકુટિ સમ શ્રવન સુહાએ। કુંચિત કચ મેચક છબિ છાએ॥૩॥

નીલ કમળની સમાન નેત્રો જન્મમૃત્યુ[ના બંધન]થી છોડાવનારાં છે. લલાટ પર ગોરોચનનું તિલક સુશોભિત છે. ભ્રમરો વાંકી છે, કાન સમ અને સુંદર છે, કાળા અને વાંકડિયા વાળની શોભા છવાઈ રહી છે. ॥૩॥

પીત ઝીનિ ઝગુલી તન સોહી। કિલકનિ ચિતવનિ ભાવતિ મોહી॥
રૂપ રાસિ નૃપ અજિર બિહારી। નાચહિં નિજ પ્રતિબિંબ નિહારી॥૪॥

પીળું અને બારીક ઝભલું શરીર પર શોભાયમાન છે. તેમનો કિલકિલાટ અને ચિતવન મને ઘણા જ પ્રિય લાગે છે. રાજા દશરથજીના આંગણામાં વિહાર કરનારા રૂપરૂપના અંબાર શ્રીરામચન્દ્રજી પોતાનો પડછાયો જોઈને નાચે છે, ॥૪॥

મોહિ સન કરહિં બિબિધિ બિધિ ક્રીડ઼ા। બરનત મોહિ હોતિ અતિ બ્રીડ઼ા॥
કિલકત મોહિ ધરન જબ ધાવહિં। ચલઉઁ ભાગિ તબ પૂપ દેખાવહિં॥૫॥

અને મારી સાથે ઘણા પ્રકારના ખેલ કરે છે, જે ચરિત્રોનું વર્ણન કરતાં મને લજ્જા આવે છે. કિલકિલાટ કરતાં તેઓ જ્યારે મને પકડવા દોડતાં અને હું નાસી જતો ત્યારે તેઓ મને માલપૂઓ દેખાડતા હતા. ॥૫॥

દો૦ – આવત નિકટ હઁસહિં પ્રભુ ભાજત રુદન કરાહિં।
જાઉઁ સમીપ ગહન પદ ફિરિ ફિરિ ચિતઇ પરાહિં॥૭૭ (ક)॥

મારા સમીપ આવવાથી પ્રભુ હસે છે અને નાસી જવાથી રૂએ છે; અને જ્યારે હું એમના ચરણ સ્પર્શ કરવા માટે નજીક જઉં છું ત્યારે તેઓ પાછા વળી-વળીને મારી સામે જોતાં જોતાં નાસી જાય છે. ॥૭૭ (ક)॥

પ્રાકૃત સિસુ ઈવ લીલા દેખિ ભયઉ મોહિ મોહ।
કવન ચરિત્ર કરત પ્રભુ ચિદાનંદ સંદોહ ॥ ૭૭ (ખ) ॥

સાધારણ બાળકો જેવી લીલા જોઈને મને મોહ થયો કે સચ્ચિદાનંદઘન પ્રભુ આ કયાં મહત્ત્વનાં ચરિત્ર કરી રહ્યાં છે. ॥ ૭૭ (ખ) ॥

ચૌ૦ – એતના મન આનત ખગરાયા। રઘુપતિ પ્રેરિત બ્યાપી માયા ॥
સો માયા ન દુખદ મોહિ કાહીં। આન જીવ ઈવ સંસૃત નાહીં ॥ ૧ ॥

હે પક્ષીરાજ! મનમાં આટલો [સંશય] લાવતાં જ શ્રીરઘુનાથજી દ્વારા પ્રેરિત માયા મારા પર છવાઈ ગઈ. પરંતુ તે માયા ન તો મને દુઃખ આપનારી થઈ અને ન બીજા જીવોની માફક સંસારમાં નાખનાર થઈ. ॥ ૧ ॥

નાથ ઈહાઁ કછુ કારન આના। સુનહુ સો સાવધાન હરિજાના ॥
ગ્યાન અખંડ એક સીતાબર। માયા બસ્ય જીવ સચરાચર ॥ ૨ ॥

હે નાથ! અહીં કંઈ બીજું જ કારણ છે. હે ભગવાનના વાહન ગરુડજી! તેને સાવધાન થઈને સાંભળો. એક સીતાપતિ શ્રીરામજી જ અખંડ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે અને જડ-ચેતન સર્વ જીવ માયાને વશ છે. ॥ ૨ ॥

જૌં સબ કેં રહ ગ્યાન એકરસ। ઈસ્વર જીવહિ ભેદ કહહુ કસ ॥
માયા બસ્ય જીવ અભિમાની। ઈસ બસ્ય માયા ગુન ખાની ॥ ૩ ॥

જો સર્વે જીવોને એકરસ (અખંડ) જ્ઞાન રહે, તો કહો, પછી ઈશ્વર અને જીવમાં ભેદ જ કેવો? અભિમાની જીવ માયાને વશ છે અને તે [સત્ત્વ, રજ, તમ-આ] ત્રણેય ગુણોની ખાણ માયા ઈશ્વરના વશમાં છે. ॥ ૩ ॥

પરબસ જીવ સ્વબસ ભગવંતા। જીવ અનેક એક શ્રીકંતા ॥
મુધા ભેદ જદ્યપિ કૃત માયા। બિનુ હરિ જાઈ ન કોટિ ઉપાયા ॥ ૪ ॥

જીવ પરતંત્ર છે, ભગવાન સ્વતંત્ર છે; જીવ અનેક છે, શ્રીપતિ ભગવાન એક છે. જોકે માયાએ કરેલો આ ભેદ અસત છે તો પણ તે ભગવાનના ભજન વિના કરોડો ઉપાય કરવા છતાંય નથી ટળી શકતો. ॥ ૪ ॥

દો૦ – રામચંદ્ર કે ભજન બિનુ જો ચહ પદ નિર્બાન।
ગ્યાનવંત અપિ સો નર પસુ બિનુ પૂઁછ બિષાન ॥ ૭૮ (ક) ॥

શ્રીરામચન્દ્રજીના ભજન વિના જે મોક્ષપદ ઈચ્છે છે, તે મનુષ્ય જ્ઞાનવાન હોવા છતાંય પૂંછ અને શિંગડાં વગરનો પશુ છે. ॥ ૭૮ (ક) ॥

રાકાપતિ ષોડસ ઉઅહિં તારાગન સમુદાઈ।
સકલ ગિરિન્હ દવ લાઈઅ બિનુ રબિ રાતિ ન જાઈ ॥ ૭૮ (ખ) ॥

સર્વે તારાસમૂહોની સાથે સોળે કળાઓથી પૂર્ણ ચન્દ્રમા ઉદય થાય અને જેટલા પર્વત છે તે સર્વેમાં દાવાગ્નિ લગાડવામાં આવે તો પણ સૂર્યના ઉદય થયા વિના રાત્રિ ટળી શકતી નથી. ॥ ૭૮ (ખ) ॥

ચૌ૦ – ઐસેહિં હરિ બિનુ ભજન ખગેસા। મિટઇ ન જીવન્હ કેર કલેસા॥
હરિ સેવકહિ ન બ્યાપ અબિદ્યા। પ્રભુ પ્રેરિત બ્યાપઇ તેહિ બિદ્યા॥૧॥

હે પક્ષીરાજ! આ જ પ્રમાણે શ્રીહરિના ભજન વિના જીવોનો ક્લેશ મટતો નથી. શ્રીહરિના સેવકને અવિદ્યા-માયા વ્યાપતી નથી. પ્રભુની પ્રેરણાથી તેને વિદ્યા-માયા જ વ્યાપે છે. ॥૧॥

તાતે નાસ ન હોઇ દાસ કર। ભેદ ભગતિ બાઢ઼ઇ બિહંગબર॥
ભ્રમ તેં ચકિત રામ મોહિ દેખા। બિહઁસે સો સુનુ ચરિત બિસેષા॥૨॥

હે પક્ષીશ્રેષ્ઠ! એનાથી જ દાસનો નાશ થતો નથી અને ભેદ-ભક્તિ વધે છે. શ્રીરામજીએ મને જ્યારે ભ્રમથી ચકિત જોયો, ત્યારે તે હસ્યા. તે વિશેષચરિત્ર સાંભળો. ॥૨॥

તેહિ કૌતુક કર મરમુ ન કાહૂઁ। જાના અનુજ ન માતુ પિતાહૂઁ॥
જાનુ પાનિ ધાએ મોહિ ધરના। સ્યામલ ગાત અરુન કર ચરના॥૩॥

તે ખેલનો મર્મ કોઈએ ન જાણ્યો, ન નાના ભાઈઓએ અને ન તો માતાપિતાએ જ. તે શ્યામશરીર અને લાલ-લાલ હથેળી અને ચરણતળવાળા બાળરૂપ શ્રીરામજી ઘૂંટણ અને હાથોના બળે મને પકડવા દોડ્યા. ॥૩॥

તબ મૈં ભાગિ ચલેઉઁ ઉરગારી। રામ ગહન કહઁ ભુજા પસારી॥
જિમિ જિમિ દૂરિ ઉડ઼ાઉઁ અકાસા। તહઁ ભુજ હરિ દેખઉઁ નિજ પાસા॥૪॥

હે સર્પોના શત્રુ ગરુડજી! ત્યારે હું નાસી નીકળ્યો. શ્રીરામજીએ મને પકડવા માટે ભુજાઓ પ્રસારી. હું જેમ જેમ આકાશમાં દૂર ઊડતો, તેમ તેમ જ ત્યાં શ્રીહરિની ભુજાઓને પોતાની પાસે જ જોતો હતો. ॥૪॥

દો૦ – બ્રહ્મલોક લગિ ગયઉઁ મૈં ચિતયઉઁ પાછ ઉડ઼ાત।
જુગ અંગુલ કર બીચ સબ રામ ભુજહિ મોહિ તાત॥૭૯ (ક)॥

હું બ્રહ્મલોક સુધી ગયો અને જ્યારે ઊડતાં ઊડતાં મેં પાછળ જોયું, તો હે તાત! શ્રીરામજીની ભુજા અને મારી વચ્ચે માત્ર બે જ આંગળનું અંતર હતું. ॥૭૯ (ક)॥

સપ્તાબરન ભેદ કરિ જહાઁ લગેં ગતિ મોરિ।
ગયઉઁ તહાઁ પ્રભુ ભુજ નિરખિ બ્યાકુલ ભયઉઁ બહોરિ॥૭૯ (ખ)॥

સાતેય આવરણને ભેદીને જ્યાં સુધી મારી ગતિ હતી ત્યાં સુધી હું ગયો. પણ ત્યાંય પ્રભુની ભુજાને [પોતાની પાછળ] જોઈને હું વ્યાકુળ થઈ ગયો. ॥૭૯ (ખ)॥

ચૌ૦ – મૂદેઉઁ નયન ત્રસિત જબ ભયઊઁ। પુનિ ચિતવત કોસલપુર ગયઊઁ॥
મોહિ બિલોકિ રામ મુસુકાહીં। બિહઁસત તુરત ગયઉઁ મુખ માહીં॥૧॥

જ્યારે હું ભયભીત થઈ ગયો, ત્યારે મેં આંખો મીંચી દીધી. પછી આંખો ખોલીને જોતાં જ અવધપુરીમાં પહોંચી ગયો. મને જોઈને શ્રીરામજી મલકાવા લાગ્યા. એમના હસતાં જ હું તુરત જ એમના મુખમાં પેસી ગયો. ॥૧॥

ઉદર માઝ સુનુ અંડજ રાયા। દેખેઉઁ બહુ બ્રહ્માંડ નિકાયા॥
અતિ બિચિત્ર તહઁ લોક અનેકા। રચના અધિક એક તે એકા॥ ૨॥

હે પક્ષીરાજ! સાંભળો, મેં એમના પેટમાં ઘણા જ બ્રહ્માંડસમૂહ જોયા. ત્યાં (એ બ્રહ્માંડોમાં) અનેક વિચિત્ર લોક હતા, જેમની રચના એકએકથી ચઢિયાતી હતી. ॥ ૨॥

કોટિન્હ ચતુરાનન ગૌરીસા। અગનિત ઉડગન રબિ રજનીસા॥
અગનિત લોકપાલ જમ કાલા। અગનિત ભૂધર ભૂમિ બિસાલા॥ ૩॥

કરોડો બ્રહ્માજી અને શિવજી, અગણિત તારાસમૂહ, સૂર્ય અને ચન્દ્રમા, અગણિત લોકપાળ, યમ અને કાળ, અગણિત વિશાળ પર્વત અને ભૂમિ, ॥ ૩॥

સાગર સરિ સર બિપિન અપારા। નાના ભાઁતિ સૃષ્ટિ બિસ્તારા॥
સુર મુનિ સિદ્ધ નાગ નર કિંનર। ચારિ પ્રકાર જીવ સચરાચર॥ ૪॥

અસંખ્ય સમુદ્ર, નદી, તળાવ અને વન તથા બીજીય અનેક પ્રકારની સૃષ્ટિનો વિસ્તાર જોયો. દેવો, મુનિ, સિદ્ધ, નાગ, મનુષ્ય, કિન્નર તથા ચારેય પ્રકારના જડ અને ચેતન જીવ જોયા. ॥ ૪॥

દો૦ – જો નહિં દેખા નહિં સુના જો મનહૂઁ ન સમાઈ।
સો સબ અદ્‌ભુત દેખેઉઁ બરનિ કવનિ બિધિ જાઈ॥ ૮૦ (ક)॥

જે ક્યારેય ન જોયું હતું, ન સાંભળ્યું અને જે મનમાં પણ નહોતું સમાઈ શકતું (અર્થાત્ જેની કલ્પના પણ નહોતી કરી શકાતી); તે જ સર્વે અદ્‌ભુત સૃષ્ટિ મેં જોઈ. તો તેનું વર્ણન કઈ રીતે કરી શકાય! ॥ ૮૦ (ક) ॥

એક એક બ્રહ્માંડ મહુઁ રહઉઁ બરષ સત એક।
એહિ બિધિ દેખત ફિરઉઁ મૈં અંડ કટાહ અનેક॥ ૮૦ (ખ)॥

હું એક એક બ્રહ્માંડમાં એક-એકસો વર્ષ સુધી રહેતો. આ રીતે હું અનેક બ્રહ્માંડ જોતા ફર્યો. ॥ ૮૦ (ખ) ॥

ચૌ૦ – લોક લોક પ્રતિ ભિન્ન બિધાતા। ભિન્ન બિષ્નુ સિવ મનુ દિસિત્રાતા॥
નર ગંધર્બ ભૂત બેતાલા। કિંનર નિસિચર પસુ ખગ બ્યાલા॥ ૧॥

પ્રત્યેક લોકમાં જુદા જુદા બ્રહ્મા, જુદા જુદા વિષ્ણુ, શિવ, મનુ, દિક્‌પાળ, મનુષ્ય, ગંધર્વ, ભૂત, વેતાળ, કિન્નર, રાક્ષસ, પશુ, પક્ષી સર્પ – ॥ ૧॥

દેવ દનુજ ગન નાના જાતી। સકલ જીવ તહઁ આનહિ ભાઁતી॥
મહિ સરિ સાગર સર ગિરિ નાના। સબ પ્રપંચ તહઁ આનઈ આના॥ ૨॥

તથા અનેક જાતિના દેવો અને દૈત્યસમૂહ હતા. ત્યાં સર્વે જીવ બીજા જ પ્રકારના હતા. અનેક પૃથ્વી, નદી, સમુદ્ર, તળાવ, પર્વત તથા સર્વે સૃષ્ટિ ત્યાં જુદા ને જુદા પ્રકારની હતી. ॥ ૨॥

અંડકોસ પ્રતિ પ્રતિ નિજ રૂપા। દેખેઉઁ જિનસ અનેક અનૂપા॥
અવધપુરી પ્રતિ ભુવન નિનારી। સરજૂ ભિન્ન ભિન્ન નર નારી॥ ૩॥

પ્રત્યેક બ્રહ્માંડમાં મેં પોતાનું રૂપ જોયું તથા અનેકો અનુપમ વસ્તુઓ જોઈ. પ્રત્યેક ભુવનમાં ન્યારી જ અવધપુરી, ન્યારા જ સરયૂજી અને ભિન્નભિન્ન પ્રકારનાં નર-નારી પણ હતાં. ॥ ૩॥

દસરથ કૌસલ્યા સુનુ તાતા । બિબિધ રૂપ ભરતાદિક ભ્રાતા ॥
પ્રતિ બ્રહ્માંડ રામ અવતારા । દેખઉઁ બાલબિનોદ અપારા ॥ ૪॥

હે તાત! સાંભળો, દશરથજી, કૌસલ્યાજી અને ભરતજી આદિ ભાઈ પણ જુદાં જુદાં રૂપોમાં હતાં. હું પ્રત્યેક બ્રહ્માંડમાં રામાવતાર અને એમની અપાર બાળલીલાઓ જોતો ફરતો હતો. ॥ ૪॥

દો૦ – ભિન્ન ભિન્ન મૈં દીખ સબુ અતિ બિચિત્ર હરિજાન ।
અગનિત ભુવન ફિરેઉઁ પ્રભુ રામ ન દેખેઉઁ આન ॥ ૮૧ (ક) ॥

હે હરિવાહન! મેં સર્વે કંઈક ભિન્ન-ભિન્ન અને અત્યંત વિચિત્ર જોયું. હું અગણિત બ્રહ્માંડોમાં ફર્યો, પણ પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજીને મેં જુદી રીતના (અન્ય પ્રકારના) ન જોયા. ॥ ૮૧ (ક) ॥

સોઈ સિસુપન સોઈ સોભા સોઈ કૃપાલ રઘુબીર ।
ભુવન ભુવન દેખત ફિરઉઁ પ્રેરિત મોહ સમીર ॥ ૮૧ (ખ) ॥

સર્વત્ર એ જ બાળપણ, એ જ શોભા અને એ જ કૃપાળુ શ્રીરઘુવીર! આ પ્રમાણે મોહરૂપી પવનની પ્રેરણાથી હું ભુવન-ભુવનમાં જોતાં ફરતો હતો. ॥ ૮૧ (ખ) ॥

ચૌ૦ – ભ્રમત મોહિ બ્રહ્માંડ અનેકા । બીતે મનહુઁ કલ્પ સત એકા ॥
ફિરત ફિરત નિજ આશ્રમ આયઉઁ । તહઁ પુનિ રહિ કછુ કાલ ગવાઁયઉઁ ॥ ૧॥

અનેક બ્રહ્માંડોમાં ભટકતા જાણે મને એકસો કલ્પ વીતી ગયા. ફરતાં ફરતાં હું પોતાના આશ્રમમાં આવ્યો અને થોડોક સમય ત્યાં રહીને ગાળ્યો. ॥ ૧॥

નિજ પ્રભુ જન્મ અવધ સુનિ પાયઉઁ । નિર્ભર પ્રેમ હરષિ ઉઠિ ધાયઉઁ ॥
દેખઉઁ જન્મ મહોત્સવ જાઈ । જેહિ બિધિ પ્રથમ કહા મૈં ગાઈ ॥ ૨॥

પછી જ્યારે પોતાના પ્રભુનો અવધપુરીમાં જન્મ (અવતાર) સાંભળવામાં આવ્યો, ત્યારે પ્રેમથી પરિપૂર્ણ થઈને હું હર્ષપૂર્વક ઊઠીને દોડ્યો. જઈને મેં જન્મમહોત્સવ જોયો, જે રીતે હું અગાઉ વર્ણન કરી ચૂક્યો છું. ॥ ૨॥

રામ ઉદર દેખેઉઁ જગ નાના । દેખત બનઈ ન જાઈ બખાના ॥
તહઁ પુનિ દેખેઉઁ રામ સુજાના । માયા પતિ કૃપાલ ભગવાના ॥ ૩॥

શ્રીરામચન્દ્રજીના પેટમાં મેં ઘણાં જ જગત જોયાં, જે જોતજોતાંમાં જ બનતાં હતાં, વર્ણન નથી કરી શકાતાં. ત્યાં વળી, મેં સુજ્ઞ માયાના સ્વામી કૃપાળુ ભગવાન શ્રીરામને જોયા. ॥ ૩॥

કરઉઁ બિચાર બહોરિ બહોરી । મોહ કલિલ બ્યાપિત મતિ મોરી ॥
ઉભય ઘરી મહઁ મૈં સબ દેખા । ભયઉઁ ભ્રમિત મન મોહ બિસેષા ॥ ૪॥

હું વારંવાર વિચાર કરતો હતો. મારી બુદ્ધિ મોહરૂપી કીચડમાં વ્યાપ્ત હતી. આ સર્વે મેં બે જ ઘડીમાં નિહાળ્યું. મનમાં વિશેષ મોહ થવાથી હું થાકી ગયો. ॥ ૪॥

દો૦ – દેખિ કૃપાલ બિકલ મોહિ બિહઁસે તબ રઘુબીર।
બિહઁસતહીં મુખ બાહેર આયઉઁ સુનુ મતિધીર ॥ ૮૨ (ક) ॥

મને વ્યાકુળ જોઈને કૃપાળુ શ્રીરઘુવીર હસી પડ્યા. હે ધીરબુદ્ધિ ગરુડજી! સાંભળો, તેમના હસતાવેંત જ હું મુખમાંથી બહાર આવી ગયો. ॥ ૮૨ (ક) ॥

સોઇ લરિકાઈ મો સન કરન લગે પુનિ રામ।
કોટિ ભાઁતિ સમુઝાવઉઁ મનુ ન લહઈ બિશ્રામ ॥ ૮૨ (ખ) ॥

શ્રીરામચન્દ્રજી મારી સાથે પાછા એ જ બાળપણું કરવા લાગ્યા. હું કરોડો પ્રકારે મનને સમજાવતો હતો, પણ તે શાંતિ પામતું ન હતું. ॥ ૮૨ (ખ) ॥

ચૌ૦ – દેખિ ચરિત યહ સો પ્રભુતાઈ। સમુઝત દેહ દસા બિસરાઈ ॥
ધરનિ પરેઉઁ મુખ આવ ન બાતા। ત્રાહિ ત્રાહિ આરત જન ત્રાતા ॥ ૧॥

આ [બાળ] ચરિત્ર જોઈને અને [ઉદરની અંદર જોયેલી] તે પ્રભુતાનું સ્મરણ કરીને હું શરીરનું ભાન ભૂલી ગયો અને 'હે આર્તજનોના રક્ષક! રક્ષા કરો, રક્ષા કરો' પોકારતાં [હું] પૃથ્વી પર ઢળી પડ્યો. મુખમાંથી વાત નીકળતી ન હતી. ॥ ૧॥

પ્રેમાકુલ પ્રભુ મોહિ બિલોકી। નિજ માયા પ્રભુતા તબ રોકી ॥
કર સરોજ પ્રભુ મમ સિર ધરેઊ। દીનદયાલ સકલ દુખ હરેઊ ॥ ૨॥

તત્પશ્ચાત્ પ્રભુએ મને પ્રેમવિહ્વળ જોઈને પોતાની માયાની પ્રભુતાને રોકી લીધી. પ્રભુએ પોતાનો કર-કમળ મારા માથે મૂક્યો. દીનદયાળુએ મારું સંપૂર્ણ દુઃખ હરી લીધું. ॥ ૨॥

કીન્હ રામ મોહિ બિગત બિમોહા। સેવક સુખદ કૃપા સંદોહા ॥
પ્રભુતા પ્રથમ બિચારિ બિચારી। મન મહઁ હોઇ હરષ અતિ ભારી ॥ ૩॥

સેવકોને સુખ આપનારા, કૃપાના સમૂહ શ્રીરામજીએ મને મોહથી સર્વથા રહિત કરી દીધો. તેમની અગાઉની પ્રભુતાનો વિચાર કરી કરીને (યાદ કરી-કરીને) મારા મનમાં ઘણો ભારે હર્ષ થયો. ॥ ૩॥

ભગત બછલતા પ્રભુ કૈ દેખી। ઉપજી મમ ઉર પ્રીતિ બિસેષી ॥
સજલ નયન પુલકિત કર જોરી। કીન્હિઉઁ બહુ બિધિ બિનય બહોરી ॥ ૪॥

પ્રભુની ભક્તવત્સલતા જોઈને મારા હૃદયમાં ઘણો જ પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. પછી મેં [આનંદથી] નેત્રોમાં જળ ભરીને પુલકિત થઈ અને હાથ જોડીને અનેક પ્રકારે વિનંતી કરી. ॥ ૪॥

દો૦ – સુનિ સપ્રેમ મમ બાની દેખિ દીન નિજ દાસ।
બચન સુખદ ગંભીર મૃદુ બોલે રમાનિવાસ ॥ ૮૩ (ક) ॥

મારી પ્રેમયુક્ત વાણી સાંભળીને અને પોતાના દાસને દીન જાણીને રમાનિવાસ શ્રીરામજી સુખદાયક, ગંભીર અને કોમળ વચન બોલ્યા – ॥ ૮૩ (ક) ॥

કાકભસુંડિ માગુ બર અતિ પ્રસન્ન મોહિ જાનિ ।
અનિમાદિક સિધિ અપર રિધિ મોચ્છ સકલ સુખ ખાનિ ॥ ૮૩ (ખ) ॥

હે કાકભુશુંડિ! તું મને અત્યંત પ્રસન્ન જાણીને વર માગ. અણિમા આદિ અષ્ટ સિદ્ધિઓ, અન્ય રિદ્ધિઓ તથા સંપૂર્ણ સુખોની ખાણ મોક્ષ - ॥ ૮૩ (ખ)॥

ચૌ૦ – ગ્યાન બિબેક બિરતિ બિગ્યાના । મુનિ દુર્લભ ગુન જે જગ નાના ॥
આજુ દેઉઁ સબ સંસય નાહીં । માગુ જો તોહિ ભાવ મન માહીં ॥ ૧॥

જ્ઞાન, વિવેક, વૈરાગ્ય, વિજ્ઞાન (તત્ત્વજ્ઞાન) અને તે અનેક ગુણ જે જગતમાં મુનિઓને માટે પણ દુર્લભ છે, તે સર્વે હું આજે તને આપીશ, એમાં સંશય નથી. જે તારા મનને ગમે, તે માગી લે. ॥ ૧॥

સુનિ પ્રભુ બચન અધિક અનુરાગેઉઁ । મન અનુમાન કરન તબ લાગેઉઁ ॥
પ્રભુ કહ દેન સકલ સુખ સહી । ભગતિ આપની દેન ન કહી ॥ ૨॥

પ્રભુનાં વચન સાંભળીને હું ઘણા જ પ્રેમથી પરિપૂર્ણ થઈ ગયો. ત્યારે મનમાં અનુમાન કરવા લાગ્યો કે પ્રભુએ સર્વે સુખોને આપવાની વાત કહી, એ તો સાચી છે, પણ પોતાની ભક્તિ આપવાની વાત કરી જ નથી. ॥ ૨॥

ભગતિ હીન ગુન સબ સુખ ઐસે । લવન બિના બહુ બિંજન જૈસે ॥
ભજન હીન સુખ કવને કાજા । અસ બિચારિ બોલેઉઁ ખગરાજા ॥ ૩॥

ભક્તિથી રહિત સર્વે ગુણ અને સર્વે સુખ એવા જ [મોળા] છે જેમ મીઠા વિના અનેક પ્રકારના ભોજનના પદાર્થ. ભજનથી રહિત સુખ શું કામનું? હે પક્ષીરાજ! આવું વિચારીને હું બોલ્યો – ॥ ૩॥

જૌં પ્રભુ હોઇ પ્રસન્ન બર દેહૂ । મો પર કરહુ કૃપા અરુ નેહૂ ॥
મન ભાવત બર માગઉઁ સ્વામી । તુમ્હ ઉદાર ઉર અંતરજામી ॥ ૪॥

હે પ્રભો! જો આપ પ્રસન્ન થઈને મને વર આપો છો અને મારા પર કૃપા અને સ્નેહ રાખો છો, તો હે સ્વામી! હું મારો મનગમતો વર માગું છું. આપ ઉદાર છો અને હૃદયના ભીતરનું જાણનારા છો; ॥ ૪॥

દો૦ – અબિરલ ભગતિ બિસુદ્ધ તવ શ્રુતિ પુરાન જો ગાવ ।
જેહિ ખોજત જોગીસ મુનિ પ્રભુ પ્રસાદ કોઉ પાવ ॥ ૮૪ (ક) ॥

આપની જે અવિરલ (પ્રગાઢ) અને વિશુદ્ધ (અનન્ય નિષ્કામ) ભક્તિને શ્રુતિ અને પુરાણ ગાય છે, જેને યોગેશ્વર મુનિઓ શોધે છે અને પ્રભુની કૃપાથી કોઈક વિરલા જ જેને પામે છે – ॥ ૮૪ (ક) ॥

ભગત કલ્પતરુ પ્રનત હિત કૃપા સિંધુ સુખ ધામ ।
સોઇ નિજ ભગતિ મોહિ પ્રભુ દેહુ દયા કરિ રામ ॥ ૮૪ (ખ) ॥

હે ભક્તોના [મનવાંછિત ફળ આપનારા] કલ્પવૃક્ષ! હે શરણાગતના હિતકારી! હે કૃપાસાગર! હે સુખધામ શ્રીરામજી! દયા કરીને મને આપની એ જ ભક્તિ આપો. ॥ ૮૪ (ખ) ॥

ચૌ૦ – એવમસ્તુ કહિ રઘુકુલનાયક। બોલે બચન પરમ સુખદાયક॥
સુનુ બાયસ તૈં સહજ સયાના। કાહે ન માગસિ અસ બરદાના॥૧॥

'એવમસ્તુ' કહીને રઘુવંશના સ્વામી પરમ સુખ આપનારાં વચન બોલ્યા – હે કાક! સાંભળ, તું સ્વભાવથી જ બુદ્ધિમાન છે, આવું વરદાન કેમ ન માગત? ॥૧॥

સબ સુખ ખાનિ ભગતિ તૈં માગી। નહિં જગ કોઉ તોહિ સમ બડ઼ભાગી॥
જો મુનિ કોટિ જતન નહિં લહહીં। જે જપ જોગ અનલ તન દહહીં॥૨॥

તેં સર્વે સુખોની ખાણ ભક્તિને માગી લીધી, જગતમાં તારા જેવો મહાભાગ્યશાળી કોઈ નથી. મુનિઓ જે જપ અને યોગાગ્નિથી શરીર બાળતાં રહે છે, કરોડો યત્ન કરીને પણ જેને (જે ભક્તિને) પામતા નથી; ॥૨॥

રીઝેઉઁ દેખિ તોરિ ચતુરાઈ। માગેહુ ભગતિ મોહિ અતિ ભાઈ॥
સુનુ બિહંગ પ્રસાદ અબ મોરેં। સબ સુભ ગુન બસિહહિં ઉર તોરેં॥૩॥

એ જ ભક્તિ તેં માગી. તારું કૌશલ્ય જોઈને હું પ્રસન્ન થઈ ગયો. આ માગણી મને ઘણી જ ગમી. હે પક્ષી! સાંભળ, મારી કૃપાથી હવે સમસ્ત શુભ ગુણ તારા હૃદયમાં વસશે. ॥૩॥

ભગતિ ગ્યાન બિગ્યાન બિરાગા। જોગ ચરિત્ર રહસ્ય બિભાગા॥
જાનબ તૈં સબહી કર ભેદા। મમ પ્રસાદ નહિં સાધન ખેદા॥૪॥

ભક્તિ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, વૈરાગ્ય, યોગ, મારી લીલાઓ અને એમનાં રહસ્ય તથા વિભાગ – આ સર્વેના ભેદ તું મારી કૃપાથી જ જાણી જશે. તને સાધનોનું કષ્ટ નહીં પડે. ॥૪॥

દો૦ – માયા સંભવ ભ્રમ સબ અબ ન બ્યાપિહહિં તોહિ।
જાનેસુ બ્રહ્મ અનાદિ અજ અગુન ગુનાકર મોહિ॥૮૫ (ક)॥

માયાથી ઉત્પન્ન સર્વે ભ્રમ હવે તને નહીં વ્યાપે. મને અનાદિ, અજન્મા, અગુણ (પ્રકૃતિના ગુણોથી રહિત) અને [ગુણાતીત દિવ્ય] ગુણોની ખાણ બ્રહ્મ જાણજે. ॥૮૫ ક)॥

મોહિ ભગત પ્રિય સંતત અસ બિચારિ સુનુ કાગ।
કાયઁ બચન મન મમ પદ કરેસુ અચલ અનુરાગ॥૮૫ (ખ)॥

હે કાક! સાંભળ, મને ભક્ત નિરંતર પ્રિય છે, આવો વિચાર કરીને શરીર, વચન અને મનથી મારા ચરણોમાં અચળ પ્રેમ રાખજે. ॥૮૫ (ખ)॥

ચૌ૦ – અબ સુનુ પરમ બિમલ મમ બાની। સત્ય સુગમ નિગમાદિ બખાની॥
નિજ સિદ્ધાંત સુનાવઉઁ તોહી। સુનુ મન ધરુ સબ તજિ ભજુ મોહી॥૧॥

હવે મારી સત્ય, સુગમ, વેદાદિ દ્વારા વર્ણિત પરમ નિર્મળ વાણી સાંભળ. હું તને આ 'નિજ સિદ્ધાંત' સંભળાવું છું. સાંભળીને મનમાં ધારણ કર અને સર્વે તજીને મારું ભજન કર. ॥૧॥

મમ માયા સંભવ સંસારા। જીવ ચરાચર બિબિધિ પ્રકારા॥
સબ મમ પ્રિય સબ મમ ઉપજાએ। સબ તે અધિક મનુજ મોહિ ભાએ॥૨॥

આ સમસ્ત સંસાર મારી માયાથી ઉત્પન્ન છે. [એમાં] અનેકો પ્રકારના ચરાચર જીવો છે. તે સર્વે મને પ્રિય છે; કારણકે સર્વે મારા ઉત્પન્ન કરેલા છે. [પરંતુ] મનુષ્ય મને સર્વેથી અધિક સારા લાગે છે. ॥ ૨॥

તિન્હ મહઁ દ્વિજ દ્વિજ મહઁ શ્રુતિધારી । તિન્હ મહુઁ નિગમ ધરમ અનુસારી ॥
તિન્હ મહઁ પ્રિય બિરક્ત પુનિ ગ્યાની । ગ્યાનિહુ તે અતિ પ્રિય બિગ્યાની ॥ ૩॥

તે મનુષ્યોમાંય દ્વિજ, દ્વિજોમાંય વેદોને [કંઠમાં] ધારણ કરનારા, તેમાંય વેદોક્ત ધર્માનુસાર ચાલનારા, તેમાંય વિરક્ત (વૈરાગ્યવાન) મને પ્રિય છે. વૈરાગ્યવાનોમાં વળી જ્ઞાની અને જ્ઞાનીઓ કરતાંય અત્યંત પ્રિય વિજ્ઞાની છે; ॥ ૩॥

તિન્હ તે પુનિ મોહિ પ્રિય નિજ દાસા । જેહિ ગતિ મોરિ ન દૂસરિ આસા ॥
પુનિ પુનિ સત્ય કહઉઁ તોહિ પાહીં । મોહિ સેવક સમ પ્રિય કોઉ નાહીં ॥ ૪॥

વિજ્ઞાનીઓથી ય પ્રિય મને પોતાના દાસ છે, જેને મારી જ ગતિ (આશ્રય) છે, કોઈ બીજી આશા નથી. હું તને વારંવાર સત્ય ('નિજ સિદ્ધાંત') કહું છું કે મને પોતાના સેવક સમાન પ્રિય કોઈ પણ નથી. ॥ ૪॥

ભગતિ હીન બિરંચિ કિન હોઈ । સબ જીવહુ સમ પ્રિય મોહિ સોઈ ॥
ભગતિવંત અતિ નીચઉ પ્રાની । મોહિ પ્રાનપ્રિય અસિ મમ બાની ॥ ૫॥

ભક્તિહીન બ્રહ્મા જ કેમ ન હોય, તે મને સર્વ જીવો સમાન જ પ્રિય છે. પરંતુ ભક્તિમાન અત્યંત નીચ પ્રાણી પણ મને પ્રાણોસમાન પ્રિય છે, આ મારી ટેવ છે. ॥ ૫॥

દો૦ – સુચિ સુસીલ સેવક સુમતિ પ્રિય કહુ કાહિ ન લાગ ।
શ્રુતિ પુરાન કહ નીતિ અસિ સાવધાન સુનુ કાગ ॥ ૮૬॥

પવિત્ર, સુશીલ અને સુંદર બુદ્ધિવાળા સેવક, બતાવ કોને પ્રિય લાગતા નથી? વેદ અને પુરાણ આવી જ નીતિ કહે છે. હે કાગ! સાવધાન થઈને સાંભળ. ॥ ૮૬॥

ચૌ૦ – એક પિતા કે બિપુલ કુમારા । હોહિં પૃથક ગુન સીલ અચારા ॥
કોઉ પંડિત કોઉ તાપસ ગ્યાતા । કોઉ ધનવંત સૂર કોઉ દાતા ॥ ૧॥

એક પિતાના ઘણા જ પુત્ર પૃથક-પૃથક ગુણ, સ્વભાવ અને આચરણવાળા હોય છે. કોઈ પંડિત હોય છે, કોઈ તપસ્વી, કોઈ જ્ઞાની, કોઈ ધની, કોઈ શૂરવીર, કોઈ દાની; ॥ ૧॥

કોઉ સર્બગ્ય ધર્મરત કોઈ । સબ પર પિતહિ પ્રીતિ સમ હોઈ ॥
કોઉ પિતુ ભગત બચન મન કર્મા । સપનેહુઁ જાન ન દૂસર ધર્મા ॥ ૨॥

કોઈ સર્વજ્ઞ અને કોઈ ધર્મપરાયણ હોય છે. પિતાનો પ્રેમ આ બધા પર સમાન હોય છે. પરંતુ એમનામાંથી જો કોઈ મન, વચન અને કર્મથી પિતાનો જ ભક્ત હોય છે, સ્વપ્નમાંય બીજો ધર્મ નથી જાણતો, ॥ ૨॥

સો સુત પ્રિય પિતુ પ્રાન સમાના। જદ્યપિ સો સબ ભાઁતિ અયાના ॥
એહિ બિધિ જીવ ચરાચર જેતે। ત્રિજગ દેવ નર અસુર સમેતે ॥ ૩॥

તે પુત્ર પિતાને પ્રાણસમાન પ્રિય હોય છે. જોકે (ભલે) તે સર્વ પ્રકારે અજ્ઞાની (મૂર્ખ) જ હોય. આ પ્રમાણે તિર્યંચ (પશુ-પક્ષી), દેવ, મનુષ્ય અને અસુરોસહિત જેટલા પણ ચેતન અને જડ જીવો છે – ॥ ૩॥

અખિલ બિસ્વ યહ મોર ઉપાયા। સબ પર મોહિ બરાબરિ દાયા ॥
તિન્હ મહઁ જો પરિહરિ મદ માયા। ભજૈ મોહિ મન બચ અરુ કાયા ॥ ૪॥

[તેમનાથી ભરાયેલું] આ સમ્પૂર્ણ વિશ્વ મારું જ ઉત્પન્ન કરેલુ છે. માટે સર્વે પર મારી સમાન દયા છે. પરંતુ એમનામાંથી જે મદ અને માયાને ત્યજીને મન, વચન અને શરીરથી મને જ ભજે છે – ॥ ૪॥

દો૦ – પુરુષ નપુંસક નારિ વા જીવ ચરાચર કોઈ।
સર્બ ભાવ ભજ કપટ તજિ મોહિ પરમ પ્રિય સોઈ ॥ ૮૭ (ક) ॥

તે પુરુષ હોય, નપુંસક હોય, સ્ત્રી હોય અથવા ચર-અચર કોઈ પણ જીવ હોય; કપટ ત્યજીને જે કોઈ પણ સર્વભાવે મને ભજે છે, તે જ મને પરમ પ્રિય છે. ॥ ૮૭ (ક) ॥

સો૦ – સત્ય કહઉઁ ખગ તોહિ સુચિ સેવક મમ પ્રાનપ્રિય।
અસ બિચારિ ભજુ મોહિ પરિહરિ આસ ભરોસ સબ ॥ ૮૭ (ખ) ॥

હે પક્ષી! હું તને સત્ય કહું છું, પવિત્ર (અનન્ય અને નિષ્કામ) સેવક મને પ્રાણોની જેમ પ્રિય છે. આવો વિચાર કરીને સર્વે આશા-ભરોસા છોડીને મને જ ભજ. ॥ ૮૭ (ખ) ॥

ચૌ૦ – કબહૂઁ કાલ ન બ્યાપિહિ તોહી। સુમિરેસુ ભજેસુ નિરંતર મોહી ॥
પ્રભુ બચનામૃત સુનિ ન અઘાઊઁ। તનુ પુલકિત મન અતિ હરષાઊઁ ॥ ૧॥

તને કાળ ક્યારેય નહીં વ્યાપે. નિરંતર મારું સ્મરણ અને ભજન કરતો રહેજે. પ્રભુનાં વચનામૃત સાંભળીને હું ધરાતો ન હતો. મારું શરીર પુલકિત હતું અને મનમાં હું અત્યંત હરખાઈ રહ્યો હતો. ॥ ૧॥

સો સુખ જાનઇ મન અરુ કાના। નહિં રસના પહિં જાઇ બખાના ॥
પ્રભુ સોભા સુખ જાનહિં નયના। કહિ કિમિ સકહિં તિન્હહિ નહિં બયના ॥ ૨॥

તે સુખ મન અને કાન જ જાણે છે. જીભથી તેનાં વખાણ કરી શકાતાં નથી. પ્રભુની શોભાનું તે સુખ નેત્રો જ જાણે છે, પણ તે કહી કેવી રીતે શકે? તેમને વાણી તો છે જ નહીં. ॥ ૨॥

બહુ બિધિ મોહિ પ્રબોધિ સુખ દેઈ। લગે કરન સિસુ કૌતુક તેઈ ॥
સજલ નયન કછુ મુખ કરિ રૂખા। ચિતઇ માતુ લાગી અતિ ભૂખા ॥ ૩॥

મને અનેક પ્રકારે સારી રીતે સમજાવીને અને સુખ આપીને પ્રભુ એ જ બાળકોના ખેલ કરવા લાગ્યા. નેત્રોમાં જળ ભરીને અને મુખને કંઈક રૂક્ષ [જેવું] કરીને તેમણે માતાની સામે જોયું – [અને મુખાકૃતિ તથા ચિતવન દ્વારા માતાને સમજાવી દીધું કે] ઘણી ભૂખ લાગી છે. ॥ ૩॥

દેખિ માતુ આતુર ઉઠિ ધાઈ। કહિ મૃદુ બચન લિએ ઉર લાઈ॥
ગોદ રાખિ કરાવ પય પાના। રઘુપતિ ચરિત લલિત કર ગાના॥૪॥

આ જોઈને માતા તરત ઊઠીને દોડી અને કોમળ વચન કહીને તેમણે શ્રીરામજીને છાતીએ લગાડી દીધા. માતા ખોળામાં લઈને એમને દૂધ પિવડાવવા લાગી અને શ્રીરઘુનાથજીની લલિત લીલાઓ ગાવા લાગી. ॥૪॥

સો૦–જેહિ સુખ લાગિ પુરારિ અસુભ બેષ કૃત સિવ સુખદ।
અવધપુરી નર નારિ તેહિ સુખ મહુઁ સંતત મગન॥૮૮ (ક)॥

જે સુખને માટે [સર્વેને] સુખ આપનારા કલ્યાણરૂપ ત્રિપુરારી શિવજીએ અશુભ વેષ ધારણ કર્યો, તે સુખમાં અવધપુરીનાં નર-નારી નિરંતર નિમગ્ન રહે છે. ॥૮૮ (ક)॥

સોઈ સુખ લવલેસ જિન્હ બારક સપનેહુઁ લહેઉ।
તે નહિં ગનહિં ખગેસ બ્રહ્મસુખહિ સજ્જન સુમતિ॥૮૮ (ખ)॥

તે સુખનો લવલેશમાત્ર જેમણે એક વાર સ્વપ્નમાંય પ્રાપ્ત કરી લીધો, હે પક્ષીરાજ! તે સુંદર બુદ્ધિવાળા સજ્જન પુરુષ તેની સામે બ્રહ્મસુખને પણ કંઈ ગણતા નથી. ॥૮૮ (ખ)॥

ચૌ૦–મૈં પુનિ અવધ રહેઉઁ કછુ કાલા। દેખેઉઁ બાલબિનોદ રસાલા॥
રામ પ્રસાદ ભગતિ બર પાયઉઁ। પ્રભુ પદ બંદિ નિજાશ્રમ આયઉઁ॥૧॥

હું બીજા થોડાક સમય સુધી અવધપુરીમાં રહ્યો અને મેં શ્રીરામજીની રસિક બાળલીલાઓ જોઈ. શ્રીરામજીની કૃપાથી હું ભક્તિનું વરદાન પામ્યો. તત્પશ્ચાત્ પ્રભુના ચરણોની વંદના કરીને હું પોતાના આશ્રમે પાછો ફર્યો. ॥૧॥

તબ તે મોહિ ન બ્યાપી માયા। જબ તે રઘુનાયક અપનાયા॥
યહ સબ ગુપ્ત ચરિત મૈં ગાવા। હરિ માયાઁ જિમિ મોહિ નચાવા॥૨॥

આ પ્રમાણે જ્યારે શ્રીરઘુનાથજીએ મને અપનાવ્યો, ત્યારથી માયા મને ક્યારેય નથી વ્યાપી. શ્રીહરિની માયાએ મને જેમ નચાવ્યો, તે સર્વે ગુપ્ત ચરિત્ર મેં કહ્યાં – ॥૨॥

નિજ અનુભવ અબ કહઉઁ ખગેસા। બિનુ હરિ ભજન ન જાહિં કલેસા॥
રામ કૃપા બિનુ સુનુ ખગરાઈ। જાનિ ન જાઇ રામ પ્રભુતાઈ॥૩॥

હે પક્ષીરાજ ગરુડ! હવે હું તમને મારો પોતાનો અનુભવ કહું છું. [તે આ છે કે] ભગવાનના ભજન વિના કલેશ દૂર થતા નથી. હે પક્ષીરાજ! સાંભળો, શ્રીરામજીની કૃપા વિના શ્રીરામજીની પ્રભુતા નથી જાણી શકાતી; ॥૩॥

જાનેં બિનુ ન હોઇ પરતીતી। બિનુ પરતીતિ હોઇ નહિં પ્રીતી॥
પ્રીતિ બિના નહિં ભગતિ દિઢ઼ાઈ। જિમિ ખગપતિ જલ કૈ ચિકનાઈ॥૪॥

પ્રભુતા જાણ્યા વિના તેના પર વિશ્વાસ નથી જામતો. વિશ્વાસના વિના પ્રીતિ નથી થતી અને પ્રીતિ વિના ભક્તિ એવી રીતે જ દૃઢ નથી થતી જેમ હે પક્ષીરાજ! જળની ચિકાશ દૃઢ રહેતી નથી. ॥૪॥

સો૦ – બિનુ ગુર હોઈ કિ ગ્યાન ગ્યાન કિ હોઈ બિરાગ બિનુ ।
ગાવહિં બેદ પુરાન સુખ કિ લહિઅ હરિ ભગતિ બિનુ ॥ ૮૯ (ક) ॥

ગુરુ વિના શું જ્ઞાન થઈ શકે છે? અથવા વૈરાગ્ય વિના ક્યાંય જ્ઞાન થઈ શકે છે? આ જ રીતે વેદ અને પુરાણ કહે છે કે શ્રીહરિની ભક્તિ વિના શું સુખ મળી શકે છે? ॥ ૮૯ (ક) ॥

કોઉ બિશ્રામ કિ પાવ તાત સહજ સંતોષ બિનુ ।
ચલૈ કિ જલ બિનુ નાવ કોટિ જતન પચિ પચિ મરિઅ ॥ ૮૯ (ખ) ॥

હે તાત! સ્વાભાવિક સંતોષ વિના શું કોઈ શાંતિ પામી શકે છે? [ભલે] કરોડો ઉપાય કરીને હઠે ભરાઈ-ભરાઈને મરો; [તો પણ] શું ક્યારેય જળ વિના નાવ ચાલી શકે છે? ॥ ૮૯ (ખ) ॥

ચૌ૦ – બિનુ સંતોષ ન કામ નસાહીં । કામ અછત સુખ સપનેહુઁ નાહીં ॥
રામ ભજન બિનુ મિટહિં કિ કામા । થલ બિહીન તરુ કબહુઁ કિ જામા ॥ ૧॥

સંતોષ વિના કામનાનો નાશ થતો નથી અને કામનાઓની હયાતીમાં સ્વપ્નેય સુખ મળી શકતું નથી અને શ્રીરામના ભજન વિના કામનાઓ ક્યાંય મટી શકે છે? ધરતી વિના ક્યાંય ઝાડ ઊગી શકે છે? ॥ ૧॥

બિનુ બિગ્યાન કિ સમતા આવઈ । કોઉ અવકાસ કિ નભ બિનુ પાવઈ ॥
શ્રદ્ધા બિના ધર્મ નહિં હોઈ । બિનુ મહિ ગંધ કિ પાવઈ કોઈ ॥ ૨॥

વિજ્ઞાન(તત્ત્વજ્ઞાન)ના વિના શું સમભાવ આવી શકે છે? આકાશ વિના શું કોઈ (અવકાશ) રિક્તસ્થાન પામી શકે છે? શ્રદ્ધા વિના ધર્મ નથી થતો (ધર્મનું આચરણ થતું નથી). શું પૃથ્વીતત્ત્વ વિના કોઈ ગંધ પામી શકે છે? ॥ ૨॥

બિનુ તપ તેજ કિ કર બિસ્તારા । જલ બિનુ રસ કિ હોઈ સંસારા ॥
સીલ કિ મિલ બિનુ બુધ સેવકાઈ । જિમિ બિનુ તેજ ન રૂપ ગોસાઁઈ ॥ ૩॥

તપ વિના શું તેજ પ્રસરી શકે છે? જળતત્ત્વ વિના સંસારમાં શું રસ હોઈ શકે છે? પંડિતજનોની સેવા વિના શું શીલ (સદાચાર) પ્રાપ્ત થઈ શકે છે? હે ગોસાઈં! તેજ (અગ્નિતત્ત્વ) વિના રૂપ નથી મળતું. ॥ ૩॥

નિજ સુખ બિનુ મન હોઈ કિ થીરા । પરસ કિ હોઈ બિહીન સમીરા ॥
કવનિઉ સિદ્ધિ કિ બિનુ બિસ્વાસા । બિનુ હરિ ભજન ન ભવ ભય નાસા ॥ ૪॥

નિજ-સુખ (આત્માનંદ) વિના શું મન સ્થિર થઈ શકે છે? વાયુ તત્ત્વના વિના શું સ્પર્શ થઈ શકે છે? શું વિશ્વાસના વિના કોઈ પણ સિદ્ધિ થઈ શકે છે? આ પ્રમાણે શ્રીહરિના ભજન વિના જન્મ-મૃત્યુના ભયનો નાશ થતો નથી. ॥ ૪॥

દો૦ – બિનુ બિસ્વાસ ભગતિ નહિં તેહિ બિનુ દ્રવહિં ન રામુ ।
રામ કૃપા બિનુ સપનેહુઁ જીવ ન લહ બિશ્રામુ ॥ ૯૦ (ક) ॥

વિના વિશ્વાસે ભક્તિ નથી થતી, ભક્તિ વિના શ્રીરામજી પલળતા (દ્રયાર્દ્ર થતા) નથી અને શ્રીરામજીની કૃપા વિના જીવ સ્વપ્નમાંય શાંતિ પામતો નથી. ॥ ૯૦ (ક) ॥

સો૦ – અસ બિચારિ મતિધીર તજિ કુતર્ક સંસય સકલ ।
ભજહુ રામ રઘુબીર કરુનાકર સુંદર સુખદ ॥ ૯૦ (ખ) ॥

હે ધીરબુદ્ધિ! આવો વિચાર કરીને સંપૂર્ણ તર્કો અને સંદેહોને ત્યજીને કરુણાની ખાણ સુંદર અને સુખ આપનાર શ્રીરઘુવીરનું ભજન કરો. ॥ ૯૦ (ખ)॥

ચૌ૦ – નિજ મતિ સરિસ નાથ મૈં ગાઈ । પ્રભુ પ્રતાપ મહિમા ખગરાઈ ॥
કહેઉઁ ન કછુ કરિ જુગુતિ બિસેષી । યહ સબ મૈં નિજ નયનન્હિ દેખી ॥ ૧॥

હે પક્ષીરાજ! હે નાથ! મેં પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર પ્રભુના પ્રતાપ અને મહિમાનું ગાન કર્યું. મેં આમાં કોઈ વાત યુક્તિથી વધારીને નથી કહી. આ સર્વે પોતાની આંખે નિહાળીને કહ્યું છે. ॥ ૧॥

મહિમા નામ રૂપ ગુન ગાથા । સકલ અમિત અનંત રઘુનાથા ॥
નિજ નિજ મતિ મુનિ હરિ ગુન ગાવહિં । નિગમ સેષ સિવ પાર ન પાવહિં ॥ ૨॥

શ્રીરઘુનાથજીનો મહિમા, નામ, રૂપ અને ગુણોની કથા સર્વે અપાર અને અનંત છે તથા શ્રીરઘુનાથજી સ્વયં પણ અનંત છે. મુનિગણ પોતપોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે શ્રીહરિના ગુણ ગાય છે. વેદ, શેષ અને શિવજી પણ તેમનો પાર નથી પામતા. ॥ ૨॥

તુમ્હહિ આદિ ખગ મસક પ્રજંતા । નભ ઉડ઼ાહિં નહિં પાવહિં અંતા ॥
તિમિ રઘુપતિ મહિમા અવગાહા । તાત કબહુઁ કોઉ પાવ કિ થાહા ॥ ૩॥

આપથી માંડીને મચ્છર સુધીના સર્વે નાના-મોટા પક્ષી આકાશમાં ઊડે છે, પરંતુ આકાશનો અંત કોઈ નથી પામતા. આ જ પ્રમાણે હે તાત! શ્રીરઘુનાથજીના મહિમામાં ગોથું મારે, પણ શું કોઈ તેનો તાગ પામી શકે છે? ॥ ૩॥

રામુ કામ સત કોટિ સુભગ તન । દુર્ગા કોટિ અમિત અરિ મર્દન ॥
સક્ર કોટિ સત સરિસ બિલાસા । નભ સત કોટિ અમિત અવકાસા ॥ ૪॥

શ્રીરામજીનો અબજો કામદેવો સમાન સુંદર દેહ છે. તેઓ અનંત કોટિ દુર્ગાઓ સમાન શત્રુનાશક છે. અબજો ઈન્દ્રોની જેમ એમનો વિલાસ (ઐશ્વર્ય) છે. અબજો આકાશોની જેમ તેમનામાં અનંત અવકાશ (સ્થાન) છે. ॥ ૪॥

દો૦ – મરુત કોટિ સત બિપુલ બલ રબિ સત કોટિ પ્રકાસ ।
સસિ સત કોટિ સુસીતલ સમન સકલ ભવ ત્રાસ ॥ ૯૧ (ક) ॥

અબજો પવનની સમાન મહાન બળ એમનામાં છે અને અબજો સૂર્યો જેવો પ્રકાશ છે. અબજો ચન્દ્રમાઓ જેવા તેઓ શીતળ અને સમસ્ત ભયોને નાશ કરનારા છે. ॥ ૯૧ (ક) ॥

કાલ કોટિ સત સરિસ અતિ દુસ્તર દુર્ગ દુરંત ।
ધૂમકેતુ સત કોટિ સમ દુરાધરષ ભગવંત ॥ ૯૧ (ખ) ॥

અબજો કાળોની જેમ તેઓ અત્યંત દુસ્તર, દુર્ગમ અને દુરંત છે. તે ભગવાન અબજો અગ્નિ જેવા અત્યંત પ્રબળ છે. ॥ ૯૧ (ખ) ॥

ચૌ૦ – પ્રભુ અગાધ સત કોટિ પતાલા। સમન કોટિ સત સરિસ કરાલા॥
તીરથ અમિત કોટિ સમ પાવન। નામ અખિલ અઘ પૂગ નસાવન॥૧॥

અબજો પાતાળ જેવા પ્રભુ અગાધ છે. અબજો યમરાજની પેઠે ભયાનક છે. અનંતકોટિ તીર્થો સમાન તે પવિત્ર કરનારા છે. તેમનું નામ સંપૂર્ણ પાપસમૂહોનો નાશ કરનારું છે. ॥૧॥

હિમગિરિ કોટિ અચલ રઘુબીરા। સિંધુ કોટિ સત સમ ગંભીરા॥
કામધેનુ સત કોટિ સમાના। સકલ કામ દાયક ભગવાના॥૨॥

શ્રીરઘુવીર કરોડો હિમાલય સમાન અચળ (સ્થિર) છે અને અબજો સમુદ્રો સમાન ગંભીર છે. ભગવાન અબજો કામધેનુઓની જેવા સર્વે કામનાઓ(ઇચ્છિત પદાર્થો)ને આપનારા છે. ॥૨॥

સારદ કોટિ અમિત ચતુરાઈ। બિધિ સત કોટિ સૃષ્ટિ નિપુનાઈ॥
બિષ્નુ કોટિ સમ પાલન કર્તા। રુદ્ર કોટિ સત સમ સંહર્તા॥૩॥

અનંત કોટિ સરસ્વતીઓ સમાન ચતુરતા તેમનામાં છે. અબજો બ્રહ્માઓ સમાન સૃષ્ટિરચનાની નિપુણતા છે. તેઓ કરોડો વિષ્ણુઓ સમાન પાલન કરનારા અને અબજો રુદ્રો સમાન સંહાર કરનારા છે. ॥૩॥

ધનદ કોટિ સત સમ ધનવાના। માયા કોટિ પ્રપંચ નિધાના॥
ભાર ધરન સત કોટિ અહીસા। નિરવધિ નિરુપમ પ્રભુ જગદીસા॥૪॥

તેઓ અબજો કુબેરો સમાન ધનવાન અને કરોડો માયાની સમાન સૃષ્ટિના ભંડાર છે. ભાર ઉપાડવામાં તેઓ અબજો શેષોની સમાન છે. [અધિક શું?] જગદીશ્વર પ્રભુ શ્રીરામજી [સર્વે વાતોમાં] સીમારહિત અને ઉપમારહિત છે. ॥૪॥

છં૦ – નિરુપમ ન ઉપમા આન રામ સમાન રામુ નિગમ કહૈ।
જિમિ કોટિ સત ખદ્યોત સમ રબિ કહત અતિ લઘુતા લહૈ॥
એહિ ભાઁતિ નિજ નિજ મતિ બિલાસ મુનીસ હરિહિ બખાનહીં।
પ્રભુ ભાવ ગાહક અતિ કૃપાલ સપ્રેમ સુનિ સુખ માનહીં॥

શ્રીરામજી ઉપમારહિત છે, તેમની કોઈ બીજી ઉપમા છે જ નહીં. શ્રીરામની સમાન શ્રીરામ જ છે, એવું વેદો કહે છે. જેમ અબજો આગિયાઓને સમાન કહેવાથી સૂર્ય [પ્રશંસાને નહિ બલકે] અત્યંત લઘુતાને જ પ્રાપ્ત થાય છે (સૂર્યની નિંદા જ થાય છે). એ જ પ્રમાણે પોતપોતાની બુદ્ધિના વિકાસ અનુસાર મુનીશ્વર શ્રીહરિનું વર્ણન કરે છે. પરંતુ પ્રભુ ભક્તોના ભાવમાત્રને ગ્રહણ કરનારા અને અત્યંત કૃપાળુ છે. તેઓ એ વર્ણનને પ્રેમસહિત સાંભળીને સુખ માને છે.

દો૦ – રામુ અમિત ગુન સાગર થાહ કિ પાવઇ કોઇ।
સંતન્હ સન જસ કિછુ સુનેઉઁ તુમ્હહિ સુનાયઉઁ સોઇ॥૯૨ (ક)॥

શ્રીરામજી અપાર ગુણોના સાગર છે, શું કોઈ એમનો તાગ પામી શકે છે? સંતો દ્વારા મેં જે કંઈ સાંભળ્યું હતું તે આપને સંભળાવ્યું. ॥૯૨ (ક)॥

સો૦ – ભાવ બસ્ય ભગવાન સુખ નિધાન કરુના ભવન।
તજિ મમતા મદ માન ભજિઅ સદા સીતા રવન ॥ ૯૨ (ખ) ॥

સુખના ભંડાર, કરુણાધામ ભગવાન ભાવ(પ્રેમ)ને વશ છે. [માટે] મમતા, મદ અને માનને ત્યજીને સદા શ્રીજાનકીનાથનું જ ભજન કરવું જોઈએ. ॥ ૯૨ (ખ) ॥

ચૌ૦ – સુનિ ભુસુંડિ કે બચન સુહાએ। હરષિત ખગપતિ પંખ ફુલાએ ॥
નયન નીર મન અતિ હરષાના। શ્રીરઘુપતિ પ્રતાપ ઉર આના ॥ ૧ ॥

ભુશુંડિજીનાં સુંદર વચન સાંભળીને પક્ષીરાજે હર્ષિત થઈને પોતાના પંખ ફુલાવી દીધા. તેમનાં નેત્રોમાં [પ્રેમાનંદનાં આંસુઓનું] જળ ભરાઈ આવ્યું અને મન અત્યંત હરખાઈ ગયું. તેમણે શ્રીરઘુનાથજીનો પ્રતાપ હૃદયમાં ધારણ કર્યો. ॥ ૧ ॥

પાછિલ મોહ સમુઝિ પછિતાના। બ્રહ્મ અનાદિ મનુજ કરિ માના ॥
પુનિ પુનિ કાગ ચરન સિરુ નાવા। જાનિ રામ સમ પ્રેમ બઢ઼ાવા ॥ ૨ ॥

તેઓ પોતાના પાછલા મોહને સમજીને (યાદ કરીને) પસ્તાવા લાગ્યા કે મેં અનાદિ બ્રહ્મને મનુષ્ય કરીને જાણ્યા. ગરુડજીએ વારંવાર કાકભુશુંડિજીના ચરણોમાં શીશ નમાવ્યું અને તેમણે શ્રીરામજીના સમાન જાણીને પ્રેમ વધાર્યો. ॥ ૨ ॥

ગુર બિનુ ભવ નિધિ તરઇ ન કોઈ। જૌં બિરંચિ સંકર સમ હોઈ ॥
સંસય સર્પ ગ્રસેઉ મોહિ તાતા। દુખદ લહરિ કુતર્ક બહુ બ્રાતા ॥ ૩ ॥

ગુરુના વિના કોઈ ભવસાગર તરી નથી શકતો, ભલે તે બ્રહ્માજી અને શંકરજીની સમાન જ કેમ ન હોય. [ગરુડજીએ કહ્યું –] હે તાત! મને સંશયરૂપી સર્પે ડસી લીધો હતો અને [સર્પના કરડવાથી જેમ વિષ ચઢ્યે તરંગો આવે છે તેવી જ રીતે] ઘણી જ કુતર્કરૂપી દુઃખ આપનાર તરંગો આવી રહી હતી. ॥ ૩ ॥

તવ સરૂપ ગારુડ઼િ રઘુનાયક। મોહિ જિઆયઉ જન સુખદાયક ॥
તવ પ્રસાદ મમ મોહ નસાના। રામ રહસ્ય અનૂપમ જાના ॥ ૪ ॥

(હે ભુશુંડિજી) આપના સ્વરૂપરૂપી ગારુડી (સર્પનું વિષ ઉતારનારા) દ્વારા ભક્તોને સુખ આપનારા શ્રીરઘુનાથજીએ મને જીવાડી દીધો. આપની કૃપાથી મારો મોહ નાશ પામી ગયો અને મેં શ્રીરામજીના અનુપમ રહસ્યને જાણ્યું. ॥ ૪ ॥

દો૦ – તાહિ પ્રસંસિ બિબિધિ બિધિ સીસ નાઇ કર જોરિ।
બચન બિનીત સપ્રેમ મૃદુ બોલેઉ ગરુડ઼ બહોરિ ॥ ૯૩ (ક) ॥

તેમની (ભુશુંડિજીની) અનેક પ્રકારે પ્રશંસા કરીને, માથું નમાવીને અને હાથ જોડીને પછી ગરુડજી પ્રેમપૂર્વક વિનમ્ર અને કોમળ વચન બોલ્યા – ॥ ૯૩ (ક) ॥

પ્રભુ અપને અબિબેક તે બૂઝઉઁ સ્વામી તોહિ।
કૃપાસિંધુ સાદર કહહુ જાનિ દાસ નિજ મોહિ ॥ ૯૩ (ખ) ॥

હે પ્રભો! હે સ્વામી! હું પોતાના અવિવેકને કારણે આપને પૂછું છું. હે કૃપાના સાગર! મને આપનો 'નિજ દાસ' જાણીને આદરપૂર્વક (વિચારપૂર્વક) મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર કહો. ॥ ૯૩ (ખ) ॥

ચૌ૦ – તુમ્હ સર્બગ્ય તગ્ય તમ પારા । સુમતિ સુસીલ સરલ આચારા ॥
ગ્યાન બિરતિ બિગ્યાન નિવાસા । રઘુનાયક કે તુમ્હ પ્રિય દાસા ॥ ૧॥

આપ સર્વે કંઈ જાણનારા છો, તત્ત્વના જ્ઞાતા છો, અંધકાર(માયા)થી પર, ઉત્તમ બુદ્ધિથી યુક્ત, સુશીલ, સરળ આચરણવાળા, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને વિજ્ઞાનના ધામ અને શ્રીરઘુનાથજીના પ્રિય દાસ છો. ॥ ૧॥

કારન ક્વન દેહ યહ પાઈ । તાત સકલ મોહિ કહહુ બુઝાઈ ॥
રામ ચરિત સર સુંદર સ્વામી । પાયહુ કહાઁ કહહુ નભગામી ॥ ૨॥

આપ આ કાગ શરીર કયા કારણે પામ્યા? હે તાત! સર્વે સમજાવીને મને કહો. હે સ્વામી! હે આકાશગામી! આ સુંદર રામચરિત્રરૂપી સરોવર (રામચરિતમાનસ) આપ ક્યાં પામ્યા, તે કહો. ॥ ૨॥

નાથ સુના મૈં અસ સિવ પાહીં । મહા પ્રલયહુઁ નાસ તવ નાહીં ॥
મુધા બચન નહિં ઈસ્વર કહઈ । સોઉ મોરેં મન સંસય અહઈ ॥ ૩॥

હે નાથ! મેં શિવજી દ્વારા એવું સાંભળ્યું છે કે મહાપ્રલયમાં પણ આપનો નાશ નથી થતો અને ઈશ્વર (શિવજી) ક્યારેય મિથ્યા વચન કહેતા નથી. તે પણ મારા મનમાં સંદેહ છે. ॥ ૩॥

અગ જગ જીવ નાગ નર દેવા । નાથ સકલ જગુ કાલ કલેવા ॥
અંડ કટાહ અમિત લય કારી । કાલુ સદા દુરતિક્રમ ભારી ॥ ૪॥

[કેમકે] હે નાથ! નાગ, મનુષ્ય, દેવો આદિ ચર-અચર જીવ તથા આ આખુંય જગત કાળનો કોળિયો છે. અસંખ્ય બ્રહ્માંડોનો નાશ કરનાર કાળ સદાય ઘણો જ અનિવાર્ય છે. ॥ ૪॥

સો૦ – તુમ્હહિ ન બ્યાપત કાલ અતિ કરાલ કારન કવન ।
મોહિ સો કહહુ કૃપાલ ગ્યાન પ્રભાવ કિ જોગ બલ ॥ ૯૪ (ક) ॥

[આવો તે] અત્યંત ભયંકર કાળ આપને નથી વ્યાપતો (આપ પર પ્રભાવ નથી બતાવતો) એનું શું કારણ છે? હે કૃપાળુ! મને કહો, આ જ્ઞાનનો પ્રભાવ છે કે યોગનું બળ છે? ॥ ૯૪ (ક) ॥

દો૦ – પ્રભુ તવ આશ્રમ આએઁ મોર મોહ ભ્રમ ભાગ ।
કારન કવન સો નાથ સબ કહહુ સહિત અનુરાગ ॥ ૯૪ (ખ) ॥

હે પ્રભો! આપના આશ્રમમાં આવતાં જ મારો મોહ અને ભ્રમ નાસી ગયો. આનું શું કારણ છે? હે નાથ! આ સર્વે પ્રેમસહિત કહો. ॥ ૯૪ (ખ) ॥

ચૌ૦ – ગરુડ઼ ગિરા સુનિ હરષેઉ કાગા । બોલેઉ ઉમા પરમ અનુરાગા ॥
ધન્ય ધન્ય તવ મતિ ઉરગારી । પ્રસ્ન તુમ્હારિ મોહિ અતિ પ્યારી ॥ ૧॥

હે ઉમા! ગરુડજીની વાણી સાંભળીને કાકભુશુંડિજી હરખાયા અને પરમપ્રેમથી બોલ્યા – હે સર્પોના શત્રુ! આપની બુદ્ધિ ધન્ય છે! ધન્ય છે! આપના પ્રશ્ન મને બહુ જ પ્રિય લાગ્યા. ॥ ૧॥

સુનિ તવ પ્રસ્ન સપ્રેમ સુહાઈ । બહુત જનમ કૈ સુધિ મોહિ આઈ ॥
સબ નિજ કથા કહઉઁ મૈં ગાઈ । તાત સુનહુ સાદર મન લાઈ ॥ ૨॥

આપના પ્રેમયુક્ત સુંદર પ્રશ્ન સાંભળીને મને પોતાના અનેક જન્મોનું સ્મરણ થઈ ગયું. હું મારી સર્વે કથા વિસ્તારથી કહું છું. હે તાત! આદરસહિત મન દઈને (ધ્યાનપૂર્વક) સાંભળો. ॥ ૨॥

જપ તપ મખ સમ દમ બ્રત દાના । બિરતિ બિબેક જોગ બિગ્યાના ॥
સબ કર ફલ રઘુપતિ પદ પ્રેમા । તેહિ બિનુ કોઉ ન પાવઈ છેમા ॥ ૩॥

અનેક જપ, તપ, યજ્ઞ, શમ (મનને રોકવું), દમ (ઇન્દ્રિયોને રોકવી), વ્રત, દાન, વૈરાગ્ય, વિવેક, યોગ, વિજ્ઞાન આદિ સર્વેનું ફળ શ્રીરઘુનાથજીના ચરણોમાં પ્રેમ થવો છે. એના વિના કોઈ કલ્યાણ નથી પામી શકતા. ॥ ૩॥

એહિં તન રામ ભગતિ મૈં પાઈ । તાતે મોહિ મમતા અધિકાઈ ॥
જેહિ તેં કછુ નિજ સ્વારથ હોઈ । તેહિ પર મમતા કર સબ કોઈ ॥ ૪॥

મેં આ શરીરથી શ્રીરામજીની ભક્તિ પ્રાપ્ત કરી છે. એથી જ એની પર મારી મમતા અધિક છે. જેમાં પોતાનો કંઈક સ્વાર્થ હોય છે તેના પર સર્વે કોઈ પ્રેમ કરે છે. ॥ ૪॥

સો૦ – પન્નગારિ અસિ નીતિ શ્રુતિ સંમત સજ્જન કહહિં ।
અતિ નીચહુ સન પ્રીતિ કરિઅ જાનિ નિજ પરમ હિત ॥ ૯૫ (ક) ॥

હે ગરુડજી! વેદોમાં માનેલી આવી નીતિ છે અને સજ્જન પણ કહે છે કે પોતાનું પરમ હિત જાણીને અત્યંત નીચથીય પ્રેમ કરવો જોઈએ. ॥ ૯૫ (ક) ॥

પાટ કીટ તેં હોઈ તેહિ તે પાટંબર રુચિર ।
કૃમિ પાલઈ સબુ કોઈ પરમ અપાવન પ્રાન સમ ॥ ૯૫ (ખ) ॥

રેશમ કીડાથી થાય છે, તેનાથી સુંદર રેશમી વસ્ત્ર બને છે. એથી જ તે પરમ અપવિત્ર કીડાને પણ સર્વે કોઈ પ્રાણોસમાન પાળે છે. ॥ ૯૫ (ખ) ॥

ચૌ૦ – સ્વારથ સાઁચ જીવ કહુઁ એહા । મન ક્રમ બચન રામ પદ નેહા ॥
સોઈ પાવન સોઈ સુભગ સરીરા । જો તનુ પાઈ ભજિઅ રઘુબીરા ॥ ૧॥

જીવના માટે સાચો સ્વાર્થ એ જ છે કે મન, વચન અને કર્મથી શ્રીરામજીના ચરણોમાં પ્રેમ હોય. તે જ શરીર પવિત્ર અને સુંદર છે કે જે શરીરને પામીને શ્રીરઘુવીરનું ભજન કરવામાં આવે. ॥ ૧॥

રામ બિમુખ લહિ બિધિ સમ દેહી । કબિ કોબિદ ન પ્રસંસહિં તેહી ॥
રામ ભગતિ એહિં તન ઉર જામી । તાતે મોહિ પરમ પ્રિય સ્વામી ॥ ૨॥

જે શ્રીરામજીથી વિમુખ છે તે જો બ્રહ્માજી સમાન શરીર પામી જાય તો પણ કવિ અને પંડિત તેની પ્રશંસા નથી કરતા. આ જ શરીરથી મારા હૃદયમાં રામભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ. એટલે જ હે સ્વામી! એ મને પરમ પ્રિય છે. ॥ ૨॥

તજઉઁ ન તન નિજ ઇચ્છા મરના । તન બિનુ બેદ ભજન નહિં બરના ॥
પ્રથમ મોહઁ મોહિ બહુત બિગોવા । રામ બિમુખ સુખ કબહુઁ ન સોવા ॥ ૩॥

મારું મરણ પોતાની ઇચ્છાએથી છે, પરંતુ તેમ છતાંય હું આ શરીર નથી છોડતો, કેમકે વેદોએ વર્ણન કર્યું છે કે શરીર વિના ભજન નથી થતું. પહેલા તો મોહે મારી ઘણી દુર્દશા કરી. શ્રીરામજીથી વિમુખ થઈને હું કદીય સુખથી ઊંઘી શક્યો નથી. ॥ ૩॥

નાના જનમ કર્મ પુનિ નાના। કિએ જોગ જપ તપ મખ દાના॥
કવન જોનિ જનમેઉँ જહँ નાહીં। મૈં ખગેસ ભ્રમિ ભ્રમિ જગ માહીં॥ ૪॥

અનેક જન્મોમાં મેં અનેક પ્રકારના યોગ, જપ, તપ, યજ્ઞ અને દાન આદિ કર્મ કર્યાં. હે ગરુડજી! જગતમાં એવી કઈ યોનિ છે, જેમાં મેં [વારંવાર] ભમી-ભટકીને જન્મ ન લીધો હોય? ॥ ૪॥

દેખેઉँ કરિ સબ કરમ ગોસાઈં। સુખી ન ભયઉँ અબહિં કી નાઈં॥
સુધિ મોહિ નાથ જન્મ બહુ કેરી। સિવ પ્રસાદ મતિ મોહँ ન ઘેરી॥ ૫॥

હે ગોસાઈં! મેં સર્વે કર્મ કરીને જોઈ લીધાં, પણ અત્યારની (આ જન્મની) જેમ હું કદીય સુખી ન થયો. હે નાથ! મને અનેક જન્મોનું સ્મરણ છે. [કેમ કે] શ્રીશિવજીની કૃપાથી મારી બુદ્ધિને મોહે નથી ઘેરી. ॥ ૫॥

દો૦ – પ્રથમ જન્મ કે ચરિત અબ કહઉँ સુનહુ બિહગેસ।
સુનિ પ્રભુ પદ રતિ ઉપજઇ જાતેં મિટહિં કલેસ॥ ૯૬ (ક)॥

હે પક્ષીરાજ! સાંભળો, હવે હું મારા પ્રથમ જન્મના ચરિત્રને કહું છું, જેને સાંભળીને પ્રભુના ચરણોમાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે, જેનાથી સર્વે ક્લેશ મટી જાય છે. ॥ ૯૬ (ક) ॥

પૂરુબ કલ્પ એક પ્રભુ જુગ કલિજુગ મલ મૂલ।
નર અરુ નારિ અધર્મ રત સકલ નિગમ પ્રતિકૂલ॥ ૯૬ (ખ)॥

હે પ્રભો! પૂર્વના એક કલ્પમાં પાપોનો મૂળ યુગ કળિયુગ હતો, જેમાં પુરુષ અને સ્ત્રી સર્વે અધર્મપરાયણ અને વેદના વિરોધી હતાં. ॥ ૯૬ (ખ) ॥

ચૌ૦ – તેહિં કલિજુગ કોસલપુર જાઈ। જન્મત ભયઉँ સૂદ્ર તનુ પાઈ॥
સિવ સેવક મન ક્રમ અરુ બાની। આન દેવ નિંદક અભિમાની॥ ૧॥

તે કળિયુગમાં હું અયોધ્યાપુરીમાં જઈને શૂદ્રનું શરીર પામી જન્મ્યો. હું મન, વચન અને કર્મથી શિવજીનો સેવક અને અન્ય દેવોની નિંદા કરનારો અભિમાની હતો. ॥ ૧॥

ધન મદ મત્ત પરમ બાચાલા। ઉગ્રબુદ્ધિ ઉર દંભ બિસાલા॥
જદપિ રહેઉँ રઘુપતિ રજધાની। તદપિ ન કછુ મહિમા તબ જાની॥ ૨॥

હું ધનના મદે મદોન્મત, ઘણો જ બકબકીયો અને ઉગ્ર બુદ્ધિવાળો હતો, મારા હૃદયમાં મોટો ભારે દંભ હતો. જોકે હું શ્રીરઘુનાથજીની રાજધાનીમાં રહેતો હતો, તો પણ મેં તે સમયે એનો મહિમા કંઈ પણ ન જાણ્યો. ॥ ૨॥

અબ જાના મૈં અવધ પ્રભાવા। નિગમાગમ પુરાન અસ ગાવા॥
કવનેહુँ જન્મ અવધ બસ જોઈ। રામ પરાયન સો પરિ હોઈ॥ ૩॥

હવે મેં અવધનો પ્રભાવ જાણ્યો છે. વેદ, શાસ્ત્ર અને પુરાણોએ એવું ગાયું છે કે કોઈ પણ જન્મમાં જે કોઈ પણ અયોધ્યામાં વસી જાય છે, તે અવશ્ય જ શ્રીરામજીપરાયણ થઈ જશે. ॥ ૩॥

અવધ પ્રભાવ જાન તબ પ્રાની। જબ ઉર બસહિં રામુ ધનુપાની॥
સો કલિકાલ કઠિન ઉરગારી। પાપ પરાયન સબ નર નારી॥ ૪॥

અવધનો પ્રભાવ જીવ ત્યારે જ જાણે છે, જ્યારે હાથમાં ધનુષ ધારણ કરનારા શ્રીરામજી એના હૃદયમાં નિવાસ કરે છે. હે ગરુડજી! તે કલિકાળ ઘણો કઠિન હતો. તેમાં સર્વે નર-નારી પાપપરાયણ હતાં. ॥ ૪॥

દો૦ – કલિમલ ગ્રસે ધર્મ સબ લુપ્ત ભએ સદગ્રંથ ।
દંભિન્હ નિજ મતિ કલ્પિ કરિ પ્રગટ કિએ બહુ પંથ ॥ ૯૭ (ક) ॥

કળિયુગનાં પાપોએ સર્વે ધર્મોને ગ્રસી લીધા, સદ્ગ્રંથ લુપ્ત થઈ ગયા. દંભીઓએ પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પના કરી-કરીને ઘણા જ પંથ પ્રકટ કરી દીધા. ॥ ૯૭ (ક) ॥

ભએ લોગ સબ મોહબસ લોભ ગ્રસે સુભ કર્મ ।
સુનુ હરિજાન ગ્યાન નિધિ કહઉँ કછુક કલિધર્મ ॥ ૯૭ (ખ) ॥

સર્વે લોક મોહને વશ થઈ ગયા, શુભકર્મોએ લોભને હજમ કરી લીધો. હે જ્ઞાનના ભંડાર! હે શ્રીહરિના વાહન! સાંભળો, હવે હું કળિના કેટલાક ધર્મ (લક્ષણ) કહું છું. ॥ ૯૭ (ખ) ॥

ચૌ૦ – બરન ધર્મ નહિં આશ્રમ ચારી । શ્રુતિ બિરોધ રત સબ નર નારી ॥
દ્વિજ શ્રુતિ બેચક ભૂપ પ્રજાસન । કોઉ નહિં માન નિગમ અનુસાસન ॥ ૧॥

કળિયુગમાં ન વર્ણધર્મ રહે છે, ન ચારેય આશ્રમ રહે છે. સર્વે પુરુષ-સ્ત્રી વેદના વિરોધમાં લાગ્યાં રહે છે. બ્રાહ્મણ વેદોને વેચનારા અને રાજા પ્રજાને ખાઈ જનાર થાય છે. વેદની આજ્ઞા કોઈ માનતું નથી. ॥ ૧॥

મારગ સોઇ જા કહુँ જોઇ ભાવા । પંડિત સોઇ જો ગાલ બજાવા ॥
મિથ્યારંભ દંભ રત જોઈ । તા કહુँ સંત કહઇ સબ કોઈ ॥ ૨॥

જેને જે ગમી જાય, તે જ માર્ગ છે. જે ડંફાસ મારે છે, તે જ પંડિત છે. જેમની ક્રિયાઓનું મૂળ મિથ્યા છે અને જે દંભમાં રત છે, તેને જ સર્વ કોઈ સંત કહે છે. ॥ ૨॥

સોઇ સયાન જો પરધન હારી । જો કર દંભ સો બડ઼ આચારી ॥
જો કહ ઝૂँઠ મસખરી જાના । કલિજુગ સોઇ ગુનવંત બખાના ॥ ૩॥

જે [જે કોઈ રીતે] બીજાનું ધન હરણ કરી લે, તે જ બુદ્ધિમાન છે. જે દંભ કરે છે તે જ મોટો આચારવાન છે. જે જૂઠું બોલે છે અને તેને ઠઠ્ઠા-મશ્કરી જાણે છે, કળિયુગમાં તે જ ગુણવાન કહેવાય છે. ॥ ૩॥

નિરાચાર જો શ્રુતિ પથ ત્યાગી । કલિજુગ સોઇ ગ્યાની સો બિરાગી ॥
જાકેં નખ અરુ જટા બિસાલા । સોઇ તાપસ પ્રસિદ્ધ કલિકાલા ॥ ૪॥

જે આચારહીન છે અને વેદમાર્ગને જેણે ત્યજી દીધો છે, કળિયુગમાં એ જ જ્ઞાની અને એ જ વૈરાગ્યવાન છે. જેના મોટામોટા નખ અને લાંબીલાંબી જટાઓ છે, તે જ કળિયુગમાં પ્રસિદ્ધ તપસ્વી છે. ॥ ૪॥

દો૦ – અસુભ બેષ ભૂષન ધરેં ભચ્છાભચ્છ જે ખાહિં ।
તેઇ જોગી તેઇ સિદ્ધ નર પૂજ્ય તે કલિજુગ માહિં ॥ ૯૮ (ક) ॥

જે અમંગળ વેષ અને અમંગળ ભૂષણ ધારણ કરે છે અને ભક્ષ્ય-અભક્ષ્ય (ખાવા યોગ્ય અને ન ખાવા યોગ્ય) સર્વે કંઈ ખાઈ લે છે, તે જ યોગી છે, તે જ સિદ્ધ છે અને તે જ મનુષ્ય કળિયુગમાં પૂજ્ય છે. ॥૯૮ (ક)॥

સો૦ – જે અપકારી ચાર તિન્હ કર ગૌરવ માન્ય તેઈ।
મન ક્રમ બચન લબાર તેઈ બકતા કલિકાલ મહુઁ ॥૯૮ (ખ)॥

જેમનું આચરણ બીજાઓનો અપકાર (અહિત) કરનારું છે, એમનું જ મોટું ગૌરવ થાય છે અને તે જ સન્માનને યોગ્ય હોય છે. જે મન, વચન અને કર્મથી લબાડ (જૂઠું બકનારા) છે, તે જ કળિયુગમાં વક્તા માનવામાં આવે છે. ॥૯૮ (ખ)॥

ચૌ૦ – નારિ બિબસ નર સકલ ગોસાઈં। નાચહિં નટ મર્કટ કી નાઈં॥
સૂદ્ર દ્વિજન્હ ઉપદેસહિં ગ્યાના। મેલિ જનેઊ લેહિં કુદાના॥૧॥

હે ગોસાઈં! સર્વે મનુષ્ય સ્ત્રીઓના વિશેષ વશમાં છે અને જાદુગર(મદારી)ના વાંદરાની જેમ [એના નચાવ્યાં] નાચે છે. બ્રાહ્મણોને શૂદ્ર જ્ઞાનોપદેશ કરે છે અને ગળામાં જનોઈ નાખીને કુત્સિત દાન લે છે. ॥૧॥

સબ નર કામ લોભ રત ક્રોધી। દેવ બિપ્ર શ્રુતિ સંત બિરોધી॥
ગુન મંદિર સુંદર પતિ ત્યાગી। ભજહિં નારિ પર પુરુષ અભાગી॥૨॥

સર્વે પુરુષ કામ અને લોભમાં તત્પર અને ક્રોધી હોય છે. દેવો, બ્રાહ્મણ, વેદ અને સંતના વિરોધી હોય છે. અભાગણી સ્ત્રીઓ ગુણોના ધામ સુંદર પતિને ત્યજીને પરપુરુષનું સેવન કરે છે. ॥૨॥

સૌભાગિનીં બિભૂષન હીના। બિધવન્હ કે સિંગાર નબીના॥
ગુર સિષ બધિર અંધ કા લેખા। એક ન સુનઈ એક નહિં દેખા॥૩॥

સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ તો આભૂષણરહિત હોય છે, પણ વિધવાઓના નિત્ય નવા શણગાર હોય છે. શિષ્ય અને ગુરુમાં બહેરા અને આંધળા જેવો હિસાબ હોય છે. એક (શિષ્ય) ગુરુના ઉપદેશને સાંભળતા નથી, એક (ગુરુ) દેખતા નથી (તેને જ્ઞાનદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત નથી). ॥૩॥

હરઈ સિષ્ય ધન સોક ન હરઈ। સો ગુર ઘોર નરક મહુઁ પરઈ॥
માતુ પિતા બાલકન્હિ બોલાવહિં। ઉદર ભરૈ સોઈ ધર્મ સિખાવહિં॥૪॥

જે ગુરુ શિષ્યનું ધન હરણ કરે છે, પણ શોકને હરણ નથી કરતા, તે ઘોર નરકમાં પડે છે. માતાપિતા બાળકોને બોલાવીને એ જ ધર્મ શિખવાડે છે, જેનાથી પેટ ભરાય. ॥૪॥

દો૦ – બ્રહ્મ ગ્યાન બિનુ નારિ નર કહહિં ન દૂસરિ બાત।
કૌડ઼ી લાગિ લોભ બસ કરહિં બિપ્ર ગુર ઘાત॥૯૯ (ક)॥

સ્ત્રી-પુરુષ બ્રહ્મજ્ઞાનના સિવાય બીજી વાત કરતા નથી, પરંતુ તેઓ લોભવશ કોડીઓ (ઘણા ઓછા લાભ) માટે બ્રાહ્મણ અને ગુરુની હત્યા કરી નાખે છે. ॥૯૯ (ક)॥

બાદહિં સૂદ્ર દ્વિજન્હ સન હમ તુમ્હ તે કછુ ઘાટિ।
જાનઇ બ્રહ્મ સો બિપ્રબર આઁખિ દેખાવહિં ડાટિ॥૯૯ (ખ)॥

શૂદ્ર બ્રાહ્મણો સાથે વિવાદ કરે છે [અને કહે છે] કે અમે શું તમારાથી કંઈ કમ છીએ? જે બ્રહ્મને જાણે છે તે જ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ છે. [આવું કહીને] તેઓ એમને ધમકાવીને આંખો દેખાડે છે. ॥ ૯૯ (ખ) ॥

ચૌ૦ – પર ત્રિય લંપટ કપટ સયાને । મોહ દ્રોહ મમતા લપટાને ॥
તેઈ અભેદબાદી ગ્યાની નર । દેખા મૈં ચરિત્ર કલિજુગ કર ॥ ૧॥

જે પારકી સ્ત્રીમાં આસક્ત, કપટ કરવામાં ચતુર અને મોહ, દ્રોહ અને મમતામાં લપેટાયેલા છે, તે જ મનુષ્ય અભેદવાદી (બ્રહ્મ અને જીવને એક બતાડનારા) જ્ઞાની છે. મેં તે કળિયુગનું આ ચરિત્ર જોયું. ॥ ૧॥

આપુ ગએ અરુ તિન્હહૂ ઘાલહિં । જે કહુઁ સત મારગ પ્રતિપાલહિં ॥
કલ્પ કલ્પ ભરિ એક એક નરકા । પરહિં જે દૂષહિં શ્રુતિ કરિ તરકા ॥ ૨॥

તે સ્વયં તો નષ્ટ થયેલા જ રહે છે; જે ક્યાંક કોઈ સન્માર્ગનું પ્રતિપાલન કરે છે, તેમને પણ તેઓ નષ્ટ કરી નાખે છે. જે તર્ક કરીને વેદની નિંદા કરે છે, તે લોકો કલ્પોકલ્પ સુધી એક-એક નરકમાં પડ્યા રહે છે. ॥ ૨॥

જે બરનાધમ તેલિ કુમ્હારા । સ્વપચ કિરાત કોલ કલવારા ॥
નારિ મુઈ ગૃહ સંપતિ નાસી । મૂડ઼ મુડ઼ાઈ હોહિં સંન્યાસી ॥ ૩॥

ઘાંચી, કુંભાર, ચાંડાલ, ભીલ, કોલ અને કલાલ આદિ જે વર્ણમાં નીચ છે, તેઓ સ્ત્રીના મર્યે અથવા ઘરની સંપત્તિ નષ્ટ થઈ ગયે માથું મુંડાવીને સંન્યાસી થઈ જાય છે. ॥ ૩॥

તે બિપ્રન્હ સન આપુ પુજાવહિં । ઉભય લોક નિજ હાથ નસાવહિં ॥
બિપ્ર નિરચ્છર લોલુપ કામી । નિરાચાર સઠ બૃષલી સ્વામી ॥ ૪॥

તે પોતાને બ્રાહ્મણો દ્વારા પુજાવડાવે છે અને પોતાના જ હાથે બંને લોક નષ્ટ કરે છે. બ્રાહ્મણ અભણ, લોભી, કામી, આચારહીન, મૂર્ખ અને નીચ જાતિની વ્યભિચારિણી સ્ત્રીઓના સ્વામી હોય છે. ॥ ૪॥

સૂદ્ર કરહિં જપ તપ બ્રત નાના । બૈઠિ બરાસન કહહિં પુરાના ॥
સબ નર કલ્પિત કરહિં અચારા । જાઇ ન બરનિ અનીતિ અપારા ॥ ૫॥

શૂદ્ર અનેક પ્રકારના જપ, તપ અને વ્રત કરે છે તથા ઊંચા આસને (વ્યાસગાદીએ) બેસીને પુરાણ કહે છે. સર્વે મનુષ્ય મનમાન્યું આચરણ કરે છે. અપાર અનીતિનું વર્ણન કરી શકાતું નથી. ॥ ૫॥

દો૦ – ભએ બરન સંકર કલિ ભિન્નસેતુ સબ લોગ ।
કરહિં પાપ પાવહિં દુખ ભય રુજ સોક બિયોગ ॥ ૧૦૦ (ક) ॥

કળિયુગમાં સર્વે લોકો વર્ણસંકર અને મર્યાદાથી ચ્યુત થઈ ગયા. તેઓ પાપ કરે છે અને [એના ફળસ્વરૂપે] દુઃખ, ભય, રોગ, શોક અને [પ્રિય વસ્તુનો] વિયોગ પામે છે. ॥ ૧૦૦ (ક) ॥

શ્રુતિ સંમત હરિ ભક્તિ પથ સંજુત બિરતિ બિબેક ।
તેહિં ન ચલહિં નર મોહ બસ કલ્પહિં પંથ અનેક ॥ ૧૦૦ (ખ) ॥

વેદ સંમત તથા વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનથી યુક્ત જે હરિભક્તિનો માર્ગ છે, મોહવશ મનુષ્ય તેની ઉપર નથી ચાલતા અને અનેક નવા નવા પંથોની કલ્પના કરે છે. ॥ ૧૦૦ (ખ) ॥

છં૦ – બહુ દામ સઁવારહિં ધામ જતી। બિષયા હરિ લીન્હિ ન રહિ બિરતી ॥
તપસી ધનવંત દરિદ્ર ગૃહી। કલિ કૌતુક તાત ન જાત કહી ॥ ૧॥

સંન્યાસી ઘણું ધન વાપરીને ઘર સજાવે છે. તેમનામાં વૈરાગ્ય નથી રહ્યો, વિષયોએ તેમને હરી લીધા છે. તપસ્વી ધનવાન થઈ ગયા અને ગૃહસ્થ દરિદ્ર. હે તાત! કળિયુગની લીલા કંઈ કહી શકાતી નથી. ॥ ૧॥

કુલવંતિ નિકારહિં નારિ સતી। ગૃહ આનહિં ચેરિ નિબેરિ ગતી ॥
સુત માનહિં માતુ પિતા તબ લૌં। અબલાનન દીખ નહીં જબ લૌં ॥ ૨॥

કુળવંતી અને સતી સ્ત્રીને પુરુષ ઘરમાંથી કાઢી મૂકે છે અને સારી ચાલવાળીને ત્યજીને ઘરમાં દાસીને લાવીને રાખે છે. પુત્ર પોતાનાં માતાપિતાનું ત્યાં સુધી જ માને છે કે જ્યાં સુધી સ્ત્રીનું મુખ નથી દેખાઈ દેતું. ॥ ૨॥

સસુરારિ પિઆરિ લગી જબ તેં। રિપુરૂપ કુટુંબ ભએ તબ તેં ॥
નૃપ પાપ પરાયન ધર્મ નહીં। કરિ દંડ બિડંબ પ્રજા નિતહીં ॥ ૩॥

જ્યારથી સાસરું પ્રિય લાગવા માંડ્યું, ત્યારથી કુટુંબી શત્રુરૂપ થઈ ગયા. રાજા લોકો પાપપરાયણ થઈ ગયા, તેમનામાં ધર્મ ન રહ્યો. તે પ્રજાને નિત્ય જ [વિના અપરાધે] દંડ આપીને તેની વિડંબના (દુર્દશા) કર્યા કરે છે. ॥ ૩॥

ધનવંત કુલીન મલીન અપી। દ્વિજ ચિન્હ જનેઉ ઉઘાર તપી ॥
નહિં માન પુરાન ન બેદહિ જો। હરિ સેવક સંત સહી કલિ સો ॥ ૪॥

ધની લોકો મલિન (નીચ જાતિના) હોવા છતાંય કુલીન (ખાનદાની) માનવામાં આવે છે. દ્વિજનું ચિહ્ન (પ્રતીક) જનોઈમાત્ર રહી ગયું અને નાગા શરીરે રહેવું તપસ્વીઓનું. જે વેદો અને પુરાણોને નથી માનતા, કળિયુગમાં તે જ હરિભક્ત અને સાચા સંત કહેવડાવે છે. ॥ ૪॥

કબિ બૃંદ ઉદાર દુની ન સુની। ગુન દૂષક બ્રાત ન કોપિ ગુની ॥
કલિ બારહિં બાર દુકાલ પરૈ। બિનુ અન્ન દુખી સબ લોગ મરૈ ॥ ૫॥

કવિઓનાં તો ટોળાં થઈ ગયાં, પણ દુનિયામાં ઉદાર (કવિઓના આશ્રયદાતા) સંભળાઈ નથી પડતા. ગુણમાં દોષ લગાડનારા બહુ છે, પણ ગુણી (ગુણવાન) કોઈ પણ નથી. કળિયુગમાં વારંવાર દુકાળ પડે છે. અન્ન વિના બધા લોકો દુઃખી થઈને (ટળવળીને) મરે છે. ॥ ૫॥

દો૦ – સુનુ ખગેસ કલિ કપટ હઠ દંભ દ્વેષ પાષંડ।
માન મોહ મારાદિ મદ બ્યાપિ રહે બ્રહ્મંડ ॥ ૧૦૧ (ક) ॥

હે પક્ષીરાજ ગરુડજી! સાંભળો, કળિયુગમાં કપટ, હઠ (દુરાગ્રહ), દંભ, દ્વેષ પાખંડ, માન, મોહ અને કામ આદિ (અર્થાત્ કામ, ક્રોધ અને લોભ) અને મદ બ્રહ્માંડભરમાં વ્યાપ્ત થઈ ગયા (છવાઈ ગયા). ॥ ૧૦૧ (ક) ॥

તામસ ધર્મ કરહિં નર જપ તપ બ્રત મખ દાન।
દેવ ન બરષહિં ધરનીં બએ ન જામહિં ધાન ॥ ૧૦૧ (ખ) ॥

મનુષ્ય જપ, તપ, યજ્ઞ, વ્રત અને દાન આદિ ધર્મ તામસી ભાવથી કરવા લાગ્યા, દેવ (ઇન્દ્ર) પૃથ્વી પર જળ નથી વરસાવતા અને વાવેલું અન્ન ઊગતું નથી. ॥ ૧૦૧ (ખ) ॥

છં૦ – અબલા કચ ભૂષન ભૂરિ છુધા। ધનહીન દુખી મમતા બહુધા ॥
સુખ ચાહહિં મૂઢ઼ ન ધર્મ રતા। મતિ થોરિ કઠોરિ ન કોમલતા ॥ ૧॥

સ્ત્રીઓના વાળ જ ભૂષણ છે (એમના શરીર પર કોઈ આભૂષણ ન રહ્યું) અને એમને ભૂખ બહુ લાગે છે (અર્થાત્ તેઓ સદા અતૃપ્ત જ રહે છે). તેઓ ધનહીન અને અનેક પ્રકારની મમતા થવાને કારણે દુઃખી રહે છે. તે મૂર્ખ સુખ ઇચ્છે છે, પણ ધર્મમાં એમનો પ્રેમ નથી. બુદ્ધિ થોડી છે અને કઠોર છે; તેમનામાં કોમળતા નથી. ॥ ૧॥

નર પીડ઼િત રોગ ન ભોગ કહીં। અભિમાન બિરોધ અકારનહીં ॥
લઘુ જીવન સંબતુ પંચ દસા। કલપાંત ન નાસ ગુમાનુ અસા ॥ ૨॥

મનુષ્ય રોગોથી પીડિત છે, ભોગ (સુખ) ક્યાંય નથી, કારણ વિનાય અભિમાન અને વિરોધ કરે છે. દસ-પાંચ વર્ષનું નાનકડું જીવન છે, પરંતુ ઘમંડ એવો છે કે જાણે કલ્પાંત (પ્રલય) થવા છતાંય તેમનો નાશ નહીં થાય. ॥ ૨॥

કલિકાલ બિહાલ કિએ મનુજા। નહિં માનત ક્વૌ અનુજા તનુજા ॥
નહિં તોષ બિચાર ન સીતલતા। સબ જાતિ કુજાતિ ભએ મગતા ॥ ૩॥

કળિકાળે મનુષ્યને બેહાલ (અસ્ત-વ્યસ્ત) કરી નાખ્યા. કોઈ બહેન-બેટીનોય વિચાર નથી કરતું. [લોકોમાં] ન સંતોષ છે, ન વિવેક છે અને શીતળતાય નથી. જાતિ, કુજાતિ સર્વે લોક ભીખ માગનારા થઈ ગયા. ॥ ૩॥

ઈરિષા પરુષાચ્છર લોલુપતા। ભરિ પૂરિ હરી સમતા બિગતા ॥
સબ લોગ બિયોગ બિસોક હએ। બરનાશ્રમ ધર્મ અચાર ગએ ॥ ૪॥

ઈર્ષ્યા, કડવાં વચન અને લાલચ ભરપૂર થઈ રહ્યાં છે, સમતા ચાલી ગઈ. સર્વે જણા વિયોગ અને વિશેષ શોકથી પીડિત થઈ રહ્યા છે. વર્ણાશ્રમ-ધર્મનાં આચરણ નષ્ટ થઈ ગયાં. ॥ ૪॥

દમ દાન દયા નહિં જાનપની। જડ઼તા પરબંચનતાતિ ઘની ॥
તનુ પોષક નારિ નરા સગરે। પરનિંદક જે જગ મો બગરે ॥ ૫॥

ઇન્દ્રિયોનું દમન, દાન, દયા અને સમજદારી કોઈનામાં રહી નથી. મૂર્ખતા અને બીજાઓને ઠગવું – આ બહુ અધિક વધી ગયું. સ્ત્રી-પુરુષ સૌ શરીરનાં પાલન-પોષણમાં જ વ્યસ્ત રહે છે. જે પારકી નિંદા કરનારા છે, જગતમાં તે જ ફેલાયેલા છે. ॥ ૫॥

દો૦ – સુનુ બ્યાલારિ કાલ કલિ મલ અવગુન આગાર।
ગુનઉ બહુત કલિજુગ કર બિનુ પ્રયાસ નિસ્તાર ॥ ૧૦૨ (ક) ॥

હે સર્પોના શત્રુ ગરુડજી! સાંભળો, કળિકાળ પાપ અને અવગુણોનું ઘર છે. પરંતુ કળિયુગમાં એક ગુણ પણ મોટો છે કે તેમાં પરિશ્રમ વિનાય ભવબંધનમાંથી છૂટકારો મળી જાય છે. ॥ ૧૦૨ (ક) ॥

કૃતજુગ ત્રેતાઁ દ્વાપર પૂજા મખ અરુ જોગ ।
જો ગતિ હોઈ સો કલિ હરિ નામ તે પાવહિં લોગ ॥ ૧૦૨ (ખ) ॥

સતયુગ, ત્રેતા અને દ્વાપરમાં જે ગતિ ક્રમશઃ યોગ, યજ્ઞ અને પૂજાથી પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ ગતિ કળિયુગમાં લોકો કેવળ ભગવાનના નામથી પામી જાય છે. ॥ ૧૦૨ (ખ) ॥

ચૌ૦ – કૃતજુગ સબ જોગી બિગ્યાની । કરિ હરિ ધ્યાન તરહિં ભવ પ્રાની ॥
ત્રેતાઁ બિબિધ જગ્ય નર કરહીં । પ્રભુહિ સમર્પિ કર્મ ભવ તરહીં ॥ ૧॥

સત્યયુગમાં સૌ યોગી અને વિજ્ઞાની હોય છે. હરિનું ધ્યાન કરીને પ્રાણી ભવસાગરમાંથી તરી જાય છે. ત્રેતામાં મનુષ્ય અનેક પ્રકારના યજ્ઞ કરે છે અને સર્વે કર્મોને પ્રભુને સમર્પણ કરીને ભવસાગર પાર થઈ જાય છે. ॥ ૧॥

દ્વાપર કરિ રઘુપતિ પદ પૂજા । નર ભવ તરહિં ઉપાય ન દૂજા ॥
કલિજુગ કેવલ હરિ ગુન ગાહા । ગાવત નર પાવહિં ભવ થાહા ॥ ૨॥

દ્વાપરમાં શ્રીરઘુનાથજીના ચરણોની પૂજા કરીને મનુષ્ય સંસારને તરી જાય છે, બીજો કોઈ ઉપાય નથી અને કળિયુગમાં તો કેવળ શ્રીહરિની ગુણગાથાઓનું ગાન કરવાથી જ મનુષ્ય ભવસાગરનો તાગ પામી જાય છે. ॥ ૨॥

કલિજુગ જોગ ન જગ્ય ન ગ્યાના । એક અધાર રામ ગુન ગાના ॥
સબ ભરોસ તજિ જો ભજ રામહિ । પ્રેમ સમેત ગાવ ગુન ગ્રામહિ ॥ ૩॥

કળિયુગમાં ન તો યોગ અને યજ્ઞ છે અને જ્ઞાનેય નથી. શ્રીરામજીના ગુણગાન જ એકમાત્ર આધાર છે. માટે બધા ભરોસા ત્યજીને જે શ્રીરામજીને ભજે છે અને પ્રેમસહિત તેમના ગુણસમૂહોને ગાય છે, ॥ ૩॥

સોઈ ભવ તર કછુ સંસય નાહીં । નામ પ્રતાપ પ્રગટ કલિ માહીં ॥
કલિ કર એક પુનીત પ્રતાપા । માનસ પુન્ય હોહિં નહિં પાપા ॥ ૪॥

તે જ ભવસાગરને તરી જાય છે, એમાં કંઈ પણ સંદેહ નથી. નામનો પ્રતાપ કળિયુગમાં પ્રત્યક્ષ છે. કળિયુગનો એક પવિત્ર પ્રતાપ (મહિમા) છે કે માનસિક પુણ્યની તો ગણના થાય છે, પણ [માનસિક] પાપની ગણના થતી નથી. ॥ ૪॥

દો૦ – કલિજુગ સમ જુગ આન નહિં જૌં નર કર બિસ્વાસ ।
ગાઈ રામ ગુન ગન બિમલ ભવ તર બિનહિં પ્રયાસ ॥ ૧૦૩ (ક) ॥

જો મનુષ્ય વિશ્વાસ રાખે, તો કળિયુગના જેવો બીજો યુગ નથી. [કેમકે] આ યુગમાં શ્રીરામજીના નિર્મળ ગુણસમૂહોને ગાઈ-ગાઈને મનુષ્ય વિના પરિશ્રમેય સંસાર[રૂપી સાગર]ને તરી જાય છે. ॥ ૧૦૩ (ક) ॥

પ્રગટ ચારિ પદ ધર્મ કે કલિ મહુઁ એક પ્રધાન।
જેન કેન બિધિ દીન્હેં દાન કરઇ કલ્યાન॥ ૧૦૩ (ખ)॥

ધર્મના ચાર ચરણ (સત્ય, દયા, તપ અને દાન) પ્રસિદ્ધ છે, જેમનામાં કળિનો એક [દાનરૂપી] ચરણ જ પ્રધાન છે. જે કોઈ પ્રકારેય દાન દેવાથી, દાન કલ્યાણ જ કરે છે. ॥ ૧૦૩ (ખ) ॥

ચૌ૦ – નિત જુગ ધર્મ હોહિં સબ કેરે। હૃદયઁ રામ માયા કે પ્રેરે॥
સુદ્ધ સત્વ સમતા બિગ્યાના। કૃત પ્રભાવ પ્રસન્ન મન જાના॥ ૧॥

શ્રીરામજીની માયાથી પ્રેરિત થઈને સૌના હૃદયોમાં સર્વે યુગના ધર્મ નિત્ય થતા રહે છે. શુદ્ધ સત્ત્વગુણ, સમતા, વિજ્ઞાન અને મનનું પ્રસન્ન થવું – એને સત્યયુગનો પ્રભાવ જાણો. ॥ ૧॥

સત્વ બહુત રજ કછુ રતિ કર્મા। સબ બિધિ સુખ ત્રેતા કર ધર્મા॥
બહુ રજ સ્વલ્પ સત્વ કછુ તામસ। દ્વાપર ધર્મ હરષ ભય માનસ॥ ૨॥

સત્ત્વગુણ અધિક હોય, કંઈક રજોગુણ હોય, કર્મોમાં પ્રીતિ હોય, સર્વે પ્રકારે સુખ હોય – આ ત્રેતાના ધર્મ છે. રજોગુણ બહુ હોય, સત્ત્વગુણ બહુ જ થોડા હોય, કંઈક તમોગુણ હોય, મનમાં હર્ષ અને ભય હોય – આ દ્વાપરનો ધર્મ છે; ॥ ૨॥

તામસ બહુત રજોગુન થોરા। કલિ પ્રભાવ બિરોધ ચહુઁ ઓરા॥
બુધ જુગ ધર્મ જાનિ મન માહીં। તજિ અધર્મ રતિ ધર્મ કરાહીં॥ ૩॥

તમોગુણ બહુ હોય, રજોગુણ ઓછા હોય, ચારેયકોર વેર-વિરોધ હોય – આ કળિયુગનો પ્રભાવ છે. પંડિત લોકો યુગોના ધર્મોને મનમાં જાણી (ઓળખીને), અધર્મ ત્યજીને ધર્મમાં પ્રીતિ કરે છે. ॥ ૩॥

કાલ ધર્મ નહિં બ્યાપહિં તાહી। રઘુપતિ ચરન પ્રીતિ અતિ જાહી॥
નટ કૃત બિકટ કપટ ખગરાયા। નટ સેવકહિ ન બ્યાપઇ માયા॥ ૪॥

જેમને શ્રીરઘુનાથજીના ચરણોમાં અત્યંત પ્રેમ છે, તેમને કાળધર્મ (યુગધર્મ) નથી વ્યાપતા. હે પક્ષીરાજ! નટ(બાજીગર)નું કરેલું કપટ-ચરિત્ર (ઇન્દ્રજાળ) જોનારાઓ માટે ઘણું વિકટ (દુર્ગમ) હોય છે, પણ નટના સેવક(જંબૂરા)ને તેની માયા વ્યાપતી નથી. ॥ ૪॥

દો૦ – હરિ માયા કૃત દોષ ગુન બિનુ હરિ ભજન ન જાહિં।
ભજિઅ રામ તજિ કામ સબ અસ બિચારિ મન માહિં॥ ૧૦૪ (ક)॥

શ્રીહરિની માયા દ્વારા રચાયેલા દોષ અને ગુણ શ્રીહરિના ભજન વિના જતા નથી. મનમાં આવું વિચારીને, સર્વે કામનાઓને છોડીને (નિષ્કામભાવથી) શ્રીરામજીનું ભજન કરવું જોઈએ. ॥ ૧૦૪ (ક) ॥

તેહિં કલિકાલ બરષ બહુ બસેઉઁ અવધ બિહગેસ।
પરેઉ દુકાલ બિપતિ બસ તબ મૈં ગયઉઁ બિદેસ॥ ૧૦૪ (ખ)॥

હે પક્ષીરાજ! એ કળિકાળમાં હું ઘણા વર્ષો સુધી અયોધ્યામાં રહ્યો. એક વાર ત્યાં દુકાળ પડ્યો, ત્યારે હું વિપત્તિને લીધે વિદેશ (અન્ય સ્થાને) ચાલ્યો ગયો. ॥ ૧૦૪ (ખ) ॥

ચૌ૦ – ગયઉઁ ઉજેની સુનુ ઉરગારી। દીન મલીન દરિદ્ર દુખારી॥
ગએઁ કાલ કછુ સંપતિ પાઈ। તહઁ પુનિ કરઉઁ સંભુ સેવકાઈ॥૧॥

હે સર્પોના શત્રુ ગરુડજી! સાંભળો, હું દીન, મલિન (ઉદાસ), દરિદ્ર અને દુઃખી થઈને ઉજ્જૈન ગયો. કેટલોક કાળ વીત્યા પછી થોડીક સંપત્તિ પામીને પાછો હું ત્યાં ભગવાન શંકરની આરાધના કરવા લાગ્યો. ॥૧॥

બિપ્ર એક બૈદિક સિવ પૂજા। કરઇ સદા તેહિ કાજુ ન દૂજા॥
પરમ સાધુ પરમારથ બિંદક। સંભુ ઉપાસક નહિં હરિ નિંદક॥૨॥

એક બ્રાહ્મણ વેદવિધિથી સદાય શિવજીની પૂજા કરતા. તેમને બીજું કોઈ કામ ન હતું. તેઓ પરમ સાધુ અને પરમાર્થના જ્ઞાતા હતા, તેઓ શંભુના ઉપાસક હતા, પણ શ્રીહરિની નિંદા કરનારા ન હતા. ॥૨॥

તેહિ સેવઉઁ મૈં કપટ સમેતા। દ્વિજ દયાલ અતિ નીતિ નિકેતા॥
બાહિજ નમ્ર દેખિ મોહિ સાઈં। બિપ્ર પઢ઼ાવ પુત્ર કી નાઈં॥૩॥

હું કપટપૂર્વક એમની સેવા કરતો. બ્રાહ્મણ ઘણા જ દયાળુ અને નીતિના ધામ હતા. હે સ્વામી! બહારથી નમ્ર જોઈને બ્રાહ્મણ મને પુત્રની જેવો ગણીને ભણાવતા હતા. ॥૩॥

સંભુ મંત્ર મોહિ દ્વિજબર દીન્હા। સુભ ઉપદેસ બિબિધ બિધિ કીન્હા॥
જપઉઁ મંત્ર સિવ મંદિર જાઈ। હૃદયઁ દંભ અહમિતિ અધિકાઈ॥૪॥

તે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠે મને શિવજીનો મંત્ર આપ્યો અને અનેકો પ્રકારના શુભ ઉપદેશ કર્યા. હું શિવજીના મંદિરમાં જઈને મંત્ર જપતો હતો. મારા હૃદયમાં દંભ અને અહંકાર વધી ગયો. ॥૪॥

દો૦ – મૈં ખલ મલ સંકુલ મતિ નીચ જાતિ બસ મોહ।
હરિજન દ્વિજ દેખેં જરઉઁ કરઉઁ બિષ્નુ કર દ્રોહ॥૧૦૫ (ક)॥

હું દુષ્ટ, નીચ જાતિ અને પાપમયી મલિન બુદ્ધિવાળો મોહવશ શ્રીહરિના ભક્તો અને દ્વિજોને જોતાં જ બળી ઊઠતો અને વિષ્ણુભગવાનનો દ્રોહ કરતો હતો. ॥૧૦૫ (ક)॥

સો૦ – ગુર નિત મોહિ પ્રબોધ દુખિત દેખિ આચરન મમ।
મોહિ ઉપજઇ અતિ ક્રોધ દંભિહિ નીતિ કિ ભાવઈ॥૧૦૫ (ખ)॥

ગુરુજી મારા આચરણને જોઈને દુભાતા હતા. તેઓ મને નિત્ય સારી રીતેય સમજાવતા, પણ [હું કંઈ પણ ન સમજતો, ઊલટો] મને અત્યંત ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો. દંભીને કદીય નીતિ (સારી) ઠીક લાગે છે? ॥૧૦૫ (ખ)॥

ચૌ૦ – એક બાર ગુર લીન્હ બોલાઈ। મોહિ નીતિ બહુ ભાઁતિ સિખાઈ॥
સિવ સેવા કર ફલ સુત સોઈ। અબિરલ ભગતિ રામ પદ હોઈ॥૧॥

એકવાર ગુરુજીએ મને બોલાવ્યો અને અનેક પ્રકારે [પરમાર્થ] નીતિનું શિક્ષણ આપ્યું કે હે પુત્ર! શિવજીની સેવાનું ફળ આ જ છે કે શ્રીરામજીના ચરણોમાં પ્રગાઢ ભક્તિ થાય. ॥૧॥

રામહિ ભજહિ તાત સિવ ધાતા । નર પાવઁર કૈ કેતિક બાતા ॥
જાસુ ચરન અજ સિવ અનુરાગી । તાસુ દ્રોહઁ સુખ ચહસિ અભાગી ॥ ૨॥

હે તાત! શિવજી અને બ્રહ્માજી પણ શ્રીરામજીને ભજે છે [તો] નીચ મનુષ્યની તો વાત જ શું છે? બ્રહ્માજી અને શિવજી જેમના ચરણોના પ્રેમી છે, અરે અભાગિયા! તેમનો દ્રોહ કરીને તું સુખ ઇચ્છે છે? ॥ ૨॥

હર કહુઁ હરિ સેવક ગુર કહેઊ । સુનિ ખગનાથ હૃદય મમ દહેઊ ॥
અધમ જાતિ મૈં બિદ્યા પાએઁ । ભયઉઁ જથા અહિ દૂધ પિઆએઁ ॥ ૩॥

ગુરુજીએ શિવજીને હરિના સેવક કહ્યા. આ સાંભળીને હે પક્ષીરાજ! મારું હૃદય તપી ઊઠ્યું. નીચ જાતિનો હું વિદ્યા પામીને એવો થઈ ગયો, જેમ દૂધ પિવડાવવાથી સર્પ અધિક ઝેરી થઈ જાય છે. ॥ ૩॥

માની કુટિલ કુભાગ્ય કુજાતી । ગુર કર દ્રોહ કરઉઁ દિનુ રાતી ॥
અતિ દયાલ ગુર સ્વલ્પ ન ક્રોધા । પુનિપુનિ મોહિ સિખાવ સુબોધા ॥ ૪॥

અભિમાની, કુટિલ, દુર્ભાગી અને કુજાતિ હું દિવસ-રાત ગુરુજીનો દ્રોહ કરતો. ગુરુજી અત્યંત દયાળુ હોવાને લીધે તેમને થોડોક પણ ક્રોધ આવતો ન હતો. [મારા દ્રોહ કરવા છતાંય] તેઓ વારંવાર મને ઉત્તમ જ્ઞાનનું જ શિક્ષણ આપતા હતા. ॥ ૪॥

જેહિ તે નીચ બડ઼ાઈ પાવા । સો પ્રથમહિં હતિ તાહિ નસાવા ॥
ધૂમ અનલ સંભવ સુનુ ભાઈ । તેહિ બુઝાવ ઘન પદવી પાઈ ॥ ૫॥

નીચ મનુષ્ય જેનાથી મોટાઈ પામે છે, તે એને જ સૌથી પહેલા મારીને તેનો નાશ કરે છે. હે ભાઈ! સાંભળો, આગથી ઉત્પન્ન થયેલો ધુમાડો મેઘની પદવી પામીને એ જ અગ્નિને હોલવી નાખે છે. ॥ ૫॥

રજ મગ પરી નિરાદર રહઈ । સબ કર પદ પ્રહાર નિત સહઈ ॥
મરુત ઉડ઼ાવ પ્રથમ તેહિ ભરઈ । પુનિ નૃપ નયન કિરીટન્હ પરઈ ॥ ૬॥

ધૂળ રસ્તામાં નિરાદરથી પડી રહે છે અને સદાય સૌની [માર્ગે ચાલનારાઓની] લાતોનો માર સહે છે. પણ જ્યારે પવન તેને ઉડાડે [ઊંચે ઉઠાવે] છે, ત્યારે તે સૌથી પહેલા એને જ [પવનને] ભરી દે છે અને પછી રાજાઓનાં નેત્રો અને કિરીટો (મુગટો) પર પડે છે. ॥ ૬॥

સુનુ ખગપતિ અસ સમુઝિ પ્રસંગા । બુધ નહિં કરહિં અધમ કર સંગા ॥
કબિ કોબિદ ગાવહિં અસિ નીતી । ખલ સન કલહ ન ભલ નહિં પ્રીતી ॥ ૭॥

હે પક્ષીરાજ ગરુડજી! સાંભળો, આવી વાત સમજીને બુદ્ધિમાન લોકો અધમ(નીચ)નો સંગ નથી કરતા. કવિ અને પંડિત આવી નીતિ કહે છે કે દુષ્ટ સાથે ન તો કલહ ઠીક છે અને ન તો પ્રેમ કરવોય ઠીક છે. ॥ ૭॥

ઉદાસીન નિત રહિઅ ગોસાઈં । ખલ પરિહરિઅ સ્વાન કી નાઈં ॥
મૈં ખલ હૃદયઁ કપટ કુટિલાઈ । ગુર હિત કહઇ ન મોહિ સોહાઈ ॥ ૮॥

હે ગોસાઈં! એનાથી તો સદાય ઉદાસીન જ રહેવું જોઈએ. દુષ્ટને કૂતરાની જેમ દૂરથી જ ત્યાગી દેવો જોઈએ. હું દુષ્ટ હતો, હૃદયમાં કપટ અને કુટિલતા ભરેલી હતી. [માટે જ] ગુરુજી હિતની વાત કહેતા હતા, પણ તે મને ગમતી ન હતી. ॥ ૮॥

દો૦ – એક બાર હર મંદિર જપત રહેઉઁ સિવ નામ।
ગુર આયઉ અભિમાન તેં ઉઠિ નહિં કીન્હ પ્રનામ ॥ ૧૦૬ (ક) ॥

એક દિવસ હું શિવજીના મંદિરમાં શિવનામ જપી રહ્યો હતો. તે સમયે ગુરુજી ત્યાં આવ્યા, પરંતુ અભિમાનને લીધે મેં ઊઠીને તેમને પ્રણામ ન કર્યા. ॥ ૧૦૬ (ક) ॥

સો દયાલ નહિં કહેઉ કછુ ઉર ન રોષ લવલેસ।
અતિ અઘ ગુર અપમાનતા સહિ નહિં સકે મહેસ ॥ ૧૦૬ (ખ) ॥

ગુરુજી દયાળુ હતા, [મારો દોષ જોઈને પણ] એમણે કંઈ કહ્યું નહિ; તેમના હૃદયમાં લેશમાત્રય ક્રોધ ન થયો. પણ ગુરુનું અપમાન બહુ મોટું પાપ છે; માટે મહાદેવજી તેને સહી ન શક્યા. ॥ ૧૦૬ (ખ) ॥

ચૌ૦ – મંદિર માઝ ભઈ નભબાની। રે હતભાગ્ય અગ્ય અભિમાની ॥
જદ્યપિ તવ ગુર કેં નહિં ક્રોધા। અતિ કૃપાલ ચિત સમ્યક બોધા ॥ ૧॥

મંદિરમાં આકાશવાણી થઈ કે અરે હતભાગી! મૂર્ખ! અભિમાની! જોકે તારા ગુરુને ક્રોધ નથી, તે અત્યંત કૃપાળુ ચિત્તના છે અને તેમને [પૂર્ણ તથા] યથાર્થ જ્ઞાન છે, ॥ ૧॥

તદપિ સાપ સઠ દૈહઉઁ તોહી। નીતિ બિરોધ સોહાઇ ન મોહી ॥
જૌં નહિં દંડ કરૌં ખલ તોરા। ભ્રષ્ટ હોઇ શ્રુતિમારગ મોરા ॥ ૨॥

તો પણ હે મૂર્ખ! તને હું શાપ આપીશ; [કારણકે] નીતિનો વિરોધ મને ઠીક નથી લાગતો. અરે દુષ્ટ! જો હું તને દંડ ન આપું તો મારો વેદમાર્ગ પણ ભ્રષ્ટ થઈ જાય. ॥ ૨॥

જે સઠ ગુર સન ઇરિષા કરહીં। રૌરવ નરક કોટિ જુગ પરહીં ॥
ત્રિજગ જોનિ પુનિ ધરહિં સરીરા। અયુત જન્મ ભરિ પાવહિં પીરા ॥ ૩॥

જે મૂર્ખ ગુરુની ઈર્ષ્યા કરે છે, તે કરોડો યુગો સુધી રૌરવ નરકમાં પડ્યા રહે છે. પછી (ત્યાંથી નીકળીને) તે તિર્યંચ (પશુ, પક્ષી આદિ) યોનિઓમાં શરીર ધારણ કરે છે અને દસ હજાર જન્મો સુધી દુઃખ પામતા રહે છે. ॥ ૩॥

બૈઠિ રહેસિ અજગર ઇવ પાપી। સર્પ હોહિ ખલ મલ મતિ બ્યાપી ॥
મહા બિટપ કોટર મહુઁ જાઈ। રહુ અધમાધમ અધગતિ પાઈ ॥ ૪॥

અરે પાપી! તું ગુરુની સામે અજગરની જેમ બેસી રહ્યો! અરે દુષ્ટ! તારી બુદ્ધિ પાપથી ઢંકાઈ ગઈ છે, [માટે] તું સર્પ થઈ જા. અરે અધમથીય અધમ! આ અધોગતિ(સર્પની નીચ યોનિ)ને પામીને કોઈ મોટા ભારે ઝાડના પોલાણમાં જઈને રહે. ॥ ૪॥

દો૦ – હાહાકાર કીન્હ ગુર દારુન સુનિ સિવ સાપ।
કંપિત મોહિ બિલોકિ અતિ ઉર ઉપજા પરિતાપ ॥ ૧૦૭ (ક) ॥

શિવજીનો ભયાનક શાપ સાંભળીને ગુરુજીએ હાહાકાર કર્યો. મને ધ્રૂજતો જોઈને એમના હૃદયમાં ઘણો સંતાપ ઉત્પન્ન થયો. ॥ ૧૦૭ (ક) ॥

કરિ દંડવત સપ્રેમ દ્વિજ સિવ સન્મુખ કર જોરિ ।
બિનય કરત ગદગદ સ્વર સમુઝિ ઘોર ગતિ મોરિ ॥ ૧૦૭ (ખ) ॥

પ્રેમસહિત દંડવત કરીને તે બ્રાહ્મણ શ્રીશિવજીની સામે હાથ જોડીને મારી ભયંકર ગતિનો વિચાર કરીને ગદ્ગદ વાણીથી વિનંતી (સ્તુતિ) કરવા લાગ્યા – ॥ ૧૦૭ (ખ) ॥

છં૦ – **નમામીશમીશાન નિર્વાણરૂપં । વિભું વ્યાપકં બ્રહ્મ વેદસ્વરૂપં ॥**
નિજં નિર્ગુણં નિર્વિકલ્પં નિરીહં । ચિદાકાશમાકાશવાસં ભજેઽહં ॥ ૧ ॥

હે મોક્ષસ્વરૂપ, વિભુ, વ્યાપક, બ્રહ્મ અને વેદસ્વરૂપ, ઈશાન દિશાના ઈશ્વર તથા સર્વેના સ્વામી શ્રીશિવજી! હું આપને નમસ્કાર કરું છું. નિજસ્વરૂપમાં સ્થિત (અર્થાત્ માયારહિત), [માયિક] ગુણોથી રહિત, ભેદરહિત, ઈચ્છારહિત, ચેતન આકાશરૂપ અને આકાશને જ વસ્ત્રરૂપે ધારણ કરનારા દિગમ્બર [અથવા આકાશને પણ આચ્છાદિત કરનારા] આપને હું ભજું છું. ॥ ૧ ॥

નિરાકારમોંકારમૂલં તુરીયં । ગિરા ગ્યાન ગોતીતમીશં ગિરીશં ॥
કરાલં મહાકાલ કાલં કૃપાલં । ગુણાગાર સંસારપારં નતોઽહં ॥ ૨ ॥

નિરાકાર, ૐકારના મૂળ, તુરીય (ત્રણેય ગુણોથી અતીત), વાણી, જ્ઞાન અને ઈન્દ્રિયોથી પર, કૈલાસપતિ, વિકરાળ, મહાકાળનાય કાળ, કૃપાળુ, ગુણોના ધામ, સંસારથી પર (આપ) પરમેશ્વરને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૨ ॥

તુષારાદ્રિ સંકાશ ગૌરં ગભીરં । મનોભૂત કોટિ પ્રભા શ્રી શરીરં ॥
સ્ફુરન્મૌલિ કલ્લોલિની ચારુ ગંગા । લસદ્ભાલબાલેન્દુ કંઠે ભુજંગા ॥ ૩ ॥

જે હિમાલય સમાન ગૌરવર્ણ તથા ગંભીર છે, જેમના શરીરમાં કરોડો કામદેવોની જ્યોતિ અને શોભા છે, જેમના મસ્તક પર સુંદર નદી ગંગાજી વિરાજમાન છે, જેમના લલાટ પર દ્વિતીયાનો ચન્દ્રમા અને ગળામાં સર્પ સુશોભિત છે; ॥ ૩ ॥

ચલત્કુંડલં ભ્રૂ સુનેત્રં વિશાલં । પ્રસન્નાનનં નીલકંઠં દયાલં ॥
મૃગાધીશચર્મામ્બરં મુણ્ડમાલં । પ્રિયં શંકરં સર્વનાથં ભજામિ ॥ ૪ ॥

જેમના કાનોમાં કુંડળ ઝૂલી રહ્યાં છે, સુંદર ભ્રુકુટી અને વિશાળ નેત્રો છે; જે પ્રસન્નમુખ, નીલકંઠ અને દયાળુ છે; સિંહચર્મનું વસ્ત્ર ધારણ કરેલા અને મુંડમાળા પહેરેલી છે; તે સર્વેના પ્રિય અને સૌના નાથ [કલ્યાણ કરનારા] શ્રીશંકરજીને હું ભજું છું. ॥ ૪ ॥

પ્રચંડં પ્રકૃષ્ટં પ્રગલ્ભં પરેશં । અખંડં અજં ભાનુકોટિપ્રકાશં ॥
ત્રયઃ શૂલ નિર્મૂલનં શૂલપાણિં । ભજેઽહં ભવાનીપતિં ભાવગમ્યં ॥ ૫ ॥

પ્રચંડ (રુદ્રરૂપ), શ્રેષ્ઠ, તેજસ્વી (નિર્ભય), પરમેશ્વર, અખંડ, અજન્મા, કરોડો સૂર્યો સમાન પ્રકાશવાળા, ત્રણેય પ્રકારનાં શૂળો(દુઃખો)ને નિર્મૂળ કરનારા, હાથમાં ત્રિશૂળ ધારણ કરેલા, ભાવ (પ્રેમ) દ્વારા પ્રાપ્ત થનારા ભવાનીના પતિ શ્રીશંકરજીને હું ભજું છું. ॥ ૫ ॥

કલાતીત કલ્યાણ કલ્પાન્તકારી । સદા સજ્જનાન્દદાતા પુરારી ॥
ચિદાનંદ સંદોહ મોહાપહારી । પ્રસીદ પ્રસીદ પ્રભો મન્મથારી ॥ ૬ ॥

કળાઓથી પર, કલ્યાણસ્વરૂપ, કલ્પનો અંત (પ્રલય) કરનારા, સજ્જનોને સદા આનંદ આપનારા, ત્રિપુરના શત્રુ સચ્ચિદાનંદઘન, મોહને હરનારા, મનને મથી નાખનારા કામદેવના શત્રુ હે પ્રભો! પ્રસન્ન થાઓ, પ્રસન્ન થાઓ. ॥ ૬॥

ન યાવદ્ ઉમાનાથ પાદારવિન્દં । ભજંતીહ લોકે પરે વા નરાણાં ॥
ન તાવત્સુખં શાન્તિ સન્તાપનાશં । પ્રસીદ પ્રભો સર્વભૂતાધિવાસં ॥ ૭॥

હે ઉમાનાથ! જ્યાં સુધી આપના ચરણકમળોને મનુષ્ય નથી ભજતાં, ત્યાં સુધી તેમને ન તો આ લોકમાં અને ન તો પરલોકમાં સુખ-શાંતિ મળે છે અને ન તો તેમના તાપોનો નાશ થાય છે. માટે હે સમસ્ત જીવોની અંદર (હૃદયમાં) નિવાસ કરનારા પ્રભો! પ્રસન્ન થાઓ. ॥ ૭॥

ન જાનામિ યોગં જપં નૈવ પૂજાં । નતોઽહં સદા સર્વદા શંભુ તુભ્યં ॥
જરા જન્મ દુઃખૌઘ તાતપ્યમાનં । પ્રભો પાહિ આપન્નમામીશ શંભો ॥ ૮॥

હું ન તો યોગ જાણું છું, ન જપ અને ન પૂજા જ. હે સર્વસ્વ આપનાર શંભો! હું તો આપને સદાય નમસ્કાર કરું છું. હે પ્રભો! વૃદ્ધાવસ્થા તથા જન્મ[મૃત્યુ]ના દુઃખસમૂહોમાં બળી રહેલા મારા જેવા દુઃખી-શરણાગતોની દુઃખોથી રક્ષા કરો. હે ઈશ્વર! હે શંભો! હું આપને નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૮॥

શ્લોક—રુદ્રાષ્ટકમિદં પ્રોક્તં વિપ્રેણ હરતોષયે ॥
યે પઠન્તિ નરા ભક્ત્યા તેષાં શમ્ભુઃ પ્રસીદતિ ॥ ૯॥

ભગવાન રુદ્રની સ્તુતિનું આ અષ્ટક શંકરજીની તુષ્ટિ (પ્રસન્નતા) માટે એ બ્રાહ્મણ દ્વારા કહેવાયું. જે મનુષ્ય આનું ભક્તિપૂર્વક પઠન કરે છે, તેની ઉપર ભગવાન શંભુ પ્રસન્ન થાય છે. ॥ ૯॥

દો૦ – સુનિ બિનતી સર્બગ્ય સિવ દેખિ બિપ્ર અનુરાગુ ।
પુનિ મંદિર નભબાની ભઇ દ્વિજબર બર માગુ ॥ ૧૦૮ (ક) ॥

સર્વજ્ઞ શિવજીએ વિનંતી સાંભળી અને બ્રાહ્મણનો પ્રેમ જોયો. પછી મંદિરમાં આકાશવાણી થઈ કે હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ! વર માગો. ॥ ૧૦૮ (ક) ॥

જૌં પ્રસન્ન પ્રભુ મો પર નાથ દીન પર નેહુ ।
નિજ પદ ભગતિ દેઇ પ્રભુ પુનિ દૂસર બર દેહુ ॥ ૧૦૮ (ખ) ॥

[બ્રાહ્મણે કહ્યું –] હે પ્રભો! જો આપ મારા પર પ્રસન્ન હોવ અને હે નાથ! જો આ દીન પર આપનો સ્નેહ હોય તો પહેલા આપના ચરણોની ભક્તિ આપીને બીજો વર આપો, ॥ ૧૦૮ (ખ) ॥

તવ માયા બસ જીવ જડ઼ સંતત ફિરઇ ભુલાન ।
તેહિ પર ક્રોધ ન કરિઅ પ્રભુ કૃપાસિંધુ ભગવાન ॥ ૧૦૮ (ગ) ॥

હે પ્રભો! આ અજ્ઞાની જીવ આપની માયાને વશ થઈને નિરંતર ભૂલી ભટકે છે. હે કૃપાના સાગર ભગવાન! તેના પર ક્રોધ ન કરો. ॥ ૧૦૮ (ગ) ॥

સંકર દીનદયાલ અબ એહિ પર હોહુ કૃપાલ ।
સાપ અનુગ્રહ હોઇ જેહિં નાથ થોરેહીં કાલ ॥ ૧૦૮ (ઘ) ॥

હે દીનો પર દયા કરનારા (કલ્યાણકારી) શંકર! હવે આની પર કૃપાળુ થાવ (કૃપા કરો), જેથી હે નાથ! ટૂંક સમયમાં જ આના પર શાપ પછી અનુગ્રહ (શાપથી મુક્તિ) થઈ જાય. ॥ ૧૦૮ (ઘ) ॥

ચૌ૦ – એહિ કર હોઈ પરમ કલ્યાના। સોઇ કરહુ અબ કૃપાનિધાના ॥
બિપ્ર ગિરા સુનિ પરહિત સાની। એવમસ્તુ ઇતિ ભઇ નભ બાની ॥ ૧॥

હે કૃપાનિધાન! હવે તે જ કરો, જેનાથી આનું પરમ કલ્યાણ થાય. બીજાના હિતની તરબોળ થયેલ બ્રાહ્મણની વાણી સાંભળીને, પછી આકાશવાણી થઈ - 'એવમસ્તુ' (આવું જ થાય). ॥ ૧॥

જદપિ કીન્હ એહિં દારુન પાપા। મૈં પુનિ દીન્હિ કોપ કરિ સાપા ॥
તદપિ તુમ્હારિ સાધુતા દેખી। કરિહઉઁ એહિ પર કૃપા બિસેષી ॥ ૨॥

જોકે તેણે ભયાનક પાપ કર્યું છે અને મેં પણ એને ક્રોધ કરીને શાપ આપ્યો છે, તો પણ તમારી સાધુતા જોઈને હું એની પર વિશેષ કૃપા કરીશ. ॥ ૨॥

છમાસીલ જે પર ઉપકારી। તે દ્વિજ મોહિ પ્રિય જથા ખરારી ॥
મોર શ્રાપ દ્વિજ બ્યર્થ ન જાઇહિ। જન્મ સહસ અવસ્ય યહ પાઇહિ ॥ ૩॥

હે દ્વિજ! જે ક્ષમાશીલ અને પરોપકારી હોય છે, તે મને એવા જ પ્રિય છે જેમ ખરારિ શ્રીરામચન્દ્રજી. હે દ્વિજ! મારો શાપ વ્યર્થ નહીં જાય. આ એક હજાર જન્મ અવશ્ય પામશે. ॥ ૩॥

જનમત મરત દુસહ દુખ હોઈ। એહિ સ્વલ્પઉ નહિં બ્યાપિહિ સોઈ ॥
કવનેઉઁ જન્મ મિટિહિ નહિં ગ્યાના। સુનહિ સૂદ્ર મમ બચન પ્રવાના ॥ ૪॥

પરંતુ જન્મવા અને મરવામાં જે દુઃસહ્ય દુઃખ થાય છે, આને તે દુઃખ જરાય નહીં વ્યાપે અને કોઈ પણ જન્મમાં એનું જ્ઞાન નષ્ટ નહીં થાય. હે શૂદ્ર! મારાં પ્રામાણિક વચન સાંભળ. ॥ ૪॥

રઘુપતિ પુરીં જન્મ તવ ભયઊ। પુનિ તૈં મમ સેવાઁ મન દયઊ ॥
પુરી પ્રભાવ અનુગ્રહ મોરેં। રામ ભગતિ ઉપજિહિ ઉર તોરેં ॥ ૫॥

[પ્રથમ તો] તારો જન્મ શ્રીરઘુનાથજીની પુરીમાં થયો. પછી તેં મારી સેવામાં મન લગાવ્યું. પુરીના પ્રભાવ અને મારી કૃપાથી તારા હૃદયમાં રામભક્તિ ઉત્પન્ન થશે. ॥ ૫॥

સુનુ મમ બચન સત્ય અબ ભાઈ। હરિતોષન બ્રત દ્વિજ સેવકાઈ ॥
અબ જનિ કરહિ બિપ્ર અપમાના। જાનેસુ સંત અનંત સમાના ॥ ૬॥

હે ભાઈ! હવે મારાં સત્ય વચન સાંભળ. દ્વિજોની સેવા જ ભગવાનને પ્રસન્ન કરનારું વ્રત છે. હવે ક્યારેય બ્રાહ્મણનું અપમાન ન કરીશ. સંતોને અનંત શ્રીભગવાનના જેવા જ જાણજે. ॥ ૬॥

ઇંદ્ર કુલિસ મમ સૂલ બિસાલા। કાલદંડ હરિ ચક્ર કરાલા ॥
જો ઇન્હ કર મારા નહિં મરઈ। બિપ્ર દ્રોહ પાવક સો જરઈ ॥ ૭॥

ઇન્દ્રના વજ્ર, મારા વિશાળ ત્રિશૂળ, કાળના દંડ અને શ્રીહરિના વિકરાળ ચક્રના માર્યા પણ જે નથી મરતા, તે પણ વિપ્રદ્રોહરૂપી અગ્નિથી ભસ્મ થઈ જાય છે. ॥ ૭॥

અસ બિબેક રાખેહુ મન માહીં। તુમ્હ કહઁ જગ દુર્લભ કછુ નાહીં ॥
ઔરઉ એક આસિષા મોરી। અપ્રતિહત ગતિ હોઇહિ તોરી ॥ ૮॥

આવો વિવેક મનમાં રાખજે. પછી તારા માટે જગતમાં કંઈ પણ દુર્લભ નહીં હોય. મારો એક બીજો પણ આશીર્વાદ છે કે તારી સર્વત્ર અબાધ ગતિ થશે (અર્થાત્ તું જ્યાં જવા ઇચ્છશે, ત્યાં કોઈ રોક-ટોક વિના જઈ શકશે) ॥ ૮॥

દો૦ – સુનિ સિવ બચન હરષિ ગુર એવમસ્તુ ઇતિ ભાષિ।
મોહિ પ્રબોધિ ગયઉ ગૃહ સંભુ ચરન ઉર રાખિ ॥ ૧૦૯ (ક) ॥

[આકાશવાણી દ્વારા] શિવજીનાં વચન સાંભળીને ગુરુજી હરખાઈને 'એવું જ થાવ' – આમ કહીને મને ઘણો સમજાવીને અને શિવજીના ચરણોને હૃદયમાં રાખીને પોતાના ઘેર ગયા. ॥ ૧૦૯ (ક) ॥

પ્રેરિત કાલ બિંધિ ગિરિ જાઇ ભયઉઁ મૈં બ્યાલ।
પુનિ પ્રયાસ બિનુ સો તનુ તજેઉઁ ગએઁ કછુ કાલ ॥ ૧૦૯ (ખ) ॥

કાળની પ્રેરણાથી હું વિંધ્યાચળમાં જઈને સર્પ થયો. પછી કેટલોક કાળ વીત્યા પછી મેં પરિશ્રમ-(કષ્ટ) વિના જ તે શરીર ત્યાગી દીધું. ॥ ૧૦૯ (ખ) ॥

જોઇ તનુ ધરઉઁ તજઉઁ પુનિ અનાયાસ હરિજાન।
જિમિ નૂતન પટ પહિરઇ નર પરિહરઇ પુરાન ॥ ૧૦૯ (ગ) ॥

હે હરિવાહન! હું જે પણ શરીર ધારણ કરતો, તેને વિનાપરિશ્રમે જ તેવી રીતે જ સુખપૂર્વક ત્યાગી દેતો હતો, જેમ મનુષ્ય જૂનું વસ્ત્ર ત્યાગી દે છે અને નવું પહેરી લે છે. ॥ ૧૦૯ (ગ) ॥

સિવઁ રાખી શ્રુતિ નીતિ અરુ મૈં નહિં પાવા ક્લેસ।
એહિ બિધિ ધરેઉઁ બિબિધિ તનુ ગ્યાન ન ગયઉ ખગેસ ॥ ૧૦૯ (ઘ) ॥

શિવજીએ વેદમર્યાદાની રક્ષા કરી અને હું ક્લેશ પણ ન પામ્યો. આ પ્રમાણે હે પક્ષીરાજ! મેં અનેક શરીર ધારણ કર્યાં, પણ મારું જ્ઞાન ન ગયું. ॥ ૧૦૯ (ઘ) ॥

ચૌ૦ – ત્રિજગ દેવ નર જોઇ તનુ ધરઊઁ। તહઁ તહઁ રામ ભજન અનુસરઊઁ ॥
એક સૂલ મોહિ બિસર ન કાઊ। ગુર કર કોમલ સીલ સુભાઊ ॥ ૧॥

તિર્યંચ યોનિ (પશુ-પક્ષી), દેવો કે મનુષ્યનું જે પણ શરીર ધારણ કરતો, ત્યાં ત્યાં (તે-તે શરીરમાં) હું શ્રીરામજીનું ભજન ચાલુ રાખતો. [આ પ્રમાણે હું સુખી થઈ ગયો] પરંતુ એક શૂળ (દુ:ખ) મને વળગેલું રહ્યું. ગુરુજીનો કોમળ, સુશીલ સ્વભાવ હું ક્યારેય ન ભૂલતો (અર્થાત્ મેં આવા કોમળસ્વભાવ દયાળુ ગુરુનું અપમાન કર્યું, આ દુ:ખ મને કાયમ બની રહ્યું). ॥ ૧॥

ચરમ દેહ દ્વિજ કૈ મૈં પાઈ। સુર દુર્લભ પુરાન શ્રુતિ ગાઈ ॥
ખેલઉઁ તહૂઁ બાલકન્હ મીલા। કરઉઁ સકલ રઘુનાયક લીલા ॥ ૨॥

હું અંતિમ શરીર બ્રાહ્મણનું પામ્યો, જેને પુરાણ અને વેદો દેવતાઓને પણ દુર્લભ બતાવે છે. હું ત્યાં (બ્રાહ્મણ-શરીરમાં) પણ બાળકોમાં ભળીને રમતો તો શ્રીરઘુનાથજીની જ સર્વે લીલાઓ કર્યા કરતો. ॥ ૨॥

પ્રૌઢ ભએઁ મોહિ પિતા પઢ઼ાવા । સમઝઉઁ સુનઉઁ ગુનઉઁ નહિં ભાવા ॥
મન તે સકલ બાસના ભાગી । કેવલ રામ ચરન લય લાગી ॥ ૩॥

સમજણો થયા પછી પિતાજી મને ભણાવવા લાગ્યા. હું સમજતો, સાંભળતો અને વિચારતો, પણ મને ભણવું ગમતું નહોતું. મારા મનની સઘળી વાસનાઓ નાસી ગઈ. કેવળ શ્રીરામજીના ચરણોમાં લગની લાગી ગઈ. ॥ ૩॥

કહુ ખગેસ અસ કવન અભાગી । ખરી સેવ સુરધેનુહિ ત્યાગી ॥
પ્રેમ મગન મોહિ કછુ ન સોહાઈ । હારેઉ પિતા પઢ઼ાઇ પઢ઼ાઈ ॥ ૪॥

હે ગરુડજી! કહો, એવો કોણ અભાગિયો હશે જે કામધેનુને ત્યજીને ગધેડીની સેવા કરશે? પ્રેમમાં મગ્ન રહેવાને કારણે મને કંઈ પણ નહોતું ગમતું. પિતાજી ભણાવી-ભણાવીને હારી ગયા. ॥ ૪॥

ભએ કાલબસ જબ પિતુ માતા । મૈં બન ગયઉઁ ભજન જનત્રાતા ॥
જહઁ જહઁ બિપિન મુનીસ્વર પાવઉઁ । આશ્રમ જાઇ જાઇ સિરુ નાવઉઁ ॥ ૫॥

જ્યારે પિતા-માતા કાળવશ થઈ ગયાં (મરી ગયાં), ત્યારે હું ભક્તોની રક્ષા કરનારા શ્રીરામજીનું ભજન કરવા માટે વનમાં ચાલ્યો ગયો. વનમાં જ્યાં જ્યાં મુનીશ્વરોના આશ્રમ (પામતો) મળતા, ત્યાં ત્યાં જઈ-જઈને તેમને શીશ નમાવતો. ॥ ૫॥

બૂઝઉઁ તિન્હહિ રામ ગુન ગાહા । કહહિં સુનઉઁ હરષિત ખગનાહા ॥
સુનત ફિરઉઁ હરિ ગુન અનુબાદા । અબ્યાહત ગતિ સંભુ પ્રસાદા ॥ ૬॥

હે ગરુડજી! તેમને હું શ્રીરામજીના ગુણોની કથાઓ પૂછતો. તેઓ કહેતા અને હું હર્ષિત થઈને સાંભળતો. આ પ્રમાણે હું સદા-સર્વદા શ્રીહરિના ગુણાનુવાદ સાંભળતો અને ફરતો રહેતો. શિવજીની કૃપાથી મારી સર્વત્ર અબાધિત ગતિ હતી (અર્થાત્ હું જ્યાં ઈચ્છતો ત્યાં જઈ શકતો હતો). ॥ ૬॥

છૂટી ત્રિબિધિ ઈષના ગાઢ઼ી । એક લાલસા ઉર અતિ બાઢ઼ી ॥
રામ ચરન બારિજ જબ દેખૌં । તબ નિજ જન્મ સફલ કરિ લેખૌં ॥ ૭॥

મારી ત્રણેય પ્રકારની (પુત્રની, ધનની અને માનની) બાહ્ય પ્રબળ વાસનાઓ છૂટી ગઈ અને હૃદયમાં આ એક જ લાલસા અત્યંત વધી ગઈ કે જ્યારે શ્રીરામજીનાં ચરણકમળોનાં દર્શન કરું ત્યારે જ પોતાનો જન્મ સફળ થયો સમજું. ॥ ૭॥

જેહિ પૂઁછઉઁ સોઇ મુનિ અસ કહઈ । ઈસ્વર સર્બ ભૂતમય અહઈ ॥
નિર્ગુન મત નહિં મોહિ સોહાઈ । સગુન બ્રહ્મ રતિ ઉર અધિકાઈ ॥ ૮॥

જેમને હું પૂછતો, તે જ મુનિ એવું કહેતા કે ઈશ્વર સર્વભૂતમય છે. આ નિર્ગુણ મત મને નહોતો ગમતો. હૃદયમાં સગુણ બ્રહ્મ પર પ્રીતિ વધી રહી હતી. ॥ ૮॥

દો૦ – ગુર કે બચન સુરતિ કરિ રામ ચરન મનુ લાગ ।
રઘુપતિ જસ ગાવત ફિરઉઁ છન છન નવ અનુરાગ ॥ ૧૧૦ (ક) ॥

ગુરુજીનાં વચનોનું સ્મરણ કરીને મારું મન શ્રીરામજીના ચરણોમાં લાગી ગયું. હું ક્ષણે-ક્ષણે નવો નવો પ્રેમ પ્રાપ્ત કરતાં કરતાં શ્રીરઘુનાથજીનો યશ ગાતો ફરતો હતો. ॥ ૧૧૦ (ક) ॥

મેરુ સિખર બટ છાયાઁ મુનિ લોમસ આસીન।
દેખિ ચરન સિરુ નાયઉઁ બચન કહેઉઁ અતિ દીન॥૧૧૦(ખ)॥

સુમેરુ પર્વતના શિખર પર વડની છાયામાં લોમશ મુનિ બેઠા હતા. તેમને જોઈને મેં એમના ચરણોમાં માથું નમાવ્યું અને અત્યંત દીન વચન કહ્યાં. ॥૧૧૦(ખ)॥

સુનિ મમ બચન બિનીત મૃદુ મુનિ કૃપાલ ખગરાજ।
મોહિ સાદર પૂઁછત ભએ દ્વિજ આયહુ કેહિ કાજ॥૧૧૦(ગ)॥

હે પક્ષીરાજ! મારાં અત્યંત નમ્ર અને કોમળ વચન સાંભળીને કૃપાળુ મુનિ મને આદર સાથે પૂછવા લાગ્યા – હે બ્રાહ્મણ! આપ કયા કાર્યથી અહીં આવ્યા છો? ॥૧૧૦(ગ)॥

તબ મૈં કહા કૃપાનિધિ તુમ્હ સર્બગ્ય સુજાન।
સગુન બ્રહ્મ અવરાધન મોહિ કહહુ ભગવાન॥૧૧૦(ઘ)॥

ત્યારે મેં કહ્યું – હે કૃપાનિધિ! આપ સર્વજ્ઞ છો અને સુજ્ઞ છો. હે ભગવંત! મને સગુણ બ્રહ્મની આરાધના [ની પ્રક્રિયા] કહો. ॥૧૧૦(ઘ)॥

ચૌ૦ – તબ મુનીસ રઘુપતિ ગુન ગાથા। કહે કછુક સાદર ખગનાથા॥
બ્રહ્મગ્યાન રત મુનિ બિગ્યાની। મોહિ પરમ અધિકારી જાની॥૧॥

પછી હે પક્ષીરાજ! મુનીશ્વરે શ્રીરઘુનાથજીના ગુણોની કેટલીક કથાઓ આદરસહિત કહી. પછી તે બ્રહ્મજ્ઞાનપરાયણ વિજ્ઞાનવાન્ મુનિ મને પરમ અધિકારી જાણીને – ॥૧॥

લાગે કરન બ્રહ્મ ઉપદેસા। અજ અદ્વૈત અગુન હૃદયેસા॥
અકલ અનીહ અનામ અરૂપા। અનુભવ ગમ્ય અખંડ અનૂપા॥૨॥

બ્રહ્મનો ઉપદેશ કરવા લાગ્યા કે તે અજન્મા છે, અદ્વૈત છે, નિર્ગુણ છે અને હૃદયના સ્વામી (અંતર્યામી) છે. તેઓ અકળ, ઈચ્છારહિત, નામરહિત, રૂપરહિત, અનુભવથી જાણવાયોગ્ય, અખંડ અને ઉપમારહિત છે; ॥૨॥

મન ગોતીત અમલ અબિનાસી। નિર્બિકાર નિરવધિ સુખ રાસી॥
સો તૈં તાહિ તોહિ નહિં ભેદા। બારિ બીચિ ઇવ ગાવહિં બેદા॥૩॥

તેઓ મન અને ઇન્દ્રિયોથી પર, નિર્મળ, વિનાશરહિત, નિર્વિકાર, સીમારહિત અને સુખના ભંડાર છે. વેદો એવું ગાય છે કે તે જ તું છે(તત્ત્વમસિ), જળ અને જળની તરંગની જેમ એનામાં અને તારામાં કોઈ ભેદ નથી. ॥૩॥

બિબિધિ ભાઁતિ મોહિ મુનિ સમુઝાવા। નિર્ગુન મત મમ હૃદયઁ ન આવા॥
પુનિ મૈં કહેઉઁ નાઇ પદ સીસા। સગુન ઉપાસન કહહુ મુનીસા॥૪॥

મુનિએ મને અનેક પ્રકારે સમજાવ્યો, પણ નિર્ગુણ મત મારા હૃદયમાં ન બેઠો. મેં પાછા મુનિના ચરણોમાં માથું નમાવીને કહ્યું – હે મુનીશ્વર! મને સગુણ બ્રહ્મની ઉપાસના કહો. ॥૪॥

રામ ભગતિ જલ મમ મન મીના। કિમિ બિલગાઈ મુનીસ પ્રબીના॥
સોઈ ઉપદેસ કહહુ કરિ દાયા। નિજ નયનન્હિ દેખૌં રઘુરાયા॥૫॥

મારું મન રામભક્તિરૂપ જળમાં માછલી થઈ રહ્યું છે [એમાં જ રમી રહ્યું છે]. હે ચતુર મુનીશ્વર! આવી દશામાં તે એનાથી જુદું કેવી રીતે થઈ શકે છે? આપ દયા કરીને મને એ જ ઉપદેશ કહો જેથી હું શ્રીરઘુનાથજીને પોતાની આંખોથી નિહાળી શકું. ॥૫॥

ભરિ લોચન બિલોકિ અવધેસા। તબ સુનિહઉઁ નિર્ગુન ઉપદેસા॥
મુનિ પુનિ કહિ હરિકથા અનૂપા। ખંડિ સગુન મત અગુન નિરૂપા॥૬॥

[પહેલા] નેત્રો ભરીને શ્રીઅયોધ્યાનાથને જોઈને, પછી નિર્ગુણનો ઉપદેશ સાંભળીશ. મુનિએ અનુપમ હરિકથા કહીને, પાછા સગુણ મતનું ખંડન કરીને નિર્ગુણનું નિરૂપણ કર્યું. ॥૬॥

તબ મૈં નિર્ગુન મત કર દૂરી। સગુન નિરૂપઉઁ કરિ હઠ ભૂરી॥
ઉત્તર પ્રતિઉત્તર મૈં કીન્હા। મુનિ તન ભએ ક્રોધ કે ચીન્હા॥૭॥

ત્યારે હું નિર્ગુણ મતને હઠાવીને (કાપીને) ઘણો હઠ કરીને સગુણનું નિરૂપણ કરવા લાગ્યો. મેં ઉત્તર-પ્રત્યુત્તર કર્યા, તેથી મુનિના શરીરમાં ક્રોધનાં ચિહ્ન ઉત્પન્ન થઈ ગયાં. ॥૭॥

સુનુ પ્રભુ બહુત અવગ્યા કિએઁ। ઉપજ ક્રોધ ગ્યાનિન્હ કે હિએઁ॥
અતિ સંઘરષન જૌં કર કોઈ। અનલ પ્રગટ ચંદન તે હોઈ॥૮॥

હે પ્રભો! સાંભળો, ઘણું અપમાન કરવાથી જ્ઞાનીના પણ હૃદયમાં ક્રોધ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. જો કોઈ ચંદનની લાકડીને ઘણું જ ઘસે તો તેમાંથીય અગ્નિ પ્રગટ થઈ જશે. ॥૮॥

દો૦ – બારંબાર સકોપ મુનિ કરઈ નિરૂપન ગ્યાન।
મૈં અપનેં મન બૈઠ તબ કરઉઁ બિબિધિ અનુમાન॥૧૧૧ (ક)॥

મુનિ વારંવાર ક્રોધસહિત જ્ઞાનનું નિરૂપણ કરવા લાગ્યા. ત્યારે હું બેઠોબેઠો પોતાના મનમાં અનેક પ્રકારનાં અનુમાન કરવા લાગ્યો. ॥૧૧૧ (ક)॥

ક્રોધ કિ દ્વૈતબુદ્ધિ બિનુ દ્વૈત કિ બિનુ અગ્યાન।
માયાબસ પરિછિન્ન જડ઼ જીવ કિ ઈસ સમાન॥૧૧૧ (ખ)॥

દ્વૈતબુદ્ધિ વિના ક્રોધ કેવો? અને વિના અજ્ઞાને શું દ્વૈતબુદ્ધિ થઈ શકે છે? માયાને વશ રહેનારો પરિચ્છિન્ન જડ જીવ શું ઈશ્વર સમાન થઈ શકે છે? ॥૧૧૧ (ખ)॥

ચૌ૦ – કબહુઁ કિ દુખ સબ કર હિત તાકેં। તેહિ કિ દરિદ્ર પરસ મનિ જાકેં॥
પરદ્રોહી કી હોહિં નિસંકા। કામી પુનિ કિ રહહિં અકલંકા॥૧॥

સર્વેનું હિત ઈચ્છવાથી શું ક્યારેય દુઃખ આવી શકે છે? જેમની પાસે પારસમણિ છે, તેની પાસે શું દરિદ્રતા રહી શકે છે? બીજાઓનો દ્રોહ કરનારા શું કદી નિર્ભય થઈ શકે છે અને કામી શું કલંકરહિત (બેદાગ) રહી શકે છે? ॥૧॥

બંસ કિ રહ દ્વિજ અનહિત કીન્હે । કર્મ કિ હોહિં સ્વરૂપહિ ચીન્હેં ॥
કાહૂ સુમતિ કિ ખલ સઁગ જામી । સુભ ગતિ પાવ કિ પરત્રિય ગામી ॥ ૨॥

બ્રાહ્મણનું નરસું કરવાથી શું વંશ રહી શકે છે? સ્વરૂપ ઓળખાયાથી (આત્મજ્ઞાન થવાથી) શું [આસક્તિપૂર્વક] કર્મ થઈ શકે છે? દુષ્ટોની સંગતથી શું કોઈને સુબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ છે? પરસ્ત્રીગામી શું ઉત્તમ ગતિ પામી શકે છે? ॥ ૨॥

ભવ કિ પરહિં પરમાત્મા બિંદક । સુખી કિ હોહિં કબહુઁ હરિ નિંદક ॥
રાજુ કિ રહઇ નીતિ બિનુ જાનેં । અઘ કિ રહહિં હરિચરિત બખાનેં ॥ ૩॥

પરમાત્માને જાણનારા કદી જન્મ-મરણ [ના ચક્કરમાં] પડી શકે છે? ભગવાનની નિંદા કરનારા કદી સુખી થઈ શકે છે? નીતિ જાણ્યાવિના શું રાજ્ય રહી શકે છે? શ્રીહરિનાં ચરિત્ર વર્ણન કરવાથી શું પાપ રહી શકે છે? ॥ ૩॥

પાવન જસ કિ પુન્ય બિનુ હોઈ । બિનુ અઘ અજસ કિ પાવઇ કોઈ ॥
લાભુ કિ કિછુ હરિ ભગતિ સમાના । જેહિ ગાવહિં શ્રુતિ સંત પુરાના ॥ ૪॥

પુણ્ય વિના શું પવિત્ર યશ [પ્રાપ્ત] થઈ શકે છે? વિના પાપે શું કોઈ અપયશ પામી શકે છે? જેનો મહિમા વેદ, સંત અને પુરાણ ગાય છે તે હરિભક્તિ સમાન શું કોઈ અન્ય લાભ પણ છે? ॥ ૪॥

હાનિ કિ જગ એહિ સમ કિછુ ભાઈ । ભજિઅ ન રામહિ નર તનુ પાઈ ॥
અઘ કિ પિસુનતા સમ કછુ આના । ધર્મ કિ દયા સરિસ હરિજાના ॥ ૫॥

હે ભાઈ! જગતમાં શું આની સમાન બીજી પણ કોઈ હાનિ છે કે મનુષ્યનું શરીર પામીને પણ શ્રીરામજીનું ભજન ન કરવામાં આવે? ચાડિયાપણા સમાન શું કોઈ બીજું પાપ છે? અને હે ગરુડજી! દયા સમાન શું કોઈ અન્ય ધર્મ છે? ॥ ૫॥

એહિ બિધિ અમિતિ જુગુતિ મન ગુનઊઁ । મુનિ ઉપદેસ ન સાદર સુનઊઁ ॥
પુનિ પુનિ સગુન પચ્છ મૈં રોપા । તબ મુનિ બોલેઉ બચન સકોપા ॥ ૬॥

આ પ્રમાણે હું અગણિત યુક્તિઓ મનમાં વિચારતો હતો અને આદરની સાથે મુનિનો ઉપદેશ સાંભળતો નહોતો. જ્યારે મેં વારંવાર સગુણનો પક્ષ સ્થાપિત કર્યો, ત્યારે મુનિ ક્રોધયુક્ત વચન બોલ્યા — ॥ ૬॥

મૂઢ઼ પરમ સિખ દેઉઁ ન માનસિ । ઉત્તર પ્રતિઉત્તર બહુ આનસિ ॥
સત્ય બચન બિસ્વાસ ન કરહી । બાયસ ઇવ સબહી તે ડરહી ॥ ૭॥

અરે મૂઢ! હું તને સર્વોત્તમ શિક્ષણ આપું છું, તો પણ તેને તું નથી માનતો અને અનેક પ્રકારે ઉત્તર-પ્રત્યુત્તર (દલીલો) કરે રાખે છે. મારાં સત્ય વચનો પર વિશ્વાસ નથી કરતો! કાગડાની જેમ બધાથી બીવે છે. ॥ ૭॥

સઠ સ્વપચ્છ તવ હૃદયઁ બિસાલા । સપદિ હોહિ પચ્છી ચંડાલા ॥
લીન્હ શ્રાપ મૈં સીસ ચઢ઼ાઈ । નહિં કછુ ભય ન દીનતા આઈ ॥ ૮॥

અરે મૂર્ખ! તારા હૃદયમાં પોતાના પક્ષનો મોટો ભારે હઠ છે, માટે તું શીઘ્ર ચાંડાલ પક્ષી (કાગડો) થઈ જા. મેં આનંદ સાથે મુનિના શાપને માથે ચઢાવી લીધો. તેનાથી મને ન કંઈ ભય થયો અને ન દીનતા જ આવી. ॥ ૮॥

દો૦ – તુરત ભયઉઁ મૈં કાગ તબ પુનિ મુનિ પદ સિરુ નાઈ।
સુમિરિ રામ રઘુબંસ મનિ હરષિત ચલેઉઁ ઉડ઼ાઈ ॥ ૧૧૨ (ક)॥

ત્યારે હું તરત જ કાગડો થઈ ગયો. પછી મુનિના ચરણોમાં શીશ નમાવીને અને રઘુકુળશિરોમણિ શ્રીરામજીનું સ્મરણ કરીને હું હરખાઈને ઊડી નીકળ્યો. ॥ ૧૧૨ (ક) ॥

ઉમા જે રામ ચરન રત બિગત કામ મદ ક્રોધ।
નિજ પ્રભુમય દેખહિં જગત કેહિ સન કરહિં બિરોધ ॥ ૧૧૨ (ખ)॥

[શિવજી કહે છે –] હે ઉમા! જે શ્રીરામજીના ચરણોના પ્રેમી છે અને કામ, અભિમાન તથા ક્રોધથી રહિત છે, તે જગતને પોતાના પ્રભુથી ભરાયેલું જુએ છે, પછી તે કોનાથી વેર કરે? ॥ ૧૧૨ (ખ) ॥

ચૌ૦ – સુનુ ખગેસ નહિં કછુ રિષિ દૂષન। ઉર પ્રેરક રઘુબંસ બિભૂષન ॥
કૃપાસિંધુ મુનિ મતિ કરિ ભોરી। લીન્હી પ્રેમ પરિચ્છા મોરી ॥ ૧॥

[કાકભુશુંડિજીએ કહ્યું –] હે પક્ષીરાજ ગરુડજી! સાંભળો, આમાં ઋષિનો કંઈ પણ દોષ ન હતો. રઘુવંશના વિભૂષણ શ્રીરામજી જ સર્વેના હૃદયમાં પ્રેરણા કરનારા છે. કૃપાસાગર પ્રભુએ મુનિની બુદ્ધિને ભોળી કરીને (ભુલામણીમાં નાખી) મારા પ્રેમની પરીક્ષા લીધી. ॥ ૧॥

મન બચ ક્રમ મોહિ નિજ જન જાના। મુનિ મતિ પુનિ ફેરી ભગવાના ॥
રિષિ મમ મહત સીલતા દેખી। રામ ચરન બિસ્વાસ બિસેષી ॥ ૨॥

મન, વચન અને કર્મથી જ્યારે પ્રભુએ મને પોતાનો દાસ જાણી લીધો, ત્યારે ભગવાને મુનિની બુદ્ધિ પાછી ફેરવી નાખી. ઋષિએ મારો મહાન પુરુષો જેવો સ્વભાવ (ધૈર્ય, અક્રોધ, વિનય આદિ) અને શ્રીરામજીના ચરણોમાં વિશેષ વિશ્વાસ જોયો; ॥ ૨॥

અતિ બિસમય પુનિ પુનિ પછિતાઈ। સાદર મુનિ મોહિ લીન્હ બોલાઈ ॥
મમ પરિતોષ બિબિધિ બિધિ કીન્હા। હરષિત રામમંત્ર તબ દીન્હા ॥ ૩॥

ત્યારે મુનિએ ઘણા વિસ્મય સાથે વારંવાર પસ્તાઈને મને આદરપૂર્વક તેડાવ્યો. તેમણે અનેક પ્રકારે મારો સંતોષ કર્યો અને ત્યારે હરખાઈને મને રામમંત્ર આપ્યો. ॥ ૩॥

બાલકરૂપ રામ કર ધ્યાના। કહેઉ મોહિ મુનિ કૃપાનિધાના ॥
સુંદર સુખદ મોહિ અતિ ભાવા। સો પ્રથમહિં મૈં તુમ્હહિ સુનાવા ॥ ૪॥

કૃપાનિધાન મુનિએ મને બાળરૂપ શ્રીરામજીનું ધ્યાન (ધ્યાનવિધિ) બતાવ્યું. સુંદર અને સુખ આપનાર આ ધ્યાન મને ઘણું જ ઠીક લાગ્યું. તે ધ્યાન હું તમને અગાઉ સંભળાવી ચૂક્યો છું. ॥ ૪॥

મુનિ મોહિ કછુક કાલ તહઁ રાખા। રામચરિતમાનસ તબ ભાષા ॥
સાદર મોહિ યહ કથા સુનાઈ। પુનિ બોલે મુનિ ગિરા સુહાઈ ॥ ૫॥

મુનિએ કેટલાક સમય સુધી મને ત્યાં (પોતાની પાસે) રાખ્યો. પછી તેમણે રામચરિતમાનસનું વર્ણન કર્યું. આદરપૂર્વક મને આ કથા સંભળાવીને પછી મુનિએ મને સુંદર વાણી કહી – ॥ ૫॥

રામચરિત સર ગુપ્ત સુહાવા । સંભુ પ્રસાદ તાત મૈં પાવા ॥
તોહિ નિજ ભગત રામ કર જાની । તાતે મૈં સબ કહેઉઁ બખાની ॥ ૬॥

હે તાત! આ સુંદર અને ગુપ્ત રામચરિત્રરૂપી સરોવર (રામચરિતમાનસ) મેં શિવજીની કૃપાથી મેળવ્યું હતું. તમને શ્રીરામજીના 'નિજભક્ત' જાણ્યા, એટલે મેં તમને સર્વ ચરિત્ર વિસ્તારથી કહ્યું. ॥ ૬॥

રામ ભગતિ જિન્હ કેં ઉર નાહીં । કબહુઁ ન તાત કહિઅ તિન્હ પાહીં ॥
મુનિ મોહિ બિબિધિ ભાઁતિ સમુઝાવા । મૈં સપ્રેમ મુનિ પદ સિરુ નાવા ॥ ૭॥

હે તાત! જેમના હૃદયમાં શ્રીરામજીની ભક્તિ નથી, તેમના સામે આને કદીય ન કહેવું જોઈએ. મુનિએ મને અનેક પ્રકારે સમજાવ્યો. ત્યારે મેં પ્રેમની સાથે મુનિના ચરણોમાં શીશ નમાવ્યું. ॥ ૭॥

નિજ કર કમલ પરસિ મમ સીસા । હરષિત આસિષ દીન્હ મુનીસા ॥
રામ ભગતિ અબિરલ ઉર તોરેં । બસિહિ સદા પ્રસાદ અબ મોરેં ॥ ૮॥

મુનીશ્વરે પોતાના કર-કમળોથી મારા મસ્તકે સ્પર્શ કરીને હર્ષિત થઈને આશીર્વાદ આપ્યા કે હવે મારી કૃપાથી તારા હૃદયમાં સદાય પ્રગાઢ રામભક્તિ વસશે. ॥ ૮॥

દો૦ – સદા રામ પ્રિય હોહુ તુમ્હ સુભ ગુન ભવન અમાન ।
કામરૂપ ઈચ્છામરન ગ્યાન બિરાગ નિધાન ॥ ૧૧૩ (ક) ॥

તમે સદાય શ્રીરામજીના પ્રિય થાવ અને કલ્યાણરૂપ ગુણોના ધામ, માનરહિત ઈચ્છાનુસાર રૂપ ધારણ કરવામાં સમર્થ, ઈચ્છામૃત્યુ (જેમની શરીર છોડવાની ઈચ્છા કરવાથી જ મૃત્યુ થાય, ઈચ્છા વિના મૃત્યુ ન થાય), અને જ્ઞાન અને વૈરાગ્યના ભંડાર થાવ. ॥ ૧૧૩ (ક) ॥

જેહિં આશ્રમ તુમ્હ બસબ પુનિ સુમિરત શ્રીભગવંત ।
બ્યાપિહિ તહઁ ન અબિદ્યા જોજન એક પ્રજંત ॥ ૧૧૩ (ખ) ॥

આટલું જ નહિ, શ્રીભગવાનનું સ્મરણ કરતાં તમે જે આશ્રમમાં નિવાસ કરશો ત્યાં એક યોજન (ચાર ગાઉ) સુધી અવિદ્યા (માયા-મોહ) નહીં વ્યાપે. ॥ ૧૧૩ ખ) ॥

ચૌ૦ – કાલ કર્મ ગુન દોષ સુભાઉ । કછુ દુખ તુમ્હહિ ન બ્યાપિહિ કાઉ ॥
રામ રહસ્ય લલિત બિધિ નાના । ગુપ્ત પ્રગટ ઈતિહાસ પુરાના ॥ ૧॥

કાળ, કર્મ, ગુણ, દોષ અને સ્વભાવથી ઉત્પન્ન કંઈ પણ દુઃખ તમને ક્યારેય નહીં વ્યાપે. અનેક પ્રકારનાં સુંદર શ્રીરામજીનાં રહસ્ય (ગુપ્ત મર્મનાં ચરિત્ર અને ગુણ), જે ઈતિહાસ અને પુરાણોમાં ગુપ્ત અને પ્રકટ છે (વર્ણિત અને લક્ષિત છે) – ॥ ૧॥

બિનુ શ્રમ તુમ્હ જાનબ સબ સોઉ । નિત નવ નેહ રામ પદ હોઉ ॥
જો ઈચ્છા કરિહહુ મન માહીં । હરિ પ્રસાદ કછુ દુર્લભ નાહીં ॥ ૨॥

તમે તે સર્વેને પણ પરિશ્રમ વિના જ જાણી જશો. શ્રીરામજીના ચરણોમાં તમારો નિત્ય નવો પ્રેમ થાય. પોતાના મનમાં તમે જે કંઈ ઇચ્છા કરશો, શ્રીહરિની કૃપાથી તેની પૂર્તિ કંઈ પણ દુર્લભ નહીં હોય. ॥ ૨॥

સુનિ મુનિ આસિષ સુનુ મતિધીરા । બ્રહ્મગિરા ભઈ ગગન ગઁભીરા ॥
એવમસ્તુ તવ બચ મુનિ ગ્યાની । યહ મમ ભગત કર્મ મન બાની ॥ ૩॥

હે ધીરબુદ્ધિ ગરુડજી! સાંભળો, મુનિનો આશીર્વાદ સાંભળીને આકાશમાં ગંભીર બ્રહ્મવાણી થઈ કે હે જ્ઞાની મુનિ! તમારાં વચન એવાં જ (સત્ય) થાવ. આ કર્મ, મન અને વચનથી મારો ભક્ત છે. ॥ ૩॥

સુનિ નભગિરા હરષ મોહિ ભયઊ । પ્રેમ મગન સબ સંસય ગયઊ ॥
કરિ બિનતી મુનિ આયસુ પાઈ । પદ સરોજ પુનિ પુનિ સિરુ નાઈ ॥ ૪॥

આકાશવાણી સાંભળીને મને ઘણો જ હર્ષ થયો. હું પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયો અને મારા સર્વે સંશય જતા રહ્યા. તત્પશ્ચાત્ મુનિને વિનંતી કરીને, આજ્ઞા પામીને અને તેમના ચરણકમળોમાં વારંવાર શીશ નમાવીને – ॥ ૪॥

હરષ સહિત એહિં આશ્રમ આયઉઁ । પ્રભુ પ્રસાદ દુર્લભ બર પાયઉઁ ॥
ઇહાઁ બસત મોહિ સુનુ ખગ ઈસા । બીતે કલપ સાત અરુ બીસા ॥ ૫॥

હું હર્ષસહિત આ આશ્રમમાં આવ્યો. પ્રભુ શ્રીરામજીની કૃપાથી મેં દુર્લભ વર પામી લીધો. હે પક્ષીરાજ! સાંભળો, મને અહીં નિવાસ કરતાં સત્યાવીસ કલ્પ વીતી ગયા. ॥ ૫॥

કરઉઁ સદા રઘુપતિ ગુન ગાના । સાદર સુનહિં બિહંગ સુજાના ॥
જબ જબ અવધપુરીં રઘુબીરા । ધરહિં ભગત હિત મનુજ સરીરા ॥ ૬॥

હું સદા અહીં શ્રીરઘુનાથજીના ગુણોનું ગાન કર્યા કરું છું અને ચતુર પક્ષી તેને આદરપૂર્વક સાંભળે છે. અયોધ્યાપુરીમાં જ્યારે જ્યારે શ્રીરઘુવીર ભક્તોના [હિત] માટે મનુષ્યશરીર ધારણ કરે છે, ॥ ૬॥

તબ તબ જાઇ રામ પુર રહઊઁ । સિસુલીલા બિલોકિ સુખ લહઊઁ ॥
પુનિ ઉર રાખિ રામ સિસુરૂપા । નિજ આશ્રમ આવઉઁ ખગભૂપા ॥ ૭॥

ત્યારે ત્યારે હું જઈને શ્રીરામજીની નગરીમાં રહું છું અને પ્રભુની બાળલીલા જોઈને સુખ પ્રાપ્ત કરું છું. પછી હે પક્ષીરાજ! શ્રીરામજીના બાળરૂપને હૃદયમાં રાખીને હું પોતાના આશ્રમમાં આવી જઉં છું. ॥ ૭॥

કથા સકલ મૈં તુમ્હહિ સુનાઈ । કાગ દેહ જેહિં કારન પાઈ ॥
કહિઉઁ તાત સબ પ્રસ્ન તુમ્હારી । રામ ભગતિ મહિમા અતિ ભારી ॥ ૮॥

જે કારણે મેં કાગદેહ મેળવ્યો, તે સમસ્ત કથા આપને સંભળાવી દીધી. હે તાત! મેં આપના સર્વે પ્રશ્નોના ઉત્તર કહ્યા. અહા! રામભક્તિનો મોટો ભારે મહિમા છે. ॥ ૮॥

દો૦ – તાતે યહ તન મોહિ પ્રિય ભયઉ રામ પદ નેહ।
નિજ પ્રભુ દરસન પાયઉઁ ગએ સકલ સંદેહ ॥ ૧૧૪ (ક) ॥

મને પોતાનું આ કાકશરીર એટલા માટે પ્રિય છે કે તેમાં મને શ્રીરામજીના ચરણોનો પ્રેમ પ્રાપ્ત થયો. આ જ શરીરેથી હું પોતાના પ્રભુનાં દર્શન પામ્યો અને મારા સર્વે સંશય ટળી ગયાં (દૂર થયાં). ॥ ૧૧૪ (ક) ॥

માસપારાયણ, ઓગણત્રીસમો વિશ્રામ

ભગતિ પચ્છ હઠ કરિ રહેઉઁ દીન્હિ મહારિષિ સાપ।
મુનિ દુર્લભ બર પાયઉઁ દેખહુ ભજન પ્રતાપ ॥ ૧૧૪ (ખ) ॥

હું હઠ કરીને ભક્તિપક્ષ પર ચોંટ્યો રહ્યો, જેનાથી મહર્ષિ લોમશે મને શાપ આપ્યો; પરંતુ તેનું ફળ એ થયું કે મુનિઓને પણ દુર્લભ વરદાન હું પામ્યો. ભજનનો પ્રતાપ તો જુઓ! ॥ ૧૧૪ (ખ) ॥

ચૌ૦ – જે અસિ ભગતિ જાનિ પરિહરહીં। કેવલ જ્ઞાન હેતુ શ્રમ કરહીં ॥
તે જડ઼ કામધેનુ ગૃહઁ ત્યાગી। ખોજત આકુ ફિરહિં પય લાગી ॥ ૧॥

જે ભક્તિનો આવો મહિમા જાણીને પણ તેને છોડી દે છે અને કેવળ જ્ઞાનને માટે શ્રમ (સાધન) કરે છે, તે મૂર્ખ ઘેર ઊભેલી કામધેનુને ત્યજીને દૂધ માટે આકડાના ઝાડને શોધતો ફરે છે. ॥ ૧॥

સુનુ ખગેસ હરિ ભગતિ બિહાઈ। જે સુખ ચાહહિં આન ઉપાઈ ॥
તે સઠ મહાસિંધુ બિનુ તરની। પૈરિ પાર ચાહહિં જડ઼ કરની ॥ ૨॥

હે પક્ષીરાજ! સાંભળો, જે લોકો શ્રીહરિની ભક્તિને છોડી બીજા ઉપાયોથી સુખ ઇચ્છે છે, તે મૂર્ખ અને જડ કરણીવાળા (અભાગિયા) વહાણ વિના જ તરીને મહાસમુદ્રને પાર પામવા માગે છે. ॥ ૨॥

સુનિ ભસુંડિ કે બચન ભવાની। બોલેઉ ગરુડ઼ હરષિ મૃદુ બાની ॥
તવ પ્રસાદ પ્રભુ મમ ઉર માહીં। સંસય સોક મોહ ભ્રમ નાહીં ॥ ૩॥

[શિવજી કહે છે –] હે ભવાની! ભુશુંડિનાં વચન સાંભળીને ગરુડજી હર્ષિત થઈને કોમળ વાણીથી બોલ્યા – હે પ્રભો! આપના પ્રસાદથી મારા હૃદયમાં હવે સંદેહ, શોક, મોહ અને ભ્રમ થોડોક પણ ન રહ્યો. ॥ ૩॥

સુનેઉઁ પુનીત રામ ગુન ગ્રામા। તુમ્હરી કૃપાઁ લહેઉઁ બિશ્રામા ॥
એક બાત પ્રભુ પૂઁછઉઁ તોહી। કહહુ બુઝાઇ કૃપાનિધિ મોહી ॥ ૪॥

મેં આપની કૃપાથી શ્રીરામચન્દ્રજીના પવિત્ર ગુણસમૂહોને સાંભળ્યા અને શાંતિ પ્રાપ્ત કરી. હે પ્રભો! હવે હું આપને એક વાત બીજી પૂછું છું. હે કૃપાસાગર! મને સમજાવીને કહો. ॥ ૪॥

કહહિં સંત મુનિ બેદ પુરાના। નહિં કછુ દુર્લભ ગ્યાન સમાના ॥
સોઇ મુનિ તુમ્હ સન કહેઉ ગોસાઈં। નહિં આદરેહુ ભગતિ કી નાઈં ॥ ૫॥

સંત, મુનિ, વેદ અને પુરાણ એ કહે છે કે જ્ઞાન સમાન દુર્લભ કંઈ પણ નથી. હે ગોસાઈં! એ જ જ્ઞાન મુનિએ આપને કહ્યું, પરંતુ આપે ભક્તિ સમાન એનો આદર નથી કર્યો. ॥ ૫॥

ગ્યાનહિ ભગતિહિ અંતર કેતા। સકલ કહહુ પ્રભુ કૃપા નિકેતા॥
સુનિ ઉરગારિ બચન સુખ માના। સાદર બોલેઉ કાગ સુજાના॥૬॥

હે કૃપાના ધામ! હે પ્રભો! જ્ઞાન અને ભક્તિમાં શું અંતર છે? આ સઘળું મને કહો. ગરુડજીનાં વચન સાંભળીને સુજ્ઞ કાકભુશુંડિજીએ સુખ માન્યું અને આદરની સાથે કહ્યું – ॥૬॥

ભગતિહિ ગ્યાનહિ નહિં કછુ ભેદા। ઉભય હરહિં ભવ સંભવ ખેદા॥
નાથ મુનીસ કહહિં કછુ અંતર। સાવધાન સોઉ સુનુ બિહંગબર॥૭॥

ભક્તિ અને જ્ઞાનમાં કંઈ પણ ભેદ નથી. બન્નેય સંસારથી ઉત્પન્ન કલેશોને હરી લે છે. હે નાથ! મુનીશ્વર એમનામાં કંઈક અંતર બતાવે છે. હે પક્ષીશ્રેષ્ઠ! તેને સાવધાન થઈને સાંભળો. ॥૭॥

ગ્યાન બિરાગ જોગ બિગ્યાના। એ સબ પુરુષ સુનહુ હરિજાના॥
પુરુષ પ્રતાપ પ્રબલ સબ ભાઁતી। અબલા અબલ સહજ જડ઼ જાતી॥૮॥

હે હરિવાહન! સાંભળો, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, યોગ, વિજ્ઞાન – આ સર્વે પુરુષ છે; પુરુષનો પ્રતાપ સર્વ પ્રકારે પ્રબળ થાય છે. અબળા (માયા) સ્વાભાવિકપણે જ નિર્બળ અને જાતિ(જન્મ)થી જ જડ (મૂર્ખ) હોય છે. ॥૮॥

દો○ – પુરુષ ત્યાગિ સક નારિહિ જો બિરક્ત મતિ ધીર।
ન તુ કામી બિષયાબસ બિમુખ જો પદ રઘુબીર॥૧૧૫ (ક)॥

પરંતુ જે વૈરાગ્યવાન અને ધીરબુદ્ધિ પુરુષો છે તે જ સ્ત્રીને ત્યાગી શકે છે, ન કે તે કામી પુરુષો, જે વિષયના વશમાં છે (એમના ગુલામ છે) અને શ્રીરઘુવીરના ચરણોથી વિમુખ છે. ॥૧૧૫ (ક)॥

સો○ – સોઉ મુનિ ગ્યાનનિધાન મૃગનયની બિધુ મુખ નિરખિ।
બિબસ હોઈ હરિજાન નારિ બિષ્નુ માયા પ્રગટ॥૧૧૫ (ખ)॥

એ જ વૈરાગ્યવાન ધીરબુદ્ધિ જ્ઞાનના ભંડાર મુનિ પણ મૃગનયનીના ચન્દ્રમુખને જોઈને વિવશ (તેના આધીન) થઈ જાય છે. હે ગરુડજી! ભગવાન વિષ્ણુની સાક્ષાત માયા જ સ્ત્રીરૂપે પ્રગટ છે. ॥૧૧૫ (ખ)॥

ચૌ○ – ઈહાઁ ન પચ્છપાત કછુ રાખઉઁ। બેદ પુરાન સંત મત ભાષઉઁ॥
મોહ ન નારિ નારિ કેં રૂપા। પન્નગારિ યહ રીતિ અનૂપા॥૧॥

અહીં હું કોઈ પક્ષપાત નથી રાખતો. વેદ, પુરાણ અને સંતોના મત (સિદ્ધાંત) જ કહું છું. હે ગરુડજી! આ અનુપમ (વિલક્ષણ) રીતિ છે કે એક સ્ત્રીના રૂપ પર બીજી સ્ત્રી મોહિત નથી થતી. ॥૧॥

માયા ભગતિ સુનહુ તુમ્હ દોઊ। નારિ બર્ગ જાનઇ સબ કોઊ॥
પુનિ રઘુબીરહિ ભગતિ પિઆરી। માયા ખલુ નર્તકી બિચારી॥૨॥

આપ સાંભળો, માયા અને ભક્તિ – આ બંનેય સ્ત્રીવર્ગની છે, આ સૌ કોઈ જાણે છે. વળી, શ્રીરઘુવીરને ભક્તિ પ્રિય છે. માયા બિચારી તો નિશ્ચયે જ નાચનારી નટી જ છે. ॥૨॥

ભગતિહિ સાનુકૂલ રઘુરાયા। તાતે તેહિ ડરપતિ અતિ માયા॥
રામ ભગતિ નિરુપમ નિરુપાધી। બસઈ જાસુ ઉર સદા અબાધી॥ ૩॥

શ્રીરઘુનાથજી ભક્તિને વિશેષ અનુકૂળ રહે છે. એથી જ માયા તેનાથી અત્યંત બીતી રહે છે. જેના હૃદયમાં ઉપમારહિત અને ઉપાધિરહિત (વિશુદ્ધ) રામભક્તિ સદા કોઈ બાધા (રોક-ટોક) વિના વસે છે; ॥ ૩॥

તેહિ બિલોકિ માયા સકુચાઈ। કરિ ન સકઈ કછુ નિજ પ્રભુતાઈ॥
અસ બિચારિ જે મુનિ બિગ્યાની। જાચહિં ભગતિ સકલ સુખ ખાની॥ ૪॥

તેને જોઈને માયા સંકોચાઈ જાય છે. તેના પર તે પોતાની પ્રભુતા થોડીક પણ નથી ચલાવી શકતી. આવો વિચાર કરીને જ જે વિજ્ઞાની મુનિ છે, તે પણ સર્વે સુખોની ખાણ ભક્તિની જ યાચના કરે છે. ॥ ૪॥

દો૦ – યહ રહસ્ય રઘુનાથ કર બેગિ ન જાનઈ કોઈ।
જો જાનઈ રઘુપતિ કૃપાઁ સપનેહુઁ મોહ ન હોઈ॥ ૧૧૬ (ક)॥

શ્રીરઘુનાથજીનું આ રહસ્ય (ગુપ્ત મર્મ) જલદી કોઈ પણ નથી જાણી શકતું. શ્રીરઘુનાથજીની કૃપાથી જે આને જાણી જાય છે, તેને સ્વપ્નમાંય મોહ નથી થતો. ॥ ૧૧૬ (ક) ॥

ઔરઉ ગ્યાન ભગતિ કર ભેદ સુનહુ સુપ્રબીન।
જો સુનિ હોઈ રામ પદ પ્રીતિ સદા અબિછીન॥ ૧૧૬ (ખ)॥

હે સુચતુર ગરુડજી! જ્ઞાન અને ભક્તિનો બીજો પણ ભેદ સાંભળો, જેના સાંભળવાથી શ્રીરામજીના ચરણોમાં સદા અક્ષીણ પ્રેમ થઈ જાય છે. ॥ ૧૧૬ (ખ) ॥

ચૌ૦ – સુનહુ તાત યહ અકથ કહાની। સમુઝત બનઈ ન જાઈ બખાની॥
ઈસ્વર અંસ જીવ અબિનાસી। ચેતન અમલ સહજ સુખ રાસી॥ ૧॥

હે તાત! આ અકથનીય કહાણી સાંભળો. આ સમજતાં જ બને છે, કહી નથી શકાતી. જીવ ઈશ્વરનો અંશ છે. [એટલા માટે] તે અવિનાશી, ચેતન, નિર્મળ અને સ્વભાવથી જ સુખનો ભંડાર છે. ॥ ૧॥

સો માયાબસ ભયઉ ગોસાઈં। બઁધ્યો કીર મરકટ કી નાઈં॥
જડ઼ ચેતનહિ ગ્રંથિ પરિ ગઈ। જદપિ મૃષા છૂટત કઠિનઈ॥ ૨॥

હે ગોસાઈં! તે માયાને વશીભૂત થઈને પોપટ અને વાનરાની જેમ પોતાની મેળે જ બંધાઈ ગયો. આ પ્રમાણે જડ અને ચેતનમાં ગ્રંથિ (ગાંઠ) પડી ગઈ. જોકે તે ગ્રંથિ મિથ્યા જ છે, તો પણ તેનાથી છૂટવામાં કઠિનતા છે. ॥ ૨॥

તબ તે જીવ ભયઉ સંસારી। છૂટ ન ગ્રંથિ ન હોઈ સુખારી॥
શ્રુતિ પુરાન બહુ કહેઉ ઉપાઈ। છૂટ ન અધિક અધિક અરુઝાઈ॥ ૩॥

ત્યારથી જીવ સંસારી થઈ ગયો એટલે કે જન્મમરણના બંધનમાં પડી ગયો. હવે ન તો ગાંઠ છૂટે છે અને ન તે સુખી થાય છે. વેદો અને પુરાણોએ ઘણા જ ઉપાય બતાવ્યા છે, પણ તે (ગ્રંથિ) છૂટતી નથી બલકે અધિકાધિક ગૂંચવાતી જ જાય છે. ॥ ૩॥

જીવ હૃદયઁ તમ મોહ બિસેષી। ગ્રંથિ છૂટ કિમિ પરઇ ન દેખી॥
અસ સંજોગ ઈસ જબ કરઈ। તબહુઁ કદાચિત સો નિરુઅરઈ॥૪॥

જીવના હૃદયમાં અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર વિશેષરૂપે છવાઈ રહ્યો છે, એથી ગાંઠ દેખાતી જ નથી, તે છૂટે કેવી રીતે? જ્યારે કદીક ઈશ્વર એવો સંયોગ (જેવો આગળ કહેવાયો છે) ઉપસ્થિત કરી દે છે ત્યારે પણ કદાચિત જ તે (ગ્રંથિ) છૂટી શકે છે. ॥૪॥

સાત્ત્વિક શ્રદ્ધા ધેનુ સુહાઈ। જૌં હરિ કૃપાઁ હૃદયઁ બસ આઈ॥
જપ તપ બ્રત જમ નિયમ અપારા। જે શ્રુતિ કહ સુભ ધર્મ અચારા॥૫॥

શ્રીહરિની કૃપાથી જો સાત્ત્વિકી શ્રદ્ધારૂપી સુંદર ગાય હૃદયરૂપી ઘરમાં આવીને વસી જાય; અસંખ્ય જપ, તપ, વ્રત, યમ અને નિયમાદિ શુભ ધર્મ અને આચાર (આચરણ), જે શ્રુતિઓએ કહ્યાં છે; ॥૫॥

તેઇ તૃન હરિત ચરૈ જબ ગાઈ। ભાવ બચ્છ સિસુ પાઇ પેન્હાઈ॥
નોઇ નિબૃત્તિ પાત્ર બિસ્વાસા। નિર્મલ મન અહીર નિજ દાસા॥૬॥

તે જ [ધર્માચારરૂપી] લીલા તૃણો(ઘાસ)ને જ્યારે તે ગાય ચરે અને આસ્તિક ભાવરૂપી નાના વાછરડાને પામીને તે પારસો મૂકે. નિવૃત્તિ (સાંસારિક વિષયોથી અને પ્રપંચથી હટીને) નેતરું (ગાયને દોહતા સમયે પાછલા પગ બાંધવાની દોરડી) છે, વિશ્વાસ [દૂધ દોહવાનું] વાસણ છે, નિર્મળ (નિષ્પાપ) મન જે સ્વયં પોતાનો દાસ છે (પોતાના વશમાં છે), દોહનારો આહીર છે. ॥૬॥

પરમ ધર્મમય પય દુહિ ભાઈ। અવટૈ અનલ અકામ બનાઈ॥
તોષ મરુત તબ છમાઁ જુડ઼ાવૈ। ધૃતિ સમ જાવનુ દેઇ જમાવૈ॥૭॥

હે ભાઈ! આ પ્રમાણે (ધર્માચારમાં પ્રવૃત્ત સાત્ત્વિકી શ્રદ્ધારૂપી ગાયથી ભાવ, નિવૃત્તિ અને વશમાં કરેલા નિર્મળ મનની સહાયથી) પરમ ધર્મમય દૂધ દોહીને એને નિષ્કામ ભાવરૂપી અગ્નિ પર સારી રીતે ઉકાળે. પછી ક્ષમા અને સંતોષરૂપી હવાથી તેને ઠંડું કરે અને ધૈર્ય તથા શમ(મનને નિગ્રહ)રૂપી મેળવણ નાખીને એને જમાવે. ॥૭॥

મુદિતાઁ મથૈ બિચાર મથાની। દમ અધાર રજુ સત્ય સુબાની॥
તબ મથિ કાઢ઼િ લેઇ નવનીતા। બિમલ બિરાગ સુભગ સુપુનીતા॥૮॥

ત્યારે મુદિતા(પ્રસન્નતા)રૂપી ગોળામાં તત્ત્વવિચારરૂપી રવૈયાથી દમ(ઇન્દ્રિય-દમન)ના આધારે (દમરૂપી સ્તંભ આદિના આધારે) સત્ય અને સુંદર વાણીરૂપી દોરડી લગાડીને એને મથે અને મથીને પછી એમાંથી નિર્મળ, સુંદર અને અત્યંત પવિત્ર વૈરાગ્યરૂપી માખણ કાઢી લે. ॥૮॥

દો૦ – જોગ અગિનિ કરિ પ્રગટ તબ કર્મ સુભાસુભ લાઇ।
બુદ્ધિ સિરાવૈ ગ્યાન ઘૃત મમતા મલ જરિ જાઇ॥૧૧૭ (ક)॥

ત્યારે યોગરૂપી અગ્નિ પ્રગટ કરીને તેમાં સમસ્ત શુભાશુભ કર્મરૂપી ઇંધણ લગાડી દે (સર્વે કર્મોને યોગરૂપી અગ્નિમાં ભસ્મ કરી નાખે). જ્યારે [વૈરાગ્યરૂપી માખણનો] મમતારૂપી મેલ બળી જાય, ત્યારે [બચેલા] જ્ઞાનરૂપી ઘીને [નિશ્ચયાત્મિકા] બુદ્ધિથી ઠંડું કરે. ॥૧૧૭ (ક)॥

તબ બિગ્યાનરૂપિની બુદ્ધિ બિસદ ઘૃત પાઈ ।
ચિત્ત દિઆ ભરિ ધરૈ દૃઢ સમતા દિઅટિ બનાઈ ॥ ૧૧૭ (ખ) ॥

ત્યારે વિજ્ઞાનરૂપિણી બુદ્ધિ તે [જ્ઞાનરૂપી] નિર્મળ ઘીને પામીને તેનાથી ચિત્તરૂપી દીવાને ભરી, સમતાની દીવેટ બનાવીને, તેના પર તેને દૃઢતાપૂર્વક (જમાવીને) રાખે. ॥ ૧૧૭ (ખ) ॥

તીનિ અવસ્થા તીનિ ગુન તેહિ કપાસ તેં કાઢ઼િ ।
તૂલ તુરીય સઁવારિ પુનિ બાતી કરૈ સુગાઢ઼િ ॥ ૧૧૭ (ગ) ॥

[જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ] ત્રણેય અવસ્થાઓ અને [સત્ત્વ, રજ અને તમ] ત્રણેય ગુણરૂપી કપાસમાંથી તુરીયાવસ્થારૂપી રૂને કાઢીને અને પછી એને સમારીને સુંદર કડક દીવેટ બનાવે. ॥ ૧૧૭ (ગ) ॥

સો૦ – એહિ બિધિ લેસૈ દીપ તેજ રાસિ બિગ્યાનમય ।
જાતહિં જાસુ સમીપ જરહિં મદાદિક સલભ સબ ॥ ૧૧૭ (ઘ) ॥

આ પ્રમાણે તેજનો ભંડાર વિજ્ઞાનમય દીપકને પેટાવે, જેના સમીપ જતાં જ મદ આદિ સર્વે પતંગિયાં બળી જાય. ॥ ૧૧૭ (ઘ) ॥

ચૌ૦ – સોહમસ્મિ ઇતિ બૃત્તિ અખંડા । દીપ સિખા સોઇ પરમ પ્રચંડા ॥
આતમ અનુભવ સુખ સુપ્રકાસા । તબ ભવ મૂલ ભેદ ભ્રમ નાસા ॥ ૧ ॥

'સોઽહમસ્મિ' (તે બ્રહ્મ હું છું) આ જે અખંડ (તૈલધારાવત્ કદીય ન તૂટનારી) વૃત્તિ છે તે જ [એ જ્ઞાનદીપકની] પરમ પ્રચંડ દીપશિખા (જ્યોત) છે. [આ પ્રમાણે] જ્યારે આત્માનુભવના સુખનો સુંદર પ્રકાશ પ્રસરે છે, ત્યારે સંસારના મૂળ ભેદરૂપી ભ્રમનો નાશ થઈ જાય છે, ॥ ૧ ॥

પ્રબલ અબિદ્યા કર પરિવારા । મોહ આદિ તમ મિટઇ અપારા ॥
તબ સોઇ બુદ્ધિ પાઇ ઉઁજિઆરા । ઉર ગૃહઁ બૈઠિ ગ્રંથિ નિરુઆરા ॥ ૨ ॥

અને મહાન બળવતી અવિદ્યાના પરિવાર મોહ આદિનો અપાર અંધકાર મટી જાય છે. ત્યારે તે જ (વિજ્ઞાનરૂપિણી) બુદ્ધિ [આત્માનુભવરૂપ] પ્રકાશને પામીને હૃદયરૂપી ઘરમાં બેસીને તે જડ-ચેતનની ગાંઠને ખોલે છે. ॥ ૨ ॥

છોરન ગ્રંથિ પાવ જૌં સોઈ । તબ યહ જીવ કૃતારથ હોઈ ॥
છોરત ગ્રંથિ જાનિ ખગરાયા । બિઘ્ન અનેક કરઇ તબ માયા ॥ ૩ ॥

જો (વિજ્ઞાનરૂપિણી બુદ્ધિ) તે ગાંઠને ખોલી શકે, ત્યારે આ જીવ કૃતાર્થ થાય. પરંતુ હે પક્ષીરાજ ગરુડજી! ગાંઠ ખોલતાં જાણીને માયા પાછી અનેક વિઘ્ન કરે છે. ॥ ૩ ॥

રિદ્ધિ સિદ્ધિ પ્રેરઇ બહુ ભાઈ । બુદ્ધિહિ લોભ દિખાવહિં આઈ ॥
કલ બલ છલ કરિ જાહિં સમીપા । અંચલ બાત બુઝાવહિં દીપા ॥ ૪ ॥

હે ભાઈ! તે ઘણી જ રિદ્ધિ-સિદ્ધિઓને મોકલે છે, જે આવીને બુદ્ધિને લોભ દેખાડે છે અને તે રિદ્ધિ-સિદ્ધિઓ કળ(કળા), બળ અને છળ કરીને સમીપ જઈ પાલવના વાયુથી તે જ્ઞાનરૂપી દીપકને બુઝાવી દે છે. ॥ ૪ ॥

હોઇ બુદ્ધિ જૌં પરમ સયાની। તિન્હ તન ચિતવ ન અનહિત જાની॥
જૌં તેહિ બિઘ્ન બુદ્ધિ નહિં બાધી। તૌ બહોરિ સુર કરહિં ઉપાધી॥૫॥

જો બુદ્ધિ ઘણી જ ચતુર થઈ, તો તે એને (રિદ્ધિ-સિદ્ધિઓને) અહિતકારી (હાનિકારક) સમજીને તેમની સામે જોતી પણ નથી. આ પ્રમાણે જો માયાનાં વિઘ્નોથી બુદ્ધિને અડચણ ન થઈ, તો પછી દેવો ઉપાધિ (વિઘ્ન) કરે છે. ॥૫॥

ઇન્દ્રી દ્વાર ઝરોખા નાના। તહઁ તહઁ સુર બૈઠે કરિ થાના॥
આવત દેખહિં બિષય બયારી। તે હઠિ દેહિં કપાટ ઉઘારી॥૬॥

ઇન્દ્રિયોનાં દ્વાર હૃદયરૂપી ઘરના અનેક ઝરૂખા છે. ત્યાં ત્યાં (પ્રત્યેક ઝરૂખે) દેવ થાણું કરીને (અડ્ડો જમાવીને) બેઠા છે. જેવા જ તે વિષયરૂપી વાયુને આવતા જુએ છે કે તુરત જ હઠપૂર્વક કમાડ ખોલી નાખે છે. ॥૬॥

જબ સો પ્રભંજન ઉર ગૃહઁ જાઈ। તબહિં દીપ બિગ્યાન બુઝાઈ॥
ગ્રંથિ ન છૂટિ મિટા સો પ્રકાસા। બુદ્ધિ બિકલ ભઇ બિષય બતાસા॥૭॥

જેવો જ તે ઉગ્ર વાયુ હૃદયરૂપી ઘરમાં જાય છે, તેવો જ તે વિજ્ઞાનરૂપી દીપક બુઝાઈ જાય છે. ગાંઠ પણ ન છૂટી અને તે (આત્માનુભવરૂપ) પ્રકાશ પણ નષ્ટ થઈ ગયો. વિષયરૂપી વાયુથી બુદ્ધિ વ્યાકુળ થઈ ગઈ (બધું કર્યું-કારવ્યું ચોપટ થઈ ગયું). ॥૭॥

ઇંદ્રિન્હ સુરન્હ ન ગ્યાન સોહાઈ। બિષય ભોગ પર પ્રીતિ સદાઈ॥
બિષય સમીર બુદ્ધિ કૃત ભોરી। તેહિ બિધિ દીપ કો બાર બહોરી॥૮॥

ઇન્દ્રિયો અને તેમના દેવતાઓને જ્ઞાન [સ્વાભાવિકરૂપે જ] નથી ગમતું; કારણકે એમની વિષય-ભોગોમાં સદાય પ્રીતિ રહે છે અને બુદ્ધિને પણ વિષયરૂપી હવાએ બહાવરી બનાવી દીધી. તો પછી (ફરીથી) તે જ્ઞાનદીપકને એ જ રીતે કોણ પ્રગટાવે? ॥૮॥

દો૦ – તબ ફિરિ જીવ બિબિધિ બિધિ પાવઇ સંસૃતિ કલેસ।
હરિ માયા અતિ દુસ્તર તરિ ન જાઇ બિહગેસ॥૧૧૮ (ક)॥

[આ પ્રમાણે જ્ઞાનદીપ હોલવાઈ જાય] ત્યાર પછી જીવ અનેક પ્રકારે સંસૃતિ(જન્મ-મરણાદિ)ના ક્લેશ પામે છે. હે પક્ષીરાજ! હરિની માયા અત્યંત દુસ્તર છે, તે સહજમાં જ (સરળતાથી) તરી નથી શકાતી. ॥૧૧૮ (ક)॥

કહત કઠિન સમુઝત કઠિન સાધત કઠિન બિબેક।
હોઇ ઘુનાચ્છર ન્યાય જૌં પુનિ પ્રત્યૂહ અનેક॥૧૧૮ (ખ)॥

જ્ઞાન કહેવા(સમજાવવા)માં કઠિન, સમજવામાં કઠિન અને સાધવામાં પણ કઠિન છે. જો ઘુણાક્ષરન્યાયથી (સંયોગવશ) કદાચિત આ જ્ઞાન થઈ પણ જાય, તો પછી [તેને બચાવી રાખવામાં] અનેક વિઘ્ન છે. ॥૧૧૮ (ખ)॥

ચૌ૦ – ગ્યાન પંથ કૃપાન કૈ ધારા। પરત ખગેસ હોઇ નહિં બારા॥
જો નિર્બિઘ્ન પંથ નિર્બહઈ। સો કૈવલ્ય પરમ પદ લહઈ॥૧॥

જ્ઞાનનો માર્ગ કૃપાણ(બેધારી તલવાર)ની સમાન છે. હે પક્ષીરાજ! આ માર્ગમાંથી પડતાં વાર નથી લાગતી. જે આ માર્ગને નિર્વિઘ્ન નભાવી લઈ જાય છે, એ જ કૈવલ્ય(મોક્ષ)રૂપ પરમપદને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૧॥

અતિ દુર્લભ કૈવલ્ય પરમ પદ। સંત પુરાન નિગમ આગમ બદ ॥
રામ ભજત સોઇ મુકુતિ ગોસાઈં। અનઇચ્છિત આવઇ બરિઆઈં ॥ ૨॥

સંત, પુરાણ, વેદ અને [તંત્ર આદિ] શાસ્ત્ર [સૌ] આ જ કહે છે કે કૈવલ્યરૂપ પરમપદ અત્યંત દુર્લભ છે; પરંતુ હે ગોસાઈં! તે જ [અત્યંત દુર્લભ] મુક્તિ પણ શ્રીરામજીને ભજવાથી ઇચ્છા કર્યા વિના જબરજસ્તીથી આવી જાય છે. ॥ ૨॥

જિમિ થલ બિનુ જલ રહિ ન સકાઈ। કોટિ ભાઁતિ કોઉ કરૈ ઉપાઈ ॥
તથા મોચ્છ સુખ સુનુ ખગરાઈ। રહિ ન સકઇ હરિ ભગતિ બિહાઈ ॥ ૩॥

જેમ સ્થળના વિના જળ નથી રહી શકતું, ભલે કોઈ કરોડ પ્રકારના ઉપાય કેમ ન કરે. તેમ જ હે પક્ષીરાજ! સાંભળો, મોક્ષસુખ પણ શ્રીહરિની ભક્તિને ત્યજીને નથી રહી શકતું. ॥ ૩॥

અસ બિચારિ હરિ ભગત સયાને। મુક્તિ નિરાદર ભગતિ લુભાને ॥
ભગતિ કરત બિનુ જતન પ્રયાસા। સંસૃતિ મૂલ અબિદ્યા નાસા ॥ ૪॥

આવો વિચાર કરીને બુદ્ધિમાન હરિભક્ત ભક્તિ પર લોભાયમાન રહીને મુક્તિનો તિરસ્કાર કરી નાખે છે. ભક્તિ કરવાથી સંસૃતિ(જન્મ-મૃત્યુરૂપ સંસાર)ની જડ અવિદ્યા પ્રયત્ન અને પરિશ્રમ વિના જ (સ્વયં પોતે) તેવી જ રીતે નષ્ટ થઈ જાય છે, ॥ ૪॥

ભોજન કરિઅ તૃપિતિ હિત લાગી। જિમિ સો અસન પચવૈ જઠરાગી ॥
અસિ હરિ ભગતિ સુગમ સુખદાઈ। કો અસ મૂઢ઼ ન જાહિ સોહાઈ ॥ ૫॥

જેમ ભોજન કરવામાં આવે છે તો તૃપ્તિને માટે અને તે ભોજનને જઠરાગ્નિ સ્વયં પોતે (આપણી ચેષ્ટા વિના) પચાવી નાખે છે, આવી સુગમ અને પરમ સુખ આપનારી હરિભક્તિ જેને ન ગમે, એવો મૂઢ કોણ હશે? ॥ ૫॥

દો૦ – સેવક સેબ્ય ભાવ બિનુ ભવ ન તરિઅ ઉરગારિ।
ભજહુ રામ પદ પંકજ અસ સિદ્ધાંત બિચારિ ॥ ૧૧૯ (ક) ॥

હે સર્પોના શત્રુ ગરુડજી! હું સેવક છું અને ભગવાન મારા સેવ્ય (સ્વામી) છે, આ ભાવ વિના સંસારરૂપી સમુદ્રમાં તરવું નથી બની શકતું. આવો સિદ્ધાંત વિચારીને શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણકમળોનું ભજન કરો. ॥ ૧૧૯ (ક) ॥

જો ચેતન કહઁ જડ઼ કરઇ જડ઼હિ કરઇ ચૈતન્ય।
અસ સમર્થ રઘુનાયકહિ ભજહિં જીવ તે ધન્ય ॥ ૧૧૯ (ખ) ॥

જે ચેતનને જડ કરી નાખે છે અને જડને ચેતન કરી નાખે છે, એવા સમર્થ શ્રીરઘુનાથજીને જે જીવ ભજે છે, તે ધન્ય છે. ॥ ૧૧૯ (ખ) ॥

ચૌ૦ – કહેઉઁ ગ્યાન સિદ્ધાંત બુઝાઈ । સુનહુ ભગતિ મનિ કૈ પ્રભુતાઈ ॥
રામ ભગતિ ચિંતામનિ સુંદર । બસઇ ગરુડ઼ જાકે ઉર અંતર ॥ ૧ ॥

મેં જ્ઞાનનો સિદ્ધાંત સમજાવીને કહ્યો. હવે ભક્તિરૂપી મણિની પ્રભુતા (મહિમા) સાંભળો. શ્રીરામજીની ભક્તિ સુંદર ચિંતામણિ છે. હે ગરુડજી! આ જેના હૃદયમાં (અંદર) વસે છે, ॥ ૧ ॥

પરમ પ્રકાસ રૂપ દિન રાતી । નહિં કછુ ચહિઅ દિઆ ઘૃત બાતી ॥
મોહ દરિદ્ર નિકટ નહિં આવા । લોભ બાત નહિં તાહિ બુઝાવા ॥ ૨ ॥

તે દિવસ-રાત [સ્વયં પોતે જ] પરમ પ્રકાશરૂપ રહે છે. તેને દીપક, ઘી અને દીવેટ કંઈ પણ જોઈતું નથી [આ પ્રમાણે મણિનો એક તો સ્વાભાવિક પ્રકાશ રહે છે]. વળી, મોહરૂપી દરિદ્રતા નજીક આવતી નથી [કેમકે મણિ સ્વયં ધનરૂપ છે]; અને [ત્રીજું] લોભરૂપી વાયુ એ મણિમય દીપકને બુઝાવી નથી શકતો [કેમકે મણિ સ્વયં પ્રકાશરૂપ છે, તે કોઈ બીજાની સહાયથી પ્રકાશ નથી કરતો]. ॥ ૨ ॥

પ્રબલ અબિદ્યા તમ મિટિ જાઈ । હારહિં સકલ સલભ સમુદાઈ ॥
ખલ કામાદિ નિકટ નહિં જાહીં । બસઇ ભગતિ જાકે ઉર માહીં ॥ ૩ ॥

[તેના પ્રકાશથી] અવિદ્યાનો પ્રબળ અંધકાર મટી જાય છે. મદાદિ પતંગિયાઓનો સમસ્ત સમૂહ હારી જાય છે. જેના હૃદયમાં ભક્તિ વસે છે; કામ, ક્રોધ અને લોભ આદિ દુષ્ટ તો એની પાસેય જતા નથી. ॥ ૩ ॥

ગરલ સુધાસમ અરિ હિત હોઈ । તેહિ મનિ બિનુ સુખ પાવ ન કોઈ ॥
બ્યાપહિં માનસ રોગ ન ભારી । જિન્હ કે બસ સબ જીવ દુખારી ॥ ૪ ॥

તેને માટે વિષ અમૃતની સમાન અને શત્રુ મિત્ર થઈ જાય છે. તે મણિના વિના કોઈ સુખ નથી પામતું. મોટા મોટા માનસરોગ, જેમને વશ થઈને સર્વે જીવો દુઃખી થઈ રહ્યા છે, તે એને વ્યાપતા નથી. ॥ ૪ ॥

રામ ભગતિ મનિ ઉર બસ જાકેં । દુખ લવલેસ ન સપનેહુઁ તાકેં ॥
ચતુર સિરોમનિ તેઇ જગ માહીં । જે મનિ લાગિ સુજતન કરાહીં ॥ ૫ ॥

શ્રીરામ-ભક્તિરૂપી મણિ જેના હૃદયમાં વસે છે, તેને સ્વપ્નમાંય લેશમાત્ર દુઃખ નથી થતું. જગતમાં એ જ મનુષ્ય ચતુરોના શિરોમણિ છે જે તે ભક્તિરૂપી મણિને માટે સારી રીતે યત્ન કરે છે. ॥ ૫ ॥

સો મનિ જદપિ પ્રગટ જગ અહઈ । રામ કૃપા બિનુ નહિં કોઉ લહઈ ॥
સુગમ ઉપાય પાઈબે કેરે । નર હતભાગ્ય દેહિં ભટભેરે ॥ ૬ ॥

જોકે તે મણિ જગતમાં પ્રકટ (પ્રત્યક્ષ) છે, પણ શ્રીરામજીની કૃપા વિના તેને કોઈ પામી શકતું નથી. તેને પામવાના ઉપાય પણ સુગમ જ છે, પણ અભાગિયા માણસો તેને ઠુકરાવી દે છે. ॥ ૬ ॥

પાવન પર્બત બેદ પુરાના । રામ કથા રુચિરાકર નાના ॥
મર્મી સજ્જન સુમતિ કુદારી । ગ્યાન બિરાગ નયન ઉરગારી ॥ ૭ ॥

વેદ-પુરાણ પવિત્ર પર્વત છે. શ્રીરામજીની અનેક પ્રકારની કથાઓ તે પર્વતોની સુંદર ખાણો છે. સંત પુરુષ [તેમની આ ખાણોના રહસ્યને જાણનારા] મર્મી છે અને સુંદર બુદ્ધિ [ખોદનારી] કોદાળી છે. હે ગરુડજી! જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય – આ બે એમનાં નેત્રો છે. ॥ ૭॥

ભાવ સહિત ખોજઇ જો પ્રાની । પાવ ભગતિ મનિ સબ સુખ ખાની ॥
મોરેં મન પ્રભુ અસ બિસ્વાસા । રામ તે અધિક રામ કર દાસા ॥ ૮॥

જે પ્રાણી તેને પ્રેમની સાથે શોધે છે, તે સર્વ સુખોની ખાણ આ ભક્તિરૂપી મણિને પામી જાય છે. હે પ્રભો! મારા મનમાં તો આવો વિશ્વાસ છે કે શ્રીરામજીના દાસ શ્રીરામજી કરતાંય ચઢિયાતા છે. ॥ ૮॥

રામ સિંધુ ઘન સજ્જન ધીરા । ચંદન તરુ હરિ સંત સમીરા ॥
સબ કર ફલ હરિ ભગતિ સુહાઈ । સો બિનુ સંત ન કાહૂઁ પાઈ ॥ ૯॥
અસ બિચારિ જોઈ કર સતસંગા । રામ ભગતિ તેહિ સુલભ બિહંગા ॥ ૧૦॥

શ્રીરામચન્દ્રજી સમુદ્ર છે તો ધીર સંતપુરુષ મેઘ છે. શ્રીહરિ ચંદનના વૃક્ષ છે તો સંત પવન છે. સર્વે સાધનોનું ફળ સુંદર હરિભક્તિ જ છે. તેને સંત વિના કોઈ પામ્યા નથી. આવો વિચાર કરીને જે પણ સંતોનો સંગ કરે છે, હે ગરુડજી! તેને માટે શ્રીરામજીની ભક્તિ સુલભ થઈ જાય છે. ॥ ૯-૧૦॥

દો૦ – બ્રહ્મ પયોનિધિ મંદર ગ્યાન સંત સુર આહિં ।
કથા સુધા મથિ કાઢ઼હિં ભગતિ મધુરતા જાહિં ॥ ૧૨૦ (ક) ॥

બ્રહ્મ (વેદ) સમુદ્ર છે, જ્ઞાન મંદરાચળ છે અને સંત દેવતા છે, જે એ સમુદ્રને મથીને કથારૂપી અમૃત કાઢે છે, જેમાં ભક્તિરૂપી મધુરતા વસી રહે છે. ॥ ૧૨૦ (ક) ॥

બિરતિ ચર્મ અસિ ગ્યાન મદ લોભ મોહ રિપુ મારિ ।
જય પાઇઅ સો હરિ ભગતિ દેખુ ખગેસ બિચારિ ॥ ૧૨૦ (ખ) ॥

વૈરાગ્યરૂપી ઢાલથી પોતાને બચાવતાં અને જ્ઞાનરૂપી તલવારથી મદ, લોભ અને મોહરૂપી વેરીઓને મારીને જે વિજય પ્રાપ્ત કરે છે, તે હરિભક્તિ જ છે; હે પક્ષીરાજ! આનો વિચાર કરી જુઓ. ॥ ૧૨૦ (ખ) ॥

ચૌ૦ – પુનિ સપ્રેમ બોલેઉ ખગરાઊ । જૌં કૃપાલ મોહિ ઊપર ભાઊ ॥
નાથ મોહિ નિજ સેવક જાની । સપ્ત પ્રસ્ન મમ કહહુ બખાની ॥ ૧॥

પક્ષીરાજ ગરુડજી પાછા પ્રેમસહિત બોલ્યા – હે કૃપાળુ! જો મારા પર આપનો પ્રેમ છે તો હે નાથ! મને પોતાનો સેવક જાણીને મારા સાત પ્રશ્નોના ઉત્તર વખાણીને કહો. ॥ ૧॥

પ્રથમહિં કહહુ નાથ મતિધીરા । સબ તે દુર્લભ કવન સરીરા ॥
બડ઼ દુખ કવન કવન સુખ ભારી । સોઉ સંછેપહિં કહહુ બિચારી ॥ ૨॥

હે નાથ! હે ધીરબુદ્ધિ! પહેલા તો એ કહો સૌથી દુર્લભ કયું શરીર છે? પછી સૌથી મોટું દુઃખ કયું છે અને સૌથી મોટું સુખ કયું છે? આ પણ વિચાર કરી સંક્ષેપમાં જ કહો. ॥ ૨॥

સંત અસંત મરમ તુમ્હ જાનહુ । તિન્હ કર સહજ સુભાવ બખાનહુ ॥
કવન પુન્ય શ્રુતિ બિદિત બિસાલા । કહહુ કવન અઘ પરમ કરાલા ॥ ૩॥

સંત અને અસંતનો મર્મ (ભેદ) આપ જાણો છો, તેમના સહજ સ્વભાવનું વર્ણન કરો. પછી કહો કે શ્રુતિઓમાં પ્રસિદ્ધ સૌથી મહાન પુણ્ય કયું છે અને સૌથી મહાન ભયંકર પાપ કયું છે? ॥ ૩॥

માનસ રોગ કહહુ સમુઝાઈ । તુમ્હ સર્બગ્ય કૃપા અધિકાઈ ॥
તાત સુનહુ સાદર અતિ પ્રીતી । મૈં સંછેપ કહઉઁ યહ નીતી ॥ ૪॥

પછી માનસ-રોગોને સમજાવીને કહો. આપ સર્વજ્ઞ છો અને મારા પર આપની કૃપા પણ ઘણી છે. [કાકભુશુંડિજીએ કહ્યું –] હે તાત! અત્યંત આદર અને પ્રેમની સાથે સાંભળો. હું આ નીતિ સંક્ષેપમાં કહું છું. ॥ ૪॥

નર તન સમ નહિં કવનિઉ દેહી । જીવ ચરાચર જાચત તેહી ॥
નરક સ્વર્ગ અપબર્ગ નિસેની । ગ્યાન બિરાગ ભગતિ સુભ દેની ॥ ૫॥

મનુષ્ય-શરીર સમાન કોઈ શરીર નથી. ચર-અચર સર્વે જીવ તેની યાચના કરે છે. આ મનુષ્ય શરીર નરક, સ્વર્ગ અને મોક્ષની નિસરણી છે તથા કલ્યાણકારી જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિને આપનારું છે. ॥ ૫॥

સો તનુ ધરિ હરિ ભજહિં ન જે નર । હોહિં બિષય રત મંદ મંદ તર ॥
કાઁચ કિરિચ બદલેં તે લેહીં । કર તે ડારિ પરસ મનિ દેહીં ॥ ૬॥

આવા મનુષ્ય-શરીરને ધારણ કરીને પણ જે લોકો શ્રીહરિનું ભજન નથી કરતા અને નીચમાં પણ નીચ વિષયોમાં અનુરક્ત રહે છે, તે પારસમણિને હાથમાંથી ફેંકી દે છે અને બદલામાં કાચના ટુકડા લઈ લે છે. ॥ ૬॥

નહિં દરિદ્ર સમ દુખ જગ માહીં । સંત મિલન સમ સુખ જગ નાહીં ॥
પર ઉપકાર બચન મન કાયા । સંત સહજ સુભાઉ ખગરાયા ॥ ૭॥

જગતમાં દરિદ્રતા સમાન દુઃખ નથી તથા સંતોના મિલન સમાન જગતમાં સુખ નથી. અને હે પક્ષીરાજ! મન, વચન અને શરીરથી પરોપકાર કરવો, આ સંતોનો સહજ સ્વભાવ છે. ॥ ૭॥

સંત સહહિં દુખ પર હિત લાગી । પર દુખ હેતુ અસંત અભાગી ॥
ભૂર્જ તરૂ સમ સંત કૃપાલા । પર હિત નિતિ સહ બિપતિ બિસાલા ॥ ૮॥

સંત બીજાઓની ભલાઈને માટે દુઃખ સહે છે પરંતુ અભાગિયા અસંત બીજાઓને દુઃખ પહોંચાડવાને માટે દુઃખ સહે છે (બીજાના દુઃખનું કારણ બને છે). કૃપાળુ સંત ભોજના વૃક્ષ સમાન બીજાના હિતને માટે ભારે વિપત્તિ સહે છે (પોતાની ખાલ સુદ્ધાં ખેંચાવી લે છે) ॥ ૮॥

સન ઈવ ખલ પર બંધન કરઈ । ખાલ કઢ઼ાઇ બિપતિ સહિ મરઈ ॥
ખલ બિનુ સ્વારથ પર અપકારી । અહિ મૂષક ઈવ સુનુ ઉરગારી ॥ ૯॥

પરંતુ દુષ્ટ લોકો શણની જેમ બીજાઓને બાંધે છે અને [એમને બાંધવા માટે] પોતાની ખાલ ખેંચાવીને વિપત્તિ સહીને મરી જાય છે. હે સર્પોના શત્રુ ગરુડજી! સાંભળો, દુષ્ટો કોઈ સ્વાર્થ વિના સર્પ અને ઉંદરડા સમાન અકારણ જ બીજાઓનો અપકાર કરે છે. ॥૯॥

પર સંપદા બિનાસિ નસાહીં । જિમિ સસિ હતિ હિમ ઉપલ બિલાહીં ॥
દુષ્ટ ઉદય જગ આરતિ હેતૂ । જથા પ્રસિદ્ધ અધમ ગ્રહ કેતૂ ॥ ૧૦॥

તે પારકી સંપત્તિનો નાશ કરીને સ્વયં નષ્ટ થઈ જાય છે, જેમ ખેતીનો નાશ કરીને કરા નષ્ટ થઈ જાય છે. દુષ્ટોનો અભ્યુદય (ઉન્નતિ) જગતના દુઃખને માટે જ હોય છે જેમ અધમ ગ્રહ કેતુ [નો ઉદય અન્યના નાશ માટે] પ્રસિદ્ધ છે. ॥ ૧૦॥

સંત ઉદય સંતત સુખકારી । બિસ્વ સુખદ જિમિ ઇંદુ તમારી ॥
પરમ ધર્મ શ્રુતિ બિદિત અહિંસા । પર નિંદા સમ અઘ ન ગરીસા ॥ ૧૧॥

અને સંતોનો અભ્યુદય સદાય સુખકારી હોય છે, જેમ ચન્દ્રમા અને સૂર્યનો ઉદય વિશ્વભર માટે સુખદાયક છે. વેદોમાં અહિંસાને પરમધર્મ માન્યો છે અને પર નિંદા જેવું ભારે પાપ નથી. ॥ ૧૧॥

હર ગુર નિંદક દાદુર હોઈ । જન્મ સહસ્ર પાવ તન સોઈ ॥
દ્વિજ નિંદક બહુ નરક ભોગ કરિ । જગ જનમઇ બાયસ સરીર ધરિ ॥ ૧૨॥

શંકરજી અને ગુરુની નિંદા કરનારો મનુષ્ય [બીજા જન્મમાં] દેડકું થાય છે અને હજાર જન્મ સુધી તે જ દેડકાનું જ શરીર પામે છે. બ્રાહ્મણોની નિંદા કરનારો વ્યક્તિ ઘણા જ નરક ભોગવીને પછી જગતમાં કાગડાનું શરીર ધારણ કરીને જન્મ લે છે. ॥ ૧૨॥

સુર શ્રુતિ નિંદક જે અભિમાની । રૌરવ નરક પરહિં તે પ્રાની ॥
હોહિં ઉલૂક સંત નિંદા રત । મોહ નિસા પ્રિય ગ્યાન ભાનુ ગત ॥ ૧૩॥

જે અભિમાની જીવ દેવો અને વેદોની નિંદા કરે છે, તે રૌરવ નરકમાં પડે છે. સંતોની નિંદામાં પડેલા લોકો ઘુવડ થાય છે, જેને મોહરૂપી રાત્રિ પ્રિય હોય છે અને જ્ઞાનરૂપી સૂર્ય જેમના માટે વીતી ગયેલ (અસ્ત થઈ ગયેલ) રહે છે. ॥ ૧૩॥

સબ કૈ નિંદા જે જડ઼ કરહીં । તે ચમગાદુર હોઇ અવતરહીં ॥
સુનહુ તાત અબ માનસ રોગા । જિન્હ તે દુખ પાવહિં સબ લોગા ॥ ૧૪॥

જે મૂર્ખ મનુષ્ય સર્વેની નિંદા કરે છે, તે ચામાચીડિયું થઈને જન્મ લે છે. હે તાત! હવે માનસ-રોગ સાંભળો, જેનાથી બધા લોકો દુઃખ પામ્યા કરે છે. ॥ ૧૪॥

મોહ સકલ બ્યાધિન્હ કર મૂલા । તિન્હ તે પુનિ ઉપજહિં બહુ સૂલા ॥
કામ બાત કફ લોભ અપારા । ક્રોધ પિત્ત નિત છાતી જારા ॥ ૧૫॥

બધા રોગોનું (વ્યાધિઓનું) મૂળ મોહ (અજ્ઞાન) છે. તે વ્યાધિઓથી વળી, બીજાં અનેક શૂળ (દુઃખ) ઉત્પન્ન થાય છે. કામ વાત (વાયુ) છે, લોભ અપાર (વધેલો) કફ છે અને ક્રોધ પિત્ત છે જે સદાય છાતી બાળતો રહે છે; ॥ ૧૫॥

પ્રીતિ કરહિં જૌં તીનિઉ ભાઈ। ઉપજઇ સન્યપાત દુખદાઈ॥
બિષય મનોરથ દુર્ગમ નાના। તે સબ સૂલ નામ કો જાના॥૧૬॥

જો ક્યારેક આ ત્રણેય ભાઈ (વાત, પિત્ત અને કફ) પ્રીતિ કરી લે (મળી જાય), તો દુઃખદાયક સન્નિપાત રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. કઠિનતાથી પ્રાપ્ત (પૂર્ણ) થનારા જે વિષયોના મનોરથ છે, તે જ સર્વે શૂળ (કષ્ટદાયક રોગ) છે, એમનાં નામ કોણ જાણે છે? (અર્થાત્ તે અપાર છે). ॥૧૬॥

મમતા દાદુ કંડુ ઈરષાઈ। હરષ બિષાદ ગરહ બહુતાઈ॥
પર સુખ દેખિ જરનિ સોઇ છઈ। કુષ્ટ દુષ્ટતા મન કુટિલઈ॥૧૭॥

મમતા દાદર છે, ઈર્ષા (ડાહ) ખૂજલી છે, હર્ષ-વિષાદ ગળાના રોગોની અધિકતા છે (ગલગંડ, કંઠમાળા કે ઘેઘા આદિ રોગ છે); પારકાં સુખોને જોઈને જે જલન (ઈર્ષ્યા) થાય છે, તે જ ક્ષય-રોગ છે. દુષ્ટતા અને મનની કુટિલતા જ કોઢ છે. ॥૧૭॥

અહંકાર અતિ દુખદ ડમરુઆ। દંભ કપટ મદ માન નેહરુઆ॥
તૃસ્ના ઉદરબૃદ્ધિ અતિ ભારી। ત્રિબિધિ ઈષના તરુન તિજારી॥૧૮॥
જુગ બિધિ જ્વર મત્સર અબિબેકા। કહઁ લગિ કહૌં કુરોગ અનેકા॥૧૯॥

અહંકાર અત્યંત દુઃખ આપનારું ડમરુ (ગાંઠનો) રોગ છે. દંભ, કપટ, મદ અને માન નાડીનો રોગ છે. તૃષ્ણા ઘણો ભારે ઉદરવૃદ્ધિ (જલોદર) રોગ છે. ત્રણેય પ્રકાર(પુત્ર, ધન અને માન)ની પ્રબળ ઈચ્છાઓ પ્રબળ ત્રિજારી (ત્રણ દિવસે આવતો તાવ) છે. મત્સર અને અવિવેક બે પ્રકારના જ્વર છે. આ પ્રકારના અનેક નરસા રોગો છે, જેમને ક્યાં સુધી કહું? ॥૧૮-૧૯॥

દો૦ – એક બ્યાધિ બસ નર મરહિં એ અસાધિ બહુ બ્યાધિ।
પીડ઼હિં સંતત જીવ કહુઁ સો કિમિ લહૈ સમાધિ॥૧૨૧ (ક)॥

એક જ રોગને વશ થઈને મનુષ્ય મરી જાય છે, પછી આ તો ઘણા જ અસાધ્ય રોગ છે. એ જીવોને નિરંતર કષ્ટ આપતાં રહે છે. આવી દશામાં તે સમાધિ (શાંતિ) ને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે? ॥૧૨૧ (ક)॥

નેમ ધર્મ આચાર તપ ગ્યાન જગ્ય જપ દાન।
ભેષજ પુનિ કોટિન્હ નહિં રોગ જાહિં હરિજાન॥૧૨૧ (ખ)॥

નિયમ, ધર્મ, આચાર (ઉત્તમ આચરણ), તપ, જ્ઞાન, યજ્ઞ, જપ, દાન તથા બીજા પણ કરોડો ઔષધો છે, પરંતુ હે ગરુડજી! તેનાથી આ રોગો જતા નથી. ॥૧૨૧ (ખ)॥

ચૌ૦ – એહિ બિધિ સકલ જીવ જગ રોગી। સોક હરષ ભય પ્રીતિ બિયોગી॥
માનસ રોગ કછુક મૈં ગાએ। હહિં સબ કેં લખિ બિરલેન્હ પાએ॥૧॥

આ રીતે જગતમાં સમસ્ત જીવ રોગી છે, જે શોક, હર્ષ, ભય, પ્રીતિ આદિ દ્વન્દ્વોને લીધે વિયોગી-દુઃખી થઈ રહ્યા છે. મેં આ થોડાક જ માનસરોગો કહ્યા છે. આ છે તો સૌને, પરંતુ આને જાણી શક્યા છે કોઈક વિરલા જ. ॥૧॥

જાને તે છીજહિં કછુ પાપી। નાસ ન પાવહિં જન પરિતાપી॥
બિષય કુપથ્ય પાઇ અંકુરે। મુનિહુ હૃદયઁ કા નર બાપુરે॥૨॥

પ્રાણીઓને બાળનારા આ પાપી (રોગ) જાણી લેવાથી કંઈક ક્ષીણ અવશ્ય થઈ જાય છે, પરંતુ નાશને પામતા નથી. વિષયરૂપી કુપથ્યને પામી એ મુનિઓના હૃદયમાંય અંકુરિત થઈ જાય છે, તો બિચારા સાધારણ મનુષ્ય તો શું ચીજ છે? ॥ ૨॥

રામ કૃપાઁ નાસહિં સબ રોગા। જૌં એહિ ભાઁતિ બનૈ સંજોગા॥
સદગુર બૈદ બચન બિસ્વાસા। સંજમ યહ ન બિષય કૈ આસા॥ ૩॥

જો શ્રીરામજીની કૃપાથી એ પ્રકારનો સંયોગ બની જાય તો આ સર્વે રોગ નષ્ટ થઈ જાય. સદ્ગુરુરૂપી વૈદ્યના વચનમાં વિશ્વાસ થાય, વિષયોની આશા ન રાખે; આ જ સંયમ (ચરી) છે. ॥ ૩॥

રઘુપતિ ભગતિ સજીવન મૂરી। અનૂપાન શ્રદ્ધા મતિ પૂરી॥
એહિ બિધિ ભલેહિં સો રોગ નસાહીં। નાહિં ત જતન કોટિ નહિં જાહીં॥ ૪॥

શ્રીરઘુનાથજીની ભક્તિ સંજીવની જડી છે. શ્રદ્ધાથી પૂર્ણ બુદ્ધિ જ અનુપાન (દવાની સાથે લેવામાં આવનાર મધ આદિ) છે. આ પ્રકારનો સંયોગ થાય તો તે રોગ ભલે જ નષ્ટ થઈ જાય, નહીં તો કરોડો પ્રયત્નોથી પણ નથી જતા. ॥ ૪॥

જાનિઅ તબ મન બિરુજ ગોસાઁઈ। જબ ઉર બલ બિરાગ અધિકાઈ॥
સુમતિ છુધા બાઢ઼ઈ નિત નઈ। બિષય આસ દુર્બલતા ગઈ॥ ૫॥

હે ગોસાંઈ! મનને નીરોગી થયું ત્યારે જ જાણવું જોઈએ, જ્યારે હૃદયમાં વૈરાગ્યનું બળ વધી જાય, ઉત્તમ બુદ્ધિરૂપી ભૂખ નિત્ય નવી વધતી રહે અને વિષયોની આશારૂપી દુર્બળતા મટી જાય. ॥ ૫॥

બિમલ ગ્યાન જલ જબ સો નહાઈ। તબ રહ રામ ભગતિ ઉર છાઈ॥
સિવ અજ સુક સનકાદિક નારદ। જે મુનિ બ્રહ્મ બિચાર બિસારદ॥ ૬॥

[આ પ્રમાણે સર્વ રોગોથી છૂટીને] જ્યારે મનુષ્ય નિર્મળ જ્ઞાનરૂપી જળમાં સ્નાન કરી લે છે, ત્યારે તેના હૃદયમાં રામભક્તિ છવાઈ રહે છે. શિવજી, બ્રહ્માજી, શુકદેવજી, સનકાદિક અને નારદ આદિ બ્રહ્મ વિચારમાં પરમ નિપુણ જે મુનિ છે; ॥ ૬॥

સબ કર મત ખગનાયક એહા। કરિઅ રામ પદ પંકજ નેહા॥
શ્રુતિ પુરાન સબ ગ્રંથ કહાહીં। રઘુપતિ ભગતિ બિના સુખ નાહીં॥ ૭॥

હે પક્ષીરાજ! તે સર્વેનો મત આ જ છે કે શ્રીરામજીના ચરણકમળોમાં પ્રેમ કરવો જોઈએ, શ્રુતિ પુરાણ અને સર્વે ગ્રંથ કહે છે કે શ્રીરઘુનાથજીની ભક્તિ વિના સુખ નથી. ॥ ૭॥

કમઠ પીઠ જામહિં બરુ બારા। બંધ્યા સુત બરુ કાહુહિ મારા॥
ફૂલહિં નભ બરુ બહુબિધિ ફૂલા। જીવ ન લહ સુખ હરિ પ્રતિકૂલા॥ ૮॥

કાચબાની પીઠ પર ભલે જ વાળ ઊગી આવે, વાંઝણીનો પુત્ર ભલે જ કોઈને મારી નાખે, આકાશમાં ભલેને અનેક પ્રકારનાં ફૂલ ખીલી ઊઠે; પરંતુ શ્રીહરિથી વિમુખ થઈને જીવો સુખ પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા. ॥ ૮॥

તૃષા જાઈ બરુ મૃગજલ પાના । બરુ જામહિં સસ સીસ બિષાના ॥
અંધકારુ બરુ રબિહિ નસાવૈ । રામ બિમુખ ન જીવ સુખ પાવૈ ॥૯॥
હિમ તે અનલ પ્રગટ બરુ હોઈ । બિમુખ રામ સુખ પાવ ન કોઈ ॥૧૦॥

મૃગતૃષ્ણાના જળને પીવાથી ભલેને તરસ છીપાઈ જાય, સસલાના માથા પર ભલેને શિંગડાં ઊગી જાય, અંધકાર ભલેને સૂર્યનો નાશ કરી નાખે; પરંતુ શ્રીરામથી વિમુખ થઈને જીવ સુખ નથી પામી શકતો. બરફથી ભલેને અગ્નિ પ્રગટ થઈ જાય (આ સર્વે અસંભવ વાતો સંભવ ભલે થઈ જાય), પરંતુ શ્રીરામથી વિમુખ થઈને કોઈ પણ સુખ નથી પામી શકતા. ॥૯-૧૦॥

દો૦ – બારિ મથેં ઘૃત હોઈ બરુ સિકતા તે બરુ તેલ ।
બિનુ હરિ ભજન ન ભવ તરિઅ યહ સિદ્ધાંત અપેલ ॥૧૨૨ (ક)॥

જળને મથવાથી ભલેને ઘી ઉત્પન્ન થઈ જાય અને રેતી[ને પેરવા]થી ભલેને તેલ નીકળી આવે; પરંતુ શ્રીહરિના ભજન વિના સંસારરૂપી સમુદ્રને તરી શકાતો નથી, આ સિદ્ધાંત અચળ છે. ॥૧૨૨ (ક) ॥

મસકહિ કરઈ બિરંચિ પ્રભુ અજહિ મસક તે હીન ।
અસ બિચારિ તજિ સંસય રામહિ ભજહિં પ્રબીન ॥૧૨૨ (ખ)॥

પ્રભુ મચ્છરને બ્રહ્મા કરી શકે છે અને બ્રહ્માને મચ્છરથી પણ તુચ્છ બનાવી શકે છે. આવું વિચારીને ચતુર પુરુષ સર્વે સંશય ત્યાગીને શ્રીરામજીને જ ભજે છે. ॥૧૨૨ (ખ) ॥

શ્લોક–વિનિશ્ચતં વદામિ તે ન અન્યથા વચાંસિ મે ।
હરિં નરા ભજન્તિ યેઽતિદુસ્તરં તરન્તિ તે ॥૧૨૨ (ગ)॥

હું આપને સારી રીતે નિશ્ચિત કરેલો સિદ્ધાંત કહું છું – મારા વચન અન્યથા (મિથ્યા) નથી કે જે મનુષ્ય શ્રીહરિનું ભજન કરે છે, તે અત્યંત દુસ્તર સંસાર-સાગરને [સહજમાં જ] પાર કરી જાય છે. ॥૧૨૨ (ગ) ॥

ચૌ૦ – કહેઉઁ નાથ હરિ ચરિત અનૂપા । બ્યાસ સમાસ સ્વમતિ અનુરૂપા ॥
શ્રુતિ સિદ્ધાંત ઇહઇ ઉરગારી । રામ ભજિઅ સબ કાજ બિસારી ॥૧॥

હે નાથ! મેં શ્રીહરિનાં અનુપમ ચરિત્ર પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે ક્યાંક વિસ્તારથી અને ક્યાંક સંક્ષેપમાં કહ્યાં. હે સર્પોના શત્રુ ગરુડજી! શ્રુતિઓનો આ સિદ્ધાંત છે કે સર્વે કાર્ય ભુલાવીને (ત્યજીને) શ્રીરામજીનું ભજન કરવું જોઈએ. ॥૧॥

પ્રભુ રઘુપતિ તજિ સેઈઅ કાહી । મોહિ સે સઠ પર મમતા જાહી ॥
તુમ્હ બિગ્યાનરૂપ નહિં મોહા । નાથ કીન્હિ મો પર અતિ છોહા ॥૨॥

પ્રભુ શ્રીરઘુનાથજીને ત્યજીને બીજા કોનું સેવન (ભજન) કરાય, જેમનું મારા જેવા મૂર્ખ પર પણ મમત્વ (સ્નેહ) છે? હે નાથ! આપ વિજ્ઞાનરૂપ છો, આપને મોહ નથી. આપે તો મારા પર મોટી કૃપા કરી છે, ॥૨॥

પૂઁછિહુ રામ કથા અતિ પાવનિ। સુક સનકાદિ સંભુ મન ભાવનિ॥
સત સંગતિ દુર્લભ સંસારા। નિમિષ દંડ ભરિ એકઉ બારા॥૩॥

જે આપે મને શુકદેવજી, સનકાદિ અને શિવજીના મનને પ્રિય લાગનારી અતિ પવિત્ર રામકથા પૂછી. સંસારમાં ઘડીવારનો અથવા પળવારનો એક વખતનોય સત્સંગ દુર્લભ છે. ॥૩॥

દેખુ ગરુડ઼ નિજ હૃદયઁ બિચારી। મૈં રઘુબીર ભજન અધિકારી॥
સકુનાધમ સબ ભાઁતિ અપાવન। પ્રભુ મોહિ કીન્હ બિદિત જગ પાવન॥૪॥

હે ગરુડજી! આપના હૃદયમાં વિચાર કરી જુઓ, શું હું પણ શ્રીરામજીના ભજનનો અધિકારી છું? પક્ષીઓમાં સર્વેથી નીચ અને સર્વે પ્રકારે અપવિત્ર છું. પરંતુ આવું હોવા છતાંય પ્રભુએ મને સમસ્ત જગતને પવિત્ર કરનારારૂપે પ્રસિદ્ધ કરી દીધો [અથવા પ્રભુએ મને જગતપ્રસિદ્ધ પાવન કરી દીધો] ॥૪॥

દો૦– આજુ ધન્ય મૈં ધન્ય અતિ જદ્યપિ સબ બિધિ હીન।
નિજ જન જાનિ રામ મોહિ સંત સમાગમ દીન॥૧૨૩ (ક)॥

જોકે હું સર્વે પ્રકારે હીન (નીચ) છું, તો પણ આજે હું ધન્ય છું, અત્યંત ધન્ય છું; જે શ્રીરામજીએ મને પોતાનો 'નિજ જન' જાણીને સંત-સમાગમ આપ્યો. ॥૧૨૩ (ક)॥

નાથ જથામતિ ભાષેઉઁ રાખેઉઁ નહિં કછુ ગોઈ।
ચરિત સિંધુ રઘુનાયક થાહ કિ પાવઈ કોઈ॥૧૨૩ (ખ)॥

હે નાથ! મેં પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર કહ્યું, કંઈ પણ છૂપું નથી રાખ્યું. [તો પણ] શ્રીરઘુવીરનાં ચરિત્ર સમુદ્ર સમાન છે; શું કોઈ તેમને પાર પામી શકે છે? ॥૧૨૩ (ખ)॥

ચૌ૦– સુમિરિ રામ કે ગુન ગન નાના। પુનિ પુનિ હરષ ભુસુંડિ સુજાના॥
મહિમા નિગમ નેતિ કરિ ગાઈ। અતુલિત બલ પ્રતાપ પ્રભુતાઈ॥૧॥

શ્રીરામચન્દ્રજીના ઘણા જ ગુણસમૂહોનું સ્મરણ કરી-કરીને સુજ્ઞ ભુશુંડિજી વારંવાર હર્ષિત થઈ રહ્યા છે. જેમનો મહિમા વેદોએ'નેતિ નેતિ' કહીને ગાયો છે, જેમનાં બળ, પ્રતાપ અને પ્રભુત્વ (સામર્થ્ય) અતુલનીય છે; ॥૧॥

સિવ અજ પૂજ્ય ચરન રઘુરાઈ। મો પર કૃપા પરમ મૃદુલાઈ॥
અસ સુભાઉ કહુઁ સુનઉઁ ન દેખઉઁ। કેહિ ખગેસ રઘુપતિ સમ લેખઉઁ॥૨॥

જે રઘુનાથજીના ચરણ શિવજી અને બ્રહ્માજીના દ્વારા પૂજ્ય છે, તેમની મારા પર કૃપા થવી એ તેમની પરમ કોમળતા છે. કોઈનો આવો સ્વભાવ ક્યાંય ન સાંભળું છું, ન જોઉં છું. માટે હે પક્ષીરાજ ગરુડજી! હું શ્રીરઘુનાથજીની સમાન કોને ગણું (સમજું)? ॥૨॥

સાધક સિદ્ધ બિમુક્ત ઉદાસી। કબિ કોબિદ કૃતગ્ય સંન્યાસી॥
જોગી સૂર સુતાપસ ગ્યાની। ધર્મ નિરત પંડિત બિગ્યાની॥૩॥

સાધક, સિદ્ધ, જીવન્મુક્ત, ઉદાસીન (વિરક્ત), કવિ, વિદ્વાન, કર્મ [રહસ્ય]ના જ્ઞાતા, સંન્યાસી, યોગી, શૂરવીર, મોટા તપસ્વી, જ્ઞાની, ધર્મપરાયણ, પંડિત અને વિજ્ઞાની – ॥૩॥

તરહિં ન બિનુ સેએँ મમ સ્વામી। રામ નમામિ નમામિ નમામી॥
સરન ગએँ મો સે અઘ રાસી। હોહિં સુદ્ધ નમામિ અબિનાસી॥૪॥

આ કોઈ પણ મારા સ્વામી શ્રીરામજીનું સેવન (ભજન) કર્યા વિના તરી નથી શકતા. હું તે જ શ્રીરામજીને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. જેમને શરણે જવાથી મારા જેવા પાપભંડાર પણ શુદ્ધ (પાપરહિત) થઈ જાય છે, તે અવિનાશી શ્રીરામજીને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥૪॥

દો૦ – જાસુ નામ ભવ ભેષજ હરન ઘોર ત્રય સૂલ।
સો કૃપાલ મોહિ તો પર સદા રહઉ અનુકૂલ॥૧૨૪ (ક)॥

જેમનું નામ જન્મ-મરણરૂપી રોગનું [અચૂક] ઔષધ અને ત્રણેય ભયંકર પીડાઓ(આધિદૈવિક, આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક દુઃખો)ને હરનારું છે, તે કૃપાળુ શ્રીરામજી મારા ઉપર અને આપ ઉપર સદાય પ્રસન્ન રહો. ॥૧૨૪ (ક)॥

સુનિ ભુસુંડિ કે બચન સુભ દેખિ રામ પદ નેહ।
બોલેઉ પ્રેમ સહિત ગિરા ગરુડ઼ બિગત સંદેહ॥૧૨૪ (ખ)॥

ભુશુંડિજીનાં મંગળમય વચન સાંભળીને અને શ્રીરામજીના ચરણોમાં એમનો અતિશય પ્રેમ જોઈને સંશયમાંથી સારી રીતે છૂટેલા ગરુડજી પ્રેમસહિત વચન બોલ્યા. ॥૧૨૪ (ખ)॥

ચૌ૦ – મૈં કૃતકૃત્ય ભયઉँ તવ બાની। સુનિ રઘુબીર ભગતિ રસ સાની॥
રામ ચરન નૂતન રતિ ભઈ। માયા જનિત બિપતિ સબ ગઈ॥૧॥

શ્રીરઘુવીરના ભક્તિરસમાં તરબોળ થયેલી આપની વાણી સાંભળીને હું કૃતકૃત્ય થઈ ગયો. શ્રીરામજીના ચરણોમાં મારી નવીન પ્રીતિ થઈ ગઈ અને માયાથી ઉત્પન્ન બધી વિપત્તિ ચાલી ગઈ. ॥૧॥

મોહ જલધિ બોહિત તુમ્હ ભએ। મો કહँ નાથ બિબિધ સુખ દએ॥
મો પહિં હોઇ ન પ્રતિ ઉપકારા। બંદઉँ તવ પદ બારહિં બારા॥૨॥

મોહરૂપી સમુદ્રમાં ડૂબતો હું, મારા માટે આપ વહાણ થયા. હે નાથ! આપે મને અનેક પ્રકારનાં સુખ આપ્યાં (પરમ સુખી કરી દીધો). મારાથી આનો પ્રત્યુપકાર (ઉપકારના બદલામાં ઉપકાર) નથી થઈ શકતો. હું તો આપના ચરણોની વારંવાર વંદના જ કરું છું. ॥૨॥

પૂરન કામ રામ અનુરાગી। તુમ્હ સમ તાત ન કોઉ બડ઼ભાગી॥
સંત બિટપ સરિતા ગિરિ ધરની। પર હિત હેતુ સબન્હ કૈ કરની॥૩॥

આપ પૂર્ણકામ છો અને શ્રીરામજીના પ્રેમી છો. હે તાત! આપના સમાન કોઈ ધનભાગી નથી. સંત, વૃક્ષ, નદી, પર્વત અને પૃથ્વી – આ સર્વેની ક્રિયા પારકા હિતને માટે જ હોય છે. ॥૩॥

સંત હૃદય નવનીત સમાના। કહા કબિન્હ પરિ કહૈ ન જાના॥
નિજ પરિતાપ દ્રવઇ નવનીતા। પર દુખ દ્રવહિં સંત સુપુનીતા॥૪॥

સંતોનાં હૃદય માખણ સમાન હોય છે, આવું કવિઓએ કહ્યું છે; પરંતુ તેમણે [અસલ વાત] કહેવી નથી જાણી; કેમકે માખણ તો પોતાને તાપ મળવાથી પીગળે છે અને પરમ પવિત્ર સંત બીજાના દુઃખથી પીગળી જાય છે. ॥૪॥

જીવન જન્મ સુફલ મમ ભયઊ। તવ પ્રસાદ સંસય સબ ગયઊ॥
જાનેહુ સદા મોહિ નિજ કિંકર। પુનિ પુનિ ઉમા કહઇ બિહંગબર॥ ૫॥

મારું જીવન અને જન્મ સફળ થઈ ગયાં. આપની કૃપાથી સર્વે સંશય ટળી ગયો. સદાય મને આપનો દાસ જ જાણજો. [શિવજી કહે છે –] હે ઉમા! પક્ષીશ્રેષ્ઠ ગરુડજી વારંવાર આવું કહી રહ્યા છે. ॥ ૫॥

દો૦ – તાસુ ચરન સિરુ નાઇ કરિ પ્રેમ સહિત મતિધીર।
ગયઉ ગરુડ઼ બૈકુંઠ તબ હૃદયઁ રાખિ રઘુબીર॥ ૧૨૫ (ક)॥

તે (ભુશુંડિજી)ના ચરણોમાં પ્રેમસહિત શીશ નમાવીને અને હૃદયમાં શ્રીરઘુવીરને ધારણ કરીને ધીરબુદ્ધિ ગરુડજી પછી વૈકુંઠે ચાલ્યા ગયા. ॥ ૧૨૫ (ક) ॥

ગિરિજા સંત સમાગમ સમ ન લાભ કછુ આન।
બિનુ હરિ કૃપા ન હોઇ સો ગાવહિં બેદ પુરાન॥ ૧૨૫ (ખ)॥

હે ગિરિજે! સંત-સમાગમ જેવો બીજો કોઈ લાભ નથી. પરંતુ તે (સંત-સમાગમ) શ્રીહરિની કૃપા વિના નથી થઈ શકતો, આવું વેદ અને પુરાણ ગાય છે. ॥ ૧૨૫ (ખ) ॥

ચૌ૦ – કહેઉઁ પરમ પુનીત ઇતિહાસા। સુનત શ્રવન છૂટહિં ભવ પાસા॥
પ્રનત કલ્પતરુ કરુના પુંજા। ઉપજઇ પ્રીતિ રામ પદ કંજા॥ ૧॥

મેં આ પરમ પવિત્ર ઇતિહાસ કહ્યો, જેને કાનેથી સાંભળતાં જ ભવપાશ (સંસારના બંધન) છૂટી જાય છે અને શરણાગતોને [તેમની ઇચ્છાનુસાર ફળ આપનારા] કલ્પવૃક્ષ તથા દયાના સમૂહ શ્રીરામજીના ચરણકમળોમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૧॥

મન ક્રમ બચન જનિત અઘ જાઈ। સુનહિં જે કથા શ્રવન મન લાઈ॥
તીર્થાટન સાધન સમુદાઈ। જોગ બિરાગ ગ્યાન નિપુનાઈ॥ ૨॥

જેઓ કાન અને મન લગાવીને આ કથાને સાંભળે છે; તેમનાં મન, વચન અને કર્મ(શરીર)થી ઉત્પન્ન સર્વે પાપ નષ્ટ થઈ જાય છે. તીર્થયાત્રા આદિ ઘણાં જ સાધન, યોગ, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનમાં નિપુણતા, – ॥ ૨॥

નાના કર્મ ધર્મ બ્રત દાના। સંજમ દમ જપ તપ મખ નાના॥
ભૂત દયા દ્વિજ ગુર સેવકાઈ। બિદ્યા બિનય બિબેક બડ઼ાઈ॥ ૩॥

અનેકો પ્રકારનાં કર્મ, ધર્મ, વ્રત અને દાન; અનેકો સંયમ, દમ, જપ, તપ અને યજ્ઞ; પ્રાણીઓ પર દયા, બ્રાહ્મણ અને ગુરુની સેવા, વિદ્યા, વિનય અને વિવેકની મોટાઈ [આદિ] – ॥ ૩॥

જહઁ લગિ સાધન બેદ બખાની। સબ કર ફલ હરિ ભગતિ ભવાની॥
સો રઘુનાથ ભગતિ શ્રુતિ ગાઈ। રામ કૃપાઁ કાહૂઁ એક પાઈ॥ ૪॥

જ્યાં સુધી વેદોએ સાધન બતાવ્યાં છે, હે ભવાની! તે બધાનું ફળ શ્રીહરિની ભક્તિ જ છે. પરંતુ શ્રુતિઓમાં ગાયેલી તે શ્રીરઘુનાથજીની ભક્તિ શ્રીરામજીની કૃપાથી કોઈ એક (વિરલો) જ પામ્યો છે. ॥ ૪॥

દો૦ – મુનિ દુર્લભ હરિ ભગતિ નર પાવહિં બિનહિં પ્રયાસ ।
જે યહ કથા નિરંતર સુનહિં માનિ બિસ્વાસ ॥ ૧૨૬॥

પરંતુ જે મનુષ્ય વિશ્વાસ રાખીને આ કથા નિરંતર સાંભળે છે, તે વિનાપરિશ્રમે જ એ મુનિદુર્લભ હરિભક્તિને પ્રાપ્ત કરી લે છે. ॥ ૧૨૬॥

ચૌ૦ – સોઈ સર્બગ્ય ગુની સોઈ ગ્યાતા । સોઈ મહિ મંડિત પંડિત દાતા ॥
ધર્મ પરાયન સોઈ કુલ ત્રાતા । રામ ચરન જા કર મન રાતા ॥ ૧॥

જેનું મન શ્રીરામજીના ચરણોમાં અનુરક્ત છે, તે જ સર્વજ્ઞ (સર્વે કંઈ જાણનાર) છે, એ જ ગુણી છે, એ જ જ્ઞાની છે. એ જ પૃથ્વીનું ભૂષણ, પંડિત અને દાની છે. એ જ ધર્મ પરાયણ છે અને એ જ કુળનો રક્ષક છે. ॥ ૧॥

નીતિ નિપુન સોઈ પરમ સયાના । શ્રુતિ સિદ્ધાંત નીક તેહિં જાના ॥
સોઈ કબિ કોબિદ સોઈ રનધીરા । જો છલ છાડ़િ ભજઈ રઘુબીરા ॥ ૨॥

જે છળ છોડીને શ્રીરઘુવીરનું ભજન કરે છે, એ જ નીતિમાં નિપુણ છે, એ જ પરમ બુદ્ધિમાન છે. એણે જ વેદોના સિદ્ધાંતોને સારી રીતે જાણ્યા છે. એ જ કવિ, એ જ વિદ્વાન તથા એ જ રણધીર છે. ॥ ૨॥

ધન્ય દેસ સો જહઁ સુરસરી । ધન્ય નારિ પતિબ્રત અનુસરી ॥
ધન્ય સો ભૂપુ નીતિ જો કરઈ । ધન્ય સો દ્વિજ નિજ ધર્મ ન ટરઈ ॥ ૩॥

તે દેશ ધન્ય છે જ્યાં શ્રીગંગાજી છે, તે સ્ત્રી ધન્ય છે જે પાતિવ્રતધર્મનું પાલન કરે છે. તે રાજા ધન્ય છે જે ન્યાય કરે છે અને તે બ્રાહ્મણ ધન્ય છે જે પોતાના ધર્મમાં ડગતો નથી. ॥ ૩॥

સો ધન ધન્ય પ્રથમ ગતિ જાકી । ધન્ય પુન્ય રત મતિ સોઈ પાકી ॥
ધન્ય ઘરી સોઈ જબ સતસંગા । ધન્ય જન્મ દ્વિજ ભગતિ અભંગા ॥ ૪॥

તે ધન ધન્ય છે જેની પ્રથમ ગતિ થાય છે (જે દાન દેવામાં વપરાય છે). તે બુદ્ધિ ધન્ય અને પરિપક્વ છે જે પુણ્યમાં લાગેલી છે. એ જ ઘડી ધન્ય છે જ્યારે સત્સંગ થાય અને એ જ જન્મ ધન્ય છે જેમાં બ્રાહ્મણની અખંડ ભક્તિ થાય. ॥ ૪॥

[ધનની ત્રણ ગતિઓ હોય છે – દાન, ભોગ અને નાશ. દાન ઉત્તમ છે, ભોગ મધ્યમ છે અને નાશ નીચ ગતિ છે. જે પુરુષ ન આપે છે, ન તો ભોગવે છે, તેના ધનની ત્રીજી ગતિ થાય છે.]

દો૦ – સો કુલ ધન્ય ઉમા સુનુ જગત પૂજ્ય સુપુનીત ।
શ્રીરઘુબીર પરાયન જેહિં નર ઉપજ બિનીત ॥ ૧૨૭॥

હે ઉમા! સાંભળો. તે કુળ ધન્ય છે, સમસ્ત સંસાર માટે પૂજ્ય છે અને પરમ પવિત્ર છે, જેમાં શ્રીરઘુવીરપરાયણ (અનન્ય રામભક્ત) વિનમ્ર પુરુષ ઉત્પન્ન થાય. ॥ ૧૨૭॥

ચૌ૦ – મતિ અનુરૂપ કથા મૈં ભાષી । જદ્યપિ પ્રથમ ગુપ્ત કરિ રાખી ॥
તવ મન પ્રીતિ દેખિ અધિકાઈ । તબ મૈં રઘુપતિ કથા સુનાઈ ॥ ૧॥

મેં પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે આ કથા કહી, જોકે પહેલા આને છુપાવીને રાખી હતી. જ્યારે તમારા મનમાં પ્રેમની અધિકતા જોઈ ત્યારે મેં શ્રીરઘુનાથજીની આ કથા તમને સંભળાવી. ॥ ૧॥

યહ ન કહિઅ સઠહી હઠસીલહિ । જો મન લાઈ ન સુન હરિ લીલહિ ॥
કહિઅ ન લોભિહિ ક્રોધિહિ કામિહિ । જો ન ભજઈ સચરાચર સ્વામિહિ ॥ ૨॥

આ કથા એમને ન કહેવી જોઈએ જે શઠ (ધૂર્ત) હોય, દુરાગ્રહી સ્વભાવના હોય અને શ્રીહરિની લીલાને મન દઈને ન સાંભળતા હોય. લોભી, ક્રોધી અને કામીને, જે ચરાચરના સ્વામી શ્રીરામજીને નથી ભજતા; તેમને આ કથા ન કહેવી જોઈએ. ॥ ૨॥

દ્વિજ દ્રોહિહિ ન સુનાઇઅ કબહૂઁ । સુરપતિ સરિસ હોઈ નૃપ જબહૂઁ ॥
રામ કથા કે તેઇ અધિકારી । જિન્હ કેં સત સંગતિ અતિ પ્યારી ॥ ૩॥

બ્રાહ્મણોના દ્રોહીને, જો તે દેવરાજ(ઈન્દ્ર)ના જેવો ઐશ્વર્યવાન્ રાજા હોય તો પણ આ કથા કદીય ન સંભળાવવી જોઈએ. શ્રીરામની કથાના અધિકારી એ જ છે જેમને સત્સંગતિ અત્યંત પ્રિય છે. ॥ ૩॥

ગુર પદ પ્રીતિ નીતિ રત જેઈ । દ્વિજ સેવક અધિકારી તેઈ ॥
તા કહઁ યહ બિસેષ સુખદાઈ । જાહિ પ્રાનપ્રિય શ્રીરઘુરાઈ ॥ ૪॥

જેમની ગુરુના ચરણોમાં પ્રીતિ છે, જે નીતિપરાયણ છે અને બ્રાહ્મણોના સેવક છે, એ જ આના અધિકારી છે અને એને તો આ કથા ઘણી જ સુખ આપનારી છે, જેને શ્રીરઘુનાથજી પ્રાણ સમાન પ્રિય છે. ॥ ૪॥

દો૦ – રામ ચરન રતિ જો ચહ અથવા પદ નિર્બાન ।
ભાવ સહિત સો યહ કથા કરઉ શ્રવન પુટ પાન ॥ ૧૨૮॥

જે શ્રીરામજીના ચરણોમાં પ્રેમ ઇચ્છતો હોય કે મોક્ષપદ ઇચ્છતો હોય, તે આ કથારૂપી અમૃતને પ્રેમપૂર્વક કાનરૂપી પડિયાથી પીવે. ॥ ૧૨૮॥

ચૌ૦ – રામ કથા ગિરિજા મૈં બરની । કલિ મલ સમનિ મનોમલ હરની ॥
સંસૃતિ રોગ સજીવન મૂરી । રામ કથા ગાવહિં શ્રુતિ સૂરી ॥ ૧॥

હે ગિરિજે! મેં કળિયુગનાં પાપોને નાશ કરનારી અને મનના મેલને દૂર કરનારી રામકથાનું વર્ણન કર્યું. આ રામકથા સંસૃતિ(જન્મ-મરણ)રૂપી રોગના [નાશને] માટે સંજીવની જડી છે, વેદો અને વિદ્વાન પુરુષો આવું કહે છે. ॥ ૧॥

એહિ મહઁ રુચિર સપ્ત સોપાના । રઘુપતિ ભગતિ કેર પંથાના ॥
અતિ હરિ કૃપા જાહિ પર હોઈ । પાઉઁ દેઇ એહિં મારગ સોઈ ॥ ૨॥

એમાં સાત સુંદર નિસરણીઓ છે, જે શ્રીરઘુનાથજીની ભક્તિને પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગ છે. જેના પર શ્રીહરિની અત્યંત કૃપા હોય છે, એ જ આ માર્ગે પગ મૂકે છે. ॥ ૨॥

મન કામના સિદ્ધિ નર પાવા । જે યહ કથા કપટ તજિ ગાવા ॥
કહહિં સુનહિં અનુમોદન કરહીં । તે ગોપદ ઇવ ભવનિધિ તરહીં ॥ ૩॥

જે કપટ છોડીને આ કથા ગાય છે, તે મનુષ્ય પોતાની મનોકામનાની સિદ્ધિ પામી લે છે. જે આને કહે-સાંભળે અને અનુમોદન (પ્રશંસા) કરે છે, તે સંસારરૂપી સમુદ્રને ગાયની ખરીથી પડેલા ખાડાઓની જેમ પાર કરી જાય છે. ॥ ૩॥

સુનિ સબ કથા હૃદય અતિ ભાઈ । ગિરિજા બોલી ગિરા સુહાઈ ॥
નાથ કૃપાઁ મમ ગત સંદેહા । રામ ચરન ઉપજેઉ નવ નેહા ॥ ૪॥

[યાજ્ઞવલ્ક્યજી કહે છે –] સર્વે કથા સાંભળીને શ્રીપાર્વતીજીના હૃદયને બહુ જ પ્રિય લાગી અને તેઓ સુંદર વાણી બોલ્યાં – સ્વામીની કૃપાથી મારો સંશય ટળી ગયો અને શ્રીરામજીના ચરણોમાં નવીન પ્રેમ ઉત્પન્ન થઈ ગયો. ॥ ૪॥

દો૦ – મૈં કૃતકૃત્ય ભઈઉઁ અબ તવ પ્રસાદ બિસ્વેસ ।
ઉપજી રામ ભગતિ દૃઢ़ બીતે સકલ કલેસ ॥ ૧૨૯॥

હે વિશ્વનાથ! આપની કૃપાથી હવે હું કૃતાર્થ થઈ ગઈ. મારામાં દૃઢ રામભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ ગઈ અને મારા સંપૂર્ણ ક્લેશ વીતી ગયા (નષ્ટ થઈ ગયા). ॥ ૧૨૯॥

ચૌ૦ – યહ સુભ સંભુ ઉમા સંબાદા । સુખ સંપાદન સમન બિષાદા ॥
ભવ ભંજન ગંજન સંદેહા । જન રંજન સજ્જન પ્રિય એહા ॥ ૧॥

શંભુ-ઉમાનો આ કલ્યાણકારી સંવાદ સુખ ઉત્પન્ન કરનારો અને શોકનો નાશ કરનારો છે. જન્મ-મરણનો અંત કરનારો, સંદેહોને નાશ કરનારો, ભક્તોને આનંદ આપનારો અને સંત પુરુષોને પ્રિય છે. ॥ ૧॥

રામ ઉપાસક જે જગ માહીં । એહિ સમ પ્રિય તિન્હ કેં કછુ નાહીં ॥
રઘુપતિ કૃપાઁ જથામતિ ગાવા । મૈં યહ પાવન ચરિત સુહાવા ॥ ૨॥

જગતમાં જે (જેટલા પણ) રામોપાસક છે, તેમને તો આ રામકથાની સમાન કંઈ પણ પ્રિય નથી. શ્રીરઘુનાથજીની કૃપાથી મેં આ સુંદર અને પવિત્ર કરનારું ચરિત્ર પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર ગાયું છે. ॥ ૨॥

એહિં કલિકાલ ન સાધન દૂજા । જોગ જગ્ય જપ તપ બ્રત પૂજા ॥
રામહિ સુમિરિઅ ગાઇઅ રામહિ । સંતત સુનિઅ રામ ગુન ગ્રામહિ ॥ ૩॥

[તુલસીદાસજી કહે છે –] આ કળિકાળમાં યોગ, યજ્ઞ, જપ, તપ, વ્રત અને પૂજન આદિ કોઈ બીજું સાધન નથી. બસ, શ્રીરામજીનું જ સ્મરણ કરવું, શ્રીરામજીના જ ગુણ ગાવા અને નિરંતર શ્રીરામજીના જ ગુણસમૂહોને સાંભળવા જોઈએ. ॥ ૩॥

જાસુ પતિત પાવન બડ़ બાના । ગાવહિં કબિ શ્રુતિ સંત પુરાના ॥
તાહિ ભજહિ મન તજિ કુટિલાઈ । રામ ભજેં ગતિ કેહિં નહિં પાઈ ॥ ૪॥

પતિતોને પવિત્ર કરવા જેમનું મહાન (પ્રસિદ્ધ) બાનુ (પ્રણ) છે – એવા કવિ, વેદ, સંત અને પુરાણ ગાય છે – રે મન! કુટિલતાનો ત્યાગ કરીને એમને જ ભજ. શ્રીરામને ભજવાથી કોણે પરમ ગતિ નથી મેળવી? ॥ ૪॥

છં૦ – પાઈ ન કેહિં ગતિ પતિત પાવન રામ ભજિ સુનુ સઠ મના ।
ગનિકા અજામિલ બ્યાધ ગીધ ગજાદિ ખલ તારે ઘના ॥
આભીર જમન કિરાત ખસ સ્વપચાદિ અતિ અઘરૂપ જે ।
કહિ નામ બારક તેપિ પાવન હોહિં રામ નમામિ તે ॥ ૧॥

અરે મૂર્ખ મન! સાંભળ, પતિતોને પણ પાવન કરનારા શ્રીરામને ભજીને કોણે પરમગતિ નથી પામી? ગણિકા, અજામિલ, વ્યાધ, ગીધ, ગજ આદિ ઘણા - જ દુષ્ટોને તેમણે તારી દીધા. આહીર, યવન, કિરાત, ખસ, શ્વપચ (ચંડાળ) આદિ જે અત્યંત પાપરૂપ જ છે, તે પણ કેવળ એકવાર જેમનું નામ લઈને પવિત્ર થઈ જાય છે, તે શ્રીરામજીને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૧॥

રઘુબંસ ભૂષન ચરિત યહ નર કહહિં સુનહિં જે ગાવહીં।
કલિ મલ મનોમલ ધોઈ બિનુ શ્રમ રામ ધામ સિધાવહીં॥
સત પંચ ચૌપાઈં મનોહર જાનિ જો નર ઉર ધરૈ।
દારુન અબિદ્યા પંચ જનિત બિકાર શ્રી રઘુબર હરૈ॥ ૨॥

જે મનુષ્ય રઘુવંશના ભૂષણ શ્રીરામજીનું આ ચરિત્ર કહે છે; સાંભળે છે અને ગાય છે, તે કળિયુગનાં પાપ અને મનના મેલને ધોઈને પરિશ્રમ વિનાય શ્રીરામજીના પરમધામમાં ચાલ્યા જાય છે. રામાયણ શત = ૧૦૦ + ૫ ડાબી બાજુ [અંકાનાં વામતો ગતિઃ] અર્થાત્ ૫૧૦૦ મનોહર ચૌપાઈઓને જાણીને હૃદયમાં ધારણ કરી લે છે, તેના પાંચ પ્રકારની અવિદ્યાઓથી ઉત્પન્ન વિકારોને પણ શ્રીરામજી હરી લે છે. ॥ ૨॥

સુંદર સુજાન કૃપા નિધાન અનાથ પર કર પ્રીતિ જો।
સો એક રામ અકામ હિત નિર્બાનપ્રદ સમ આન કો॥
જાકી કૃપા લવલેસ તે મતિમંદ તુલસીદાસહૂઁ।
પાયો પરમ બિશ્રામુ રામ સમાન પ્રભુ નાહીં કહૂઁ॥ ૩॥

[પરમ] સુંદર, સુજ્ઞ અને કૃપાનિધાન તથા જે અનાથો પર પ્રેમ કરે છે, એવા એક શ્રીરામચન્દ્રજી જ છે. એમના સમાન નિષ્કામ (નિઃસ્વાર્થ) હિત કરનારા (સુહૃદ) અને મોક્ષ આપનારા બીજા કોણ છે? જેમની લેશમાત્ર કૃપાથી મંદબુદ્ધિ તુલસીદાસે પણ પરમ શાંતિ પ્રાપ્ત કરી લીધી, તે શ્રીરામજીના જેવા પ્રભુ ક્યાંય પણ નથી. ॥ ૩॥

દો૦ – મો સમ દીન ન દીન હિત તુમ્હ સમાન રઘુબીર।
અસ બિચારિ રઘુબંસ મનિ હરહુ બિષમ ભવ ભીર॥ ૧૩૦ (ક)॥

હે શ્રીરઘુવીર! મારા સમાન કોઈ દીન નથી અને આપના સમાન કોઈ દીનોનું હિત કરનારો નથી. આવો વિચાર કરીને હે રઘુવંશમણિ! મારા જન્મ-મરણના ભયાનક દુઃખોનું હરણ કરી લો. ॥ ૧૩૦ (ક)॥

કામિહિ નારિ પિઆરિ જિમિ લોભિહિ પ્રિય જિમિ દામ।
તિમિ રઘુનાથ નિરંતર પ્રિય લાગહુ મોહિ રામ॥ ૧૩૦ (ખ)॥

જેમ કામીને સ્ત્રી પ્રિય લાગે છે અને લોભીને જેમ ધન પ્રિય લાગે છે, તેવી જ રીતે હે રઘુનાથજી! હે રામજી! આપ નિરંતર મને પ્રિય લાગો. ॥ ૧૩૦ (ખ)॥

શ્લોક – યત્પૂર્વં પ્રભુણા કૃતં સુકવિના શ્રીશમ્ભુના દુર્ગમં ।
શ્રીમદ્રામપદાબ્જભક્તિમનિશં પ્રાપ્ત્યૈ તુ રામાયણમ્ ॥
મત્વા તદ્રઘુનાથનામનિરતં સ્વાન્તસ્તમઃશાન્તયે ।
ભાષાબદ્ધમિદં ચકાર તુલસીદાસસ્તથા માનસમ્ ॥ ૧॥

શ્રેષ્ઠ કવિ ભગવાન શ્રીશંકરજીએ પ્રથમ જે દુર્ગમ માનસ-રામાયણની શ્રીરામજીના ચરણકમળોમાં નિત્ય-નિરંતર [અનન્ય] ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે રચના કરી હતી, તે માનસ-રામાયણને શ્રીરઘુનાથજીના નામમાં નિરત માનીને પોતાના અંતકરણના અંધકારને મટાડવા માટે તુલસીદાસે આ માનસના રૂપમાં ભાષાબદ્ધ કરી. ॥ ૧॥

પુણ્યં પાપહરં સદા શિવકરં વિજ્ઞાનભક્તિપ્રદં ।
માયામોહમલાપહં સુવિમલં પ્રેમામ્બુપૂરં શુભમ્ ॥
શ્રીમદ્રામચરિત્રમાનસમિદં ભક્ત્યાવગાહન્તિ યે ।
તે સંસારપતઙ્ગઘોરકિરણૈર્દહ્યન્તિ નો માનવાઃ ॥ ૨॥

આ રામચરિતમાનસ પુણ્યરૂપ, પાપોનું હરણ કરનાર, સદા કલ્યાણકારી, વિજ્ઞાન અને ભક્તિને આપનાર, માયા, મોહ અને મેલનો નાશ કરનાર, પરમ નિર્મળ પ્રેમરૂપી જળથી પરિપૂર્ણ તથા મંગળમય છે. જે મનુષ્ય ભક્તિપૂર્વક આ માનસસરોવરમાં ડૂબકી મારે છે, તે સંસારરૂપી સૂર્યનાં અતિ પ્રચંડ કિરણોથી બળતા નથી. ॥ ૨॥

માસપારાયણ, ત્રીસમો વિશ્રામ

નવાહ્નપારાયણ, નવમો વિશ્રામ

ઇતિ શ્રીમદ્રામચરિતમાનસે સકલકલિકલુષવિધ્વંસને સપ્તમઃ સોપાનઃ સમાપ્તઃ ।

કળિયુગનાં સમસ્ત પાપોને નાશ કરનાર શ્રીરામચરિતમાનસનો
આ સાતમો સોપાન સમાપ્ત થયો.

(ઉત્તરકાણ્ડ સમાપ્ત)